СУЧАСНІСТЬ

М. Орест: Йому ще немає року, Баварський вересень, Долю яблуні коло мого вікна — І. Андріч: Драма в Олуяку — В. Кайда: Іво Андріч — лавреат премії Нобеля 1961 року — С. Лец: Афоризми — О. Старчук: Шевченко і четверта державна дума — М. Калитовська: Записи з далекої пристані — І. Качуровський: Побічні форми сонета І. Костецький: Анатомія піднебесного — І. Майстренко: XXII з'їзд КПРС і будівництво комунізму в СРСР — Є. Ґловінський: «Осяйні вершини комунізму» — Д. Ребет: З протиріч системи і суспільства — Б. Винар: Стан економічної науки в УРСР — Критика і бібліографія — Нотатки — Зміст журнала «Сучасність» за 1961 рік

12

ГРУДЕНЬ 1961

SUČASNIST' - Dezember 1961 - München 2, Karlsplatz 8 / III

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

12

ГРУДЕНЬ 1961

diasporiana.org.ua

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Редакція:

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична частина).

Редакція не приймає статтей, не підписаних автором. У справі незамовлених та неприйнятих статтей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag „Biblos" München 13, Hess-Str. 50-52

М. ОРЕСТ

*
* *

Йому ще немає року,
а він уже мусить вивчати
(і як вивчати!)
чужий, великий і дикий
світ,
в який його вкинула
рука буття
(я не сказав би, що дуже добра).

Ми — вдвох.
Він споглядає вулицю,
я споглядаю його;
він — абсолютна увага,
бо цілі полки незнаностей
вирують круг нього:

Шматочки того, чим його вмивають,
тут падають зверху — чому?
блискучі, грізні потвори
(в кожної — пара низьких, занадто круглих очей)
ревуть і мчаться, і десь пропадають;
проходять істоти, подібні
до мами, до тата, до мене, його тілоносця,
тому їм ще можна сяк-так довіряти;
але що і до чого
ці неймовірні істоти
без черевиків,
одягнені в коци й щітки,
які потребують багато
ніг, щоб іти і бігти?
(Ми, дорослі, звемо їх кіньми і псами).

Ця безліч кишуща
форм і подоб,
стобарвна, стоуста, стоока, безока,

здається, роздавить
свідомість його, що не має ще року,
свідомість малу, тендітну і свіжу,
як перша весняна травинка,
і з грудей його
виривається часом зідхання
незбагнення, подиву, страху.

Але він сидить на руках у мене
з гідністю тих, що панують на тронах високих,
округлости щік його
не створив би найтонший умілець ліній,
і віям його
позаздрили б перші красуні землі.

БАВАРСЬКИЙ ВЕРЕСЕНЬ

Пора прийшла, коли в каналах рівних
Тихішає, синішає вода.

В лісах ще зелено; на верховітті
Ще так багато спочиває сонця,
І ще така висока синь небесна.
На луках зникли квіти; пізньоцвіт
Лише побачиш ти: лілову квітку
З ламким, таким блідим стеблом, безсилу
Насіння зародити.
Перше листя
Опале осокорів ти помітиш
На стежці сірій. Зупинись, не йди:
Воно розточує, нагріте сонцем,
Смутний і чистий запах, запах-смуток;
Він — лагідний, але і владний він
Скорботи перехожого гасити.

Їх так багато.

*
* *

Долю яблуні коло мого вікна
Знаю я: коли надійде знов весна,
Лист і цвіт вона дістане. Як же буде
Уділ зватись мій, коли спахне весна? —
Не питай: стріла цих слів летить в нікуди.

ІВО АНДРІЧ: ДРАМА В ОЛУЯКУ

Оповідають, що в давні часи один перехожий, що мав обличчя святого, говорячи про мешканців села Олуяк, сказав: «Бог дав їм багатство і всі, які є, нещастя». Якщо так було тоді, то що казати про пізніші часи! Нічого не сталося з того часу, що бодай трохи заперечило б слова святого чоловіка.

Село Олуяк розташоване високо. Якби воно не лежало над урвищем, можна було б сказати, що воно лежить на плято: точніше кажучи, це підвищення на високій рівнині. Будинки, в більшості одноповерхові, менше розкидані, ніж у інших селах, згруповані назагал уздовж потоку Чорного, який перетинає село, як вісь. З уваги на спадистість ґрунту вони побудовані одні над другими, а що село звужується по краях, внизу і нагорі урвища, воно виглядає, як дивитися здалеку, на ґалеру, яку величезна хвиля потопу, що давно скінчився, викинула й залишила на цій височині.

Від середини села дорога спадає круто вниз і вздовж великих скель і гористих верхів звивається в напрямі Дріни, стисненої скелями. Цією дорогою потрібно дві години, щоб спуститися з села, і понад три, щоб до нього дійти. Паралельно спускається і, точніше сказати, зникає потік Чорний, який місцями спадає з скель такими високими каскадами, що його невелика вода перетворюється на дощ і росу, заки долетить знову до землі. Від контакту з водою каміння вкрите чорною корою, як лишаєм. Ця вода не питна, що знають і діти, які щойно починають ходити.

Це далеке й ізольоване село відрізняється від інших не тільки своїм розташуванням, але й багатьма іншими рисами, особливо родючістю ґрунтів, які його оточують. Правда, з уваги на височину хліба тут ростуть не дуже красні, — за винятком вівса, — але все інше сходить і росте на цій затіненій і далекій землі найкращої якости і в найбільшій кількості, ніж у будь-якому селі в окрузі Вишеграду. А понад усе садовина, а серед неї горіхи. Олуяк оточений вінком горіхових дерев, старих і молодих. В окремі роки його мешканці приносили на базар до Вишеграду самі більше горіхів, ніж усі інші села разом.

Усе росло добре в Олуяку, за винятком людей. Мешканець його низький на зріст, має криві ноги, широку, але спотворену спину, не-

помірно довгі руки, плескате обличчя з розчавленим носом і малими чорними очима, погляд — без виразу, але впертий. Шия, велика і розширена внизу, творить одне ціле з тулубом. По ході можна легко впізнати людей з Олуяку між сотнями інших селян. Положення їхнього села примушує їх безнастанно підноситися й спускатися вниз, що виробило в їх ході особливу поставу: уся верхня частина тіла відкинута назад.

Їх знають за людей недовірливих і впертих, які говорять мало, співають рідко, працюють без перерви і заощаджують безнастанно. Існує не одне повір'я, за яким все, що народжується в Олуяку, мусить бути позначене якоюсь вадою. Здається, що в цьому селі немає жодної людської істоти, яка не мала б базедової хвороби, не була б калікою чи як інакше покарана природою. Але малі жилаві люди, народжені в цьому орлиному гнізді, відрізняються від усіх інших людей підступом, дикою й мовчазною силою, своєю витривалістю в праці. Їх важкий труд на полі вправніший і різноманітніший, ніж по інших селах, їх овочі найкращі, не лише своїми природними якостями, але й особливим способом приготування. Вони не торгуються на базарах, не заводять судових справ перед трибуналами, але встановлюють і твердо тримають свої ціни до кінця, а коли вже до чого доходить, то вони тримаються вперто і відразу виграють. Одружуються вони переважно між собою, і тому коли трудно встановити ступінь спорідненості між двома особами, тоді у всій околиці кажуть, що це «порода з Олуяку».

Старі люди говорили, що німці окупували всю Боснію, за винятком Олуяку. Є дещо правди в цих жартах, бо на час окупації село майже не існувало. Якраз перед прибуттям австрійців воно вигоріло. Ось як це сталося.

Є в Олуяку родина — і не з найменших, — на прізвище Мудерізовічі. Один з них колись вибув до Сараєва, там учився в школах і став начальником якоїсь семінарії. Для людей з Олуяку це було щось нечуване і виняткове. Його син, так само вчена людина, став суддею в Мостарі. Він, на відміну від свого батька, підтримував зв'язки з рідною, що залишилася в далекому селі. Одного гарячого літа цей суддя з Мостару, народжений в Олуяку, вирішив з усім своїм домом відвідати колиску своєї родини. При цій оказії його дружина й він сам вирішили одружити найзаможнішого з Мудерізовічів з уродливою й багатою дівчиною з околиць Мостару. Для людей з Олуяку це було щось нове й нечуване. Старі люди в селі і в самій родині не схвалювали цього подружжя з особою далекого й чужого світу, але честолюбний суддя від осени заходився коло здійснення свого проєкту.

Вродливу мостар'янку привезли до Олуяку. Супроводили її молодший брат жениха й один з її родичів. Подорож утомила молоду дівчину. Уже по обіді, коли вони їхали уздовж затисненого берегами

і вкритого рінню річища Дріни, її зеленої, глибокої і страшної води, над якою на вузькому березі обсихав вибілений кінський кістяк, їй усе це здавалося якимось казковим жахом, який — як оповідається в казках — треба було перейти, щоб прибути в чудесну країну божественної радости. Але коли від Дріни почалося піднесення до Олуяку, майже вертикальною доріжкою по червоній, спаленій сонцем землі, молода дівчина почала боятися, щоб кінець цієї несвітської подорожі не був такий самий неприваблив, як і її початок. Вона помилялася. Кінець був такий, що вона з наступного дня почала шкодувати і за кам'янистим річищем Дріни, зеленої, як жовч, і за крутою вчорашньою дорогою. Дім, молодий наречений і люди — усе було страшне, неймовірне, що не можна й описати.

Під час прощання з родичем, що повертався до Мостару, цілуючи йому руки, вона не проронила сльози, але зідхала з розпачем:

— Ти вітай... вітай їх усіх!

І вона дивилася йому услід, як він поринув у темні глибини, що відокремлювали світ від села Олуяку.

Їй вистачало поглянути навколо себе, щоб побачити, що вона не зможе тут жити. Те, що мало прийти, туманне і повне жаху, вона не могла знати, але що має статися якесь нещастя, це вона чула ясно.

Якими очима бачив суддя з Мостару своє село, коли прийшла йому в голову думка віддати туди таку дівчину? Вона на дві голови була вища від свого чоловіка і на три вища від найвищої жінки Олуяку. Вона була гнучка і сильна, вони — всі без винятку — присадкуваті й важкі. Вона була жвава й життєрадісна, вони — мовчазні й похмурі. Вона любила танці й співи, вони любили тільки працю і перебували в похмурому, безнадійному настрої. Вона була чепурна і любила гарно вдягатися, а сестри її чоловіка й інші невістки дивилися на ці звички з подивом і невдоволенням.

Ці незгоди супроводили її життя день-у-день і дедалі більше віддаляли її від великої родини її молодого чоловіка і від усього села. Увечорі приходив чоловік. Це була здорова людина з передчасними зморшками на загорілому обличчі. Його шия поширювалася внизу і зливалася з плечима. Погляд його був підозрілий і похмурий. Вона здригалася кожного разу, коли вже з віддалі чула наближення його запаху. Від нього пахло землею, стайнями і несвіжим молоком. Він наближався до неї мовчазно, як ворог... І так само залишав її. Що було між ними, знала тільки чорна ніч і нещасна доля жінки, уста якої були замкнені.

Її вікна виходили на гори. Садиба, як і все в Олуяку і навколо села, лежала на схилі. Коли молода жінка підводила голову й помічала синє весняне небо і повільний політ диких голубів, вона пригадувала родючу рівнину біля Мостару і починала відразу плакати, не кажучи й слова, ковтаючи сльози.

Овочі дозріли, усі важко працювали. У цю пору року Олуяк нагадував бджолиний вулик. Не розмовляючи багато і відповідно до певного порядку, який вони знали від народження, працювали всі його мешканці, від дітей до старих. Не рахуючи часу і не ощаджуючи сил, ця дрібна й негарна людська порода виконувала всяку працю, від найважчої до найменшої. Працювали при світлі ватри до пізньої ночі. І дволітні діти в коротких сорочинах, коротших спереду завдяки великим животам, приносили, жваво перебираючи ногами, кілька розчавлених яблук і, з інстинктом молодих тварин, кидали їх під гніт, щоб вони не пропадали. Наче з невидних садів прибували безупинно вантажі овочів кіньми, волами чи просто на людських плечах. На них чекали букові преси, в яких дрібні яблука чавили на мармеляду. На подвір'ях готували конфітури з вишень у мідяних котлах; дим здіймався над сушарнями. Бо ніщо з урожаю не мусіло загинути. Усе пильно збиралося, і все треба було уміло використати і продати за добру ціну.

Усе село заливали запахи овочів і горілих соків. Але понад усе було багато горіхів. З них село мало найбільше прибутків, і їм віддавалося найбільше уваги. Коло горіхів працювали жінки. Вони сушили, чистили, змішували й сортували великі купи горіхів, насипані на широкі коци з козячої вовни. Вони вправно чистили їх, виготовляючи знамените «намисто» з Олуяку: довга низка, на яку нанизано очищене, але ціле горіхове зерня, потім суха вишня, потім знову горіх, вишня і т. д.

Між цими неповороткими й мовчазними жінками, завжди зігнутими, була й молода жінка з Мостару. Їх широкі й короткі руки з кутастими пальцями на кінцях, потрісканими і в задирках від горіхів і овочевих соків, торкалися ненароком її гарних рук, з округлими, чисто обрізаними нігтями. І хоч вони не говорили нічого — в Олуяку навіть жінки говорять мало — їх руки дихали ненавистю, а очі їх зустрічалися, погаслі очі жінок з Олуяку і її великі бурштинові очі. Невміла й неуважна, вона працювала погано, і завдяки цьому, крім природної ненависти й заздрости, вона стягала на себе ще більше їх зневагу. Цілий день вона відчувала своє нещастя і свою неминучу загибель у цьому шелестявому морі горіхів. А вночі, замість зеленої й веселої долини Мостару, їй являлися в снах передбачення нещастя, безконечна пустеля, на якій, замість піску, танцювали й шелестіли темні горіхи.

*

Так проминула осінь, а за нею важка зима. І надійшла весна. Постерігши, що в Олуяку навіть і не думають посилати невістку на якийсь час до своїх, як це звичайно робиться, родина молодої жінки вирішила від себе послати до неї її молодшого брата — який подорожував у Боснії в своїх комерційних справах — відвідати її й побачити, як вона живе. Цей брат, найлюбіший їй, був точним її пор-

Іво Андріч, лавреат премії Нобеля 1961

Михайло Орест (див. стор. 44-50)

третом: це була молода людина, висока на зріст, з білявою, густою шевелюрою і темними очима. Він дорогий був їй і раніше, але тепер, коли він з'явився несподівано, як янгол-хоронитель, він став для неї втіленням всього того, що вона втратила там, у Мостарі, і всього, чого вона не знайшла в Олуяку.

Вона мало не зомліла з радости, коли на околиці Олуяку під ясним небом з'явився вершник, у якому в присмерку через свої сльози вона впізнала свого брата. Сама не знаючи, що робить, вона пестила червону кінську збрую, подібної якій не було в Олуяку. І по обіді вона не хотіла розлучатися з своїм братом. Їй чоловік тримався біля неї і, як терплячий кат, чекав ...

Коли зайшла пізня ніч і їй здавалося, що він заснув, вона тихо прослизнула до передньої кімнати, де спав її брат. Вона сіла перед його матрацом, хоч він і намовляв її вернутися до своєї кімнати, і довго говорила до нього притишеним голосом. Вона говорила, що життя її нестерпне в цій пустелі, між цими жорстокими й злими людьми, цими карликами й лісовими потворами. Вона оповіла йому, що її віддали за людину, яка при праці здається святою душею й розумом, але насправді він божевільний, має вночі галюцинації і не може позбутися думки, що йому щось загрожує, йому і всьому тому, що йому належить. Він добровільно відокремився від інших і спить з нею не в загальному великому домі Мудерізовічів, а в цій дерев'яній ізольованій хатині. Від першої ночі він почепив у подружньому ліжку в себе над головою набиту невелику рушницю, а між дружиною й собою поклав великий ніж. Це було зроблено з хворобливої заздрости, від першого погляду, без мотивів. Заздрість без любови. Хворобливa потреба мучити й руйнувати. Вона робила все, щоб вигнати з його голови ці фальшиві думки, вона намагалася ховати зброю, але її зусилля викликали в ньому тільки нові підозри і новий страх. Він загрожував спалити її живцем, якщо вона спробує це робити ще раз. І отак, після важкої праці вдень, вона лягає спати з ножем побіч себе і божевільним. Вона плаче день і ніч. А як не зуміє приховати свої сльози, родина по-дурному й холодно каже, що печаль є щось звичайне в молодому подружжі: вона, мовляв, плаче, поки не має дитини, щоб тоді плакати знову.

Протягом її розповіді, що була довга й хвилююча, її брат здригався багато разів. Йому здавалося, що він чує якийсь шум і клацання, але вона його заспокоювала, пестячи його волосся і притискаючи до свого лиця гарні білі руки молодого хлопця, що дуже подібні були на її власні. Вона тільки й робила, що шепотіла:

— Мій дорогий брате, мій єдиний, забери або убий мене. Рятуй мене, як можеш!

Молодий чоловік боронився проти цього потоку слів і проти її ласки. Він хотів зосередитися, подумати, щоб дійти якогось рішення.

— Слухай, заспокойся, подумаємо, почекаємо до ранку. Я поговорю з ним. Слухай, не плач, не бійся!

Але вона не вгавала. Вона трималася за нього, як людина, що потопає.

— Мій дорогий, мій єдиний!

Тим часом вона перша почула запах диму й горілого. Вона раптом віддалилася навшпиньки, в напрямі до своєї кімнати. Обережно і безшумно вона повернула ручку замка, але двері не відчинялися. Вона натиснула тихо, але з силою. Даремно. Кімната була замкнена з другого боку. Її ноги затряслися, і вона ледве здолала повернутися до свого брата і шепотом розповісти йому, що сталося. Молодий чоловік зірвався з ліжка. Так стояли вони в пітьмі, тримаючись за руки. Обоє чули тільки стук крови у вухах.

•

Надворі почувся шум: наче хтось метушився коло віконниць. Молодий чоловік пішов до цього єдиного вікна. Воно теж було замкнене; його підпирало щось важке. Він марно намагався його відкрити. У цій частині кімнати чути було сильний запах диму. Він швидко перекрочив кімнату і відчинив двері, що вели на веранду внизу, але й ці двері так само були завалені чимсь важким і лише прочинялися. Через малу щілину хвилями котився гострий і задушливий дим запаленого гасу й сіна. Як божевільний, молодий чоловік кинувся всім своїм тілом у цей малий отвір дверей, щоб поширити його достатньо для виходу. У цю мить хтось у пітьмі вдарив його по голові гострим важким інструментом, як тиха й темна блискавка. Він хитаючись, відступив і звалився посередині кімнати. Жінка голосно крикнула і впала на коліна. Через малий отвір, у який молодий чоловік з Мостару даремно намагався пролізти, прослизнув малий і жилавий Мудерізовіч, з великим ножем, захованим за спиною. Він замкнув двері, через які все більше валив дим, заткнув глибоко за широкий пояс ключ і наблизився до жінки, що, німа від жаху, простягнула руки над своїм братом, який лежав без свідомости.

Якусь годину пізніше одна стара жінка, що не могла спати, зауважила вогонь і зчинила тривогу. Дерев'яна хатка, в якій багатий Мудерізовіч ночував із своєю гарною жінкою з Мостару, горіла з усіх боків одночасно. Заки збіглися великим числом мешканці з кіллям і відрами з водою, хата була вся в огні. Двері й вікна були замкнені з середини. Ті, що хотіли силою виважити замки і виламати віконниці, мусіли відступити перед полум'ям, бо в домі й навколо нього горіли в'язки сіна, покладені недалеко одна від одної. Вони кликали Мудерізовіча, його жінку й її брата. Ніхто не відповідав. Будинок тріщав і сідав у полум'ї. Перелякані люди відступили.

•

Знявся важкий і теплий вітер з півдня і почав дути все сильніше й сильніше. Горіла солома почала зриватися з даху. Несена вітром разом з іскрами, вона, як на крилах, летіла на село. Тоді кожен кинувся до свого дому. Чоловіки лізли на дахи, а тим часом жінки й діти показували знизу знаками й розпачливим криком, де треба було гасити вогонь. Але головешки летіли швидко, і було їх багато. Вітер подув сильніше, бо наближався світанок.

Цієї ночі згоріла більша частина села, та, що була на правому березі потоку Чорного. Були й поранені під час рятування й боротьби з пожежею, але ніхто не помер. Вдалося врятувати й перетранспортувати на другий бік потоку жінок, дітей, старих і хворих. Цінності були також урятовані. Усі ці речі, замазані й перекублені, склали на купу у великому саду: мідяний посуд, килими, меблі, знаряддя і зброю. Даремно чекали на трьох мешканців хатини. Між обгорілими кроквами знайшли рештки жертв. Чорний обгорілий малий труп Мудерізовіча, а з сестри й брата — обгорілі, безформні, розкидані шматки.

Відразу після катастрофи, не замислюючись над більш докладним і глибоким поясненням події, люди з Олуяку кинулись до руїн і почали розчищати терен для відбудови села. Вони тоді ж і відбудували б бодай частину будинків, якби того ж літа не вибухла війна і якби не вступили австрійські війська, що пригнобило всіх, в тому числі й мешканців Олуяку. Але з наступної весни, коли Боснія трохи заспокоїлась, вони відбудували своє село, як мурашки відбудовують свій розтоптаний мурашник.

Вони звели всі доми, стайні й комори, як вони були перед тим, і на тому самому місці. Лише хатка Мудерізовіча, в якій сталося це незбагненне нещастя, не була відбудована. Маленьке плято, на якому вона колись стояла (якщо можна взагалі говорити про плято в Олуяку), лишилося тереном пустельним і нічиїм. Там, у соняшні дні, жінки з Олуяку розвішують білизну і сушать горіхи.

ВОЛОДИМИР КАЙДА: ІВО АНДРІЧ — ЛАВРЕАТ ПРЕМІЇ НОБЕЛЯ 1961 РОКУ

Наприкінці жовтня шведська академія наук приділила літературну нагороду ім. Нобеля за цей рік югославському письменникові д-рові Іво Андрічеві. Протягом кількох останніх років він був поважним кандидатом на це високе відзначення і тепер одержав його при одноголосній ухвалі.

Іво Андріч народився 10. X. 1892 року в місті Травніку (Боснія і Герцеґовіна), в родині дрібного ремісника. Малою дитиною він лишився без батька і жив відтоді у своєї тітки у Вішеграді. В цім місті він ходив до народньої школи, а середню освіту здобув у Сараєві. По закінченні гімназії почав студіювати в Заґребі гуманітарні науки. Свою високу освіту продовжував у Відні, Кракові та Ґрацу і здобув у 1923 р. докторат.

Ще як гімназист, а пізніше як студент І. Андріч брав участь у національному русі боснійської молоді («Молода Боснія») і під час першої світової війни був заарештований органами австрійської влади та інтернований. Закінчивши високошкільні студії, він пішов на дипломатичну службу і був працівником югославських консульств та амбасад у Римі, Букарешті, Мадріді, Женеві, а перед другою світовою війною став посланником у Берліні.

Під час другої світової війни І. Андріч відходить від політичної праці, не займає ніяких посад і мешкає протягом усієї війни та німецької окупації в Беоґраді. По війні, в умовах нової політичної обстанови він був народним послом у парляменті Боснії та Герцеґовіни, а також у союзному парляменті.

Як письменник, Андріч виступив 1911 року з нарисами, віршами статтями та перекладами, вміщаючи все це в часописах «Босанска Вила» (Сараєво) і «Вихор» (Заґреб). Але Андріча як лірика почали знати краще вже після першої світової війни (збірки «Ex ponta», 1918 і «Nemiri», 1920). Тоді ж він почав писати оповідання з боснійського життя. До другої світової війни з'явилося кілька книг його оповідань. Як прозаїк, Андріч продовжує традицію югославських реалістів-новелістів з кінця XIX століття і початку нашого: Лазаревіча, Матавуля, Кочіча і Чаровіча.

Дипломатична служба, пов'язана з перебуванням у визначних культурних осередках Европи, сприяла його заінтересуванням світовою літературою. Він збагатив рідну літературу своїми перекладами з Стріндберґа, Вітмана та інших.

Світом творчости Андріча є Боснія та Герцеґовіна, його вужча батьківщина, автопсійне знання якої він поглибив ґрунтовними студіями. Специфікою цього краю є те, що тут сторкнулися Захід і Схід,

створивши велику складність релігійних, культурних і психологічних комплексів. Про цей край слушно говорять, що він лежить на схід від Заходу і на захід від Сходу.

Протягом чотирьох років німецької окупації Андріч, усамітнившися в Беоґраді, але всіма своїми думками та почуттями пов'язаний з долею югославських народів, написав три романи і значну кількість оповідань, нарисів та шкіців. Ця літературна його продукція з'явилася друком щойно після війни.

Всі три романи позначає повна дозрілість творчого хисту. Головний із них, «Міст на Дріні» описує боротьбу Боснії за свою свободу протягом трьох століть. «Головною особою» цього твору є потужний кам'яний міст коло Вішеґраду. Дія починається за похмурих часів панування турків. Порядком «кривавої дачі» турки забирають сербських дітей, щоб виростити з них своїх добірних вояків, яничарів. Один з таких боснійських хлопців повертається на батьківщину вже як могутній Мехмед-паша Соколович і будує через Дріну, в своєму рідному місті Вішеґраді славнозвісний міст. Цим мостом крокують свідомі своєї сили завойовники-турки. Ним проходять перші боснійські борці за свободу у XVIII столітті, а потім хоробрі загони Караґеорґієвичів. Далі міст переживає анексію Боснії Австрією і балканські війни, але під час першої світової війни його висаджують. Жаден міст не в'яже берегів ріки. Але боснійці і не потребують його, бо вони поєдналися з своїми братами в одній державі.

Роман «Міст на Дріні» приніс авторові широку відомість. Його перекладено на 25 мов, зокрема на мову гінду.

Два інші романи І. Андріча, «Травнічка хроніка» і «Паночка» так само пов'язані з історією народу Боснії та Герцеґовіни. В оповіданні «Зайчик» Андріч зайнявся темою окупації Беоґраду за другої світової війни і описав боротьбу своїх земляків проти нового загарбника. Останньою його книгою є збірка оповідань «Обличчя» (1960).

Андріч відомий і як есеїст. Його есеї присвячені політичним діячам, мистцям та письменникам, своїм і чужим. Згадаємо тут його есеї про Болівара, Петрарку, Ґойя, Неґоша, Вука Караджіча, Матавулю.

Крім цього, Андріч багато займався критикою, особливо на початку своєї літературної діяльности.

Основними прикметами прози Андріча є ширина поглядів, глибока гуманність і здатність тонко вживатись у психіку своїх персонажів. Він є першим письменником з Боснії та Герцеґовіни, який трактує всі три наявні в цім краю релігії (мусулманську, православну і католицьку) з однаковою симпатією. Його ляпідарний виклад і прекрасна мова створили йому репутацію найкращого стиліста в сьогочасній югославській літературі.

Іво Андріч є п'ятим слов'янським письменником, що дістав премію Нобеля. Першим її слов'янським лавреатом був Г. Сенкевіч (1905), а за ним слідували: В. Реймонт (1924), І. Бунін (1933) і Б. Пастернак (1959).

СТАНІСЛАВ ЛЕЦ: АФОРИЗМИ

На початку цього року, в лютневому нумері «Сучасности» був надрукований вибір з афоризмів польського сатирика й поета Станіслава Лєца. Тоді ж ми заповіли передрук дальшого доробку цього талановитого автора і тепер маємо приємність подати нашим читачам порцію афоризмів Лєца з 1958-1959 років. Більшість із них була надрукована у варшавському тижневику «Пшеґльонд культуральни», а частина — в польському театральному місячнику «Діялог».

*

Блазні завжди сиділи біля підніжжя престола. Тому вони перші бачили, коли він почав валитись.

*

Годівлю геніїв не конечно починати від кретинів.

*

«Цільсь високо», — говорили йому мудрі вчителі. Він вистрілив їм у голову.

*

Сходьте з шляху Справедливости: вона сліпа!

*

З географічних карт зникли білі плями. Вони перенеслися на карти історії.

*

Найбільше людей шпортається на порозі свідомости.

*

Якби вухо могло говорити!

*

Не на всі упадки дивимося згори.

*

Багатьох спалено на багаттях з кадил.

*

Він давав себе здавлювати, як віск, але не набрав жадної форми.

*

Я став обережний. Росту тільки у власних очах, і то тоді, коли спускаю повіки.

*

Есенція мудрости розводнюється людьми.

*

Любіть ваших ворогів; можливо, це пошкодить їхньому авторитетові.

*

«Втратили ґрунт під ногами», — так виправдував кат повішених.

*

Бактерії? Це ж дрібниця!

*

Як поводитися, коли поліційний пес махає хвостом?

*

Протилежності притягають одна одну в смертельних обіймах.

*

Від дурнів треба вимагати іспиту з дурноти.

*

Підсвідомість? Згода, панове, але під якою свідомістю?

*

Вкоротили мені струну. Видала вищий тон.

*

Одні вірять, що вірять; другі вірять, що не вірять.

*

Дурний солітер! Не бути людиною і сидіти в людській шкурі!

*

Підозріло, коли хтось безплатно міняє вивіску на чужому підприємстві.

*

Коли я вдарив у неправильний тон, зойкнула людина.

*

Також у клітці лева можна пчихнути, але не просто сказати собі: «На здоров'я!»

*

Перспектива: деякі є менші зблизька, ніж здалека.

*

«Ніколи не є запізно», — сказав злодій, відбираючи годинник.

*

Чи перешкоджає точності орієнтації швидкість орієнтації?

*

В деяких державах панує така явність політичного життя, що навіть таємна поліція є явна, і її можна бачити всюди.

*

Деякі бородаті дотепи є вічно молоді; бороди вони запускають тільки для конспірації.

*

Орли з оком сокола, пір'ям колібрі, голосом солов'я і м'ясом курки, — це було б щось!

*

Був собакою і гицлем в одній особі. Для інших.

*

Коли народжується нова тема, акушер подає себе за батька і матір, а іноді й за новонародженого.

*

Філософічні конструкції повинні бути такі легкі, щоб, розвалюючись, вони не привалювали собою своїх прихильників.

*

Оптимістичне й горде завдання: «Все є можливе!» напоює острахом.

*

Юда збив ціну.

*

Романтика злочинів помалу заникає. Вони стають класикою буднів.

*

Наприкінці людину досліджують не дедукцією чи індукцією, а обдукцією.

*

Чи провадять статистику катастроф на остерігаючих стовпах і дороговказах?

*

Правда одна. Не можна вимагати, щоб усі були їй вірні.

*

«Музи на вулицю»! Вийшли і стоять на розі.

*

Дивися людям в очі. Побачиш, що тобі загрожує ззаду.

*

Хто хоче плисти проти течії, хай не вимагає від неї, щоб вона змінила напрям.

*

Муза є немилосердна, як і всі, що держать владу. Вмираючий графоман даремно жде її уст.

*

Коли риби вийдуть на суходіл і будуть свистіти в такт маршу, то це буде не кінець світу, а тільки те, що риби не зможуть себе продавати по старій ціні, хоч їх будуть постачати акулам просто в рот.

*

Можливо, що людина прийшла з якоїсь іншої плянети, бо один раз вона надто мала, а другий— надто велика для землі.

*

Ті, що не мають нічого, щоб сказати, хай мовчать. Як же музично зміцнять вони хорал людського роду!

Вибрав і переклав БЕО

ОРЕСТ СТАРЧУК: ШЕВЧЕНКО І ЧЕТВЕРТА ДЕРЖАВНА ДУМА

Шевченко і його творчість тісно зв'язані з процесом національного, літературного й політичного відродження українського народу, почавши з половини XIX сторіччя. На арені внутрішньої політики Росії ім'я Шевченка залунало особливо виразно в трьох запитах у четвертій державній думі, якими її члени піднесли перед законодавчою установою Росії важливу проблему внутрішньої політики уряду щодо українського народу. Ці запити могли мати глибоке значення і для інших меншин у російській імперії, бо вони порушили на цьому політичному форумі Росії питання поневолення одного з неросійських народів.

Літературна творчість Шевченка була одним із головних чинників, що викликали циркуляр Валуєва в 1863 р., скерований проти української мови та українських письменників, а пізніше Емський указ («lex josephoviana») царя Олександра II, який послідовно заборонив усякі прояви українського культурного й національного життя, щоб остаточно покінчити з українським сепаратизмом. На Україні почала точитися важка й тривала боротьба між російською адміністрацією, себто виконавцями царського указу, і носіями високих гуманітарних ідей, що їх сильно поширила на Україні творчість Шевченка. Цей цікавий експеримент в історичному аспекті довів, що брутальний терор не може зламати духа нації, охопленої свідомістю національної єдности.

Початок XX стол. позначився відновленням українського культурного й політичного життя в підросійській Україні. Японська війна і революція 1905 р. примусили російський уряд зробити далекосяжні поступки всім народам Росії. Маніфест від 30 жовтня 1905 р., що постав з ініціятиви графа Вітте, давав важливі полегші щодо елементарних свобід людини. Українці негайно скористали з нього, посилили свій культурно-національний рух і взяли активну участь у політичному житті Росії.

На Україні почали появлятися леґальні культурно-освітні товариства «Просвіти» з осередками в Києві, Чернігові, Кам'янці Подільському, Катеринославі, Одесі, Миколаєві, Мелітополі, Катеринодарі, Новочеркаському, Грубешові на Холмщині, Сідльці на Підляшші. По селах з'явилися філії — читальні «Просвіти», і найбільша їх кількість була на Катеринославщині, Поділлі та Кубанщині. «Просвіти»

зорганізувалися навіть у Баку та Владивостоці, де було чимало українців на засланні. Українська міська інтеліґенція гуртувалася в своїх клюбах, що створилися з давніх громад. Водночас появилися українські часописи й журнали в цілій низці міст України [1]).

Створилися українські політичні партії, наприклад, демократична й радикальна, які восени 1905 р. об'єдналися в одну Демократично-Радикальну Партію, що стояла за децентралізацію — з тим, щоб кожна народність у Російській імперії була автономною на своїй території і посідала право місцевого, краєвого законодавства. Революційна Українська Партія (РУП) перетворилася в Українську Соціял-Демократичну Партію; але вона бойкотувала першу державну думу, як і всі інші соціялістичні партії.

Російська кадетська партія здобула собі популярність і вплив на Україні тим, що вона визнала необхідність введення української мови в шкільній системі України і заснування катедр українознавства в університетах [2]). Ця частина партійної програми кадетів уможливила політичний блюк з Українською Демократично-Радикальною Партією у виборах до першої державної думи в березні 1906 р. [3]).

В першім парляменті Росії, що його офіційно відкрив цар Микола II 10 травня 1906 р., українська фракція мала 44 посли, себто майже 10% складу першої думи. Духовим провідником української думської фракції став проф. М. Грушевський, який оселився в Петербурзі і зорганізував видання місячника «Украинский вестник» для інформації громадянства Росії про проблеми українського народу.

Українська фракція в другій державній думі називалася Українською Думською Громадою і складалася з 47 членів. Вона видавала часопис «Рідна справа», що був дуже популярний на Україні. Думська громада опрацювала законопроєкти автономії України і запровадження української мови у школі, в суді, в церкві. Одначе ці законопроєкти не дійшли до обговорення в думі, бо маніфест від 3 червня 1907 р. розпустив думу з уваги на «її незадовільний склад». Цей coup d'état 3 червня змінив виборчий закон і зменшив число послів думи з 524 до 442 коштом неросійських народів [4]).

В третій державній думі, що проіснувала 5 років (1907-1912), українці мали тільки 25 послів, поляки — 18, білоруси — 12, а деякі народи, як, напр., туркестанці, були цілком позбавлені представництва. Ще гірше виглядала справа народного представництва неросійських народів у четвертій державній думі (1912-1917), в якій поляки мали 16 послів, українці — 10, а білоруси — 6. Зате російське дворянство

---

[1]) І. Холмський, Історія України, НТШ, Нью-Йорк-Мюнхен, 1949. стор. 335.
[2]) Євген Чикаленко, Спогади 1861-1907, УВАН, Нью-Йорк, 1955, стор. 387.
[3]) Ibid., стор. 418.
[4]) A. Kornilov, Modern Russian History, The Borzoi, A. Knopf; New York, 1917, стор. 328.

мало 51% усіх мандатів цієї думи, себто вдвічі більше, ніж у першій думі [5]).

Після розпущення другої державної думи і обмеження конституційних прав нагінка на неросійські народи почала набирати чимраз більших розмірів. Побіч із посиленою централізацією державного управління зростав деспотизм місцевої влади, від губернатора до найнижчого урядовця поліції. З 35 українських періодичних видань, що почали виходити або були заплянованні в середині 1906 р., в 1907 р. появлялися тільки три. Зникають українські видавничі спілки, припиняють свою діяльність просвітні товариства. Українські діячі, особливо передові члени демократично-радикальної партії, щоб обороняти культурні права України, відновляють у 1908 р. давню безпартійну загальну організацію, що проіснувала від 1897 до 1904 року, але тепер уже під назвою «Товариство Українських Поступовців» (ТУП). Одначе діяльність цього товариства була знесилена протиукраїнськими виступами імперіялістичної Росії. В циркулярі Столипіна про «инородческие общества» (1910 р.), а також у його рапорті до сенату (1911 р.) в зв'язку з недозволеним товариством «Українська хата» в Москві, говориться ясно, що українська культурна діяльність «с точки зрения русской государственной власти представляется крайне нежелательной и противоречит всем начинаниям, которые правительство проводит по отношению к бывшей (! — С. Є.) Украине» [6]). Тут міністер Столипін, мабуть, мав на увазі боротьбу російського уряду з українським націоналізмом ще в XVII стол. Реакція царського імперіялізму повертає Україну до стану в період після 1876 р., — з тією тільки різницею, що на Україні все ще появлялися деякі часописи українською мовою, хоч уряд і робив великі труднощі видавництвам та передплатникам.

В цій атмосфері відновлених репресій проти українського культурного й національного руху наближався 1914 рік, а з ним сторіччя з дня народження найбільшого українського поета й мислителя, Т. Г. Шевченка. Шевченків «Кобзар» уже був тоді настільною книгою кожної свідомої української родини. Вірші й поеми Шевченка вражали сміливістю висновків, збуджували думку, кликали на боротьбу з самодержавством. Вони ані трохи не втратили своєї актуальности на рік столітнього ювілею. 1912 року М. Ґорький у своїй статті для журнала «Украинская жизнь» поставив Шевченка поруч з найвидатнішими поетами слов'янського світу XIX сторіччя: «Шевченко, Пушкін, Міцкевіч — люди, що втілюють дух народу з найбільшою красою, силою і повнотою».

Українська громадськість докладала всіх зусиль, щоб гідно від-

[5]) Warren B. Walsh, «The Composition of the Duma», The Russian Review, vol. 8, 1949, стор. 111-116.

[6]) С. Єфремов, Історія українського письменства, том II, Українська накладня, Ляйпціґ, 1919, стор. 284.

значити сторіччя з дня народження Т. Г. Шевченка. Передбачалися урочисті засідання державної думи, земських управ та інших установ, відкриття пам'ятників поетові, призначення стипендій і надання учбовим закладам його імени; провадився збір пожертв на так званий фонд Шевченка [7]).

При цьому треба згадати, що київська міська рада рішила ще 1905 року спорудити в Києві пам'ятник Шевченкові, і для цієї мети окремий комітет зібрав 150 тисяч карбованців, не зважаючи на те, що уряд робив усі можливі перепони, щоб не допустити до спорудження пам'ятника [8]).

Але незадовго до ювілею всі ці заходи були заборонені міністром внутрішніх справ, а духовенству заборонили служити панахиди по Шевченкові. Український народ сприйняв ці заборони як велику образу своєї гідности і чести. Хоч українці були дуже слабо зарепрезентовані в четвертій державній думі, проте вони зуміли приєднати до свого протесту велику кількість послів трьох фракцій думи. Цей протест виявився в трьох запитах згаданих фракцій голові ради міністрів з приводу заборони майбутнього вшанування пам'яті поета. Першим документом є запит фракції трудовиків, другим документом — запит фракції кадетів, третім документом — запит фракції соціял-демократів [9]).

Наводимо їх нижче в українському перекладі.

Документ 1. Заява ч. 104 у справі запитання голові ради міністрів з приводу заборони передбаченого вшанування пам'яті поета Шевченка (внесена підписами 36-ох членів Державної Думи 7 лютого 1914 р.).

> 25 лютого сповнилося століття з дня народження одного з найбільших поетів усього слов'янства і безперечно найбільшого поета Малоросії — творця «Кобзаря».
>
> Цілком природньо, що вдячна пам'ять малоросійського народу не могла не відзначити цей святковий для нього день. Відгукнулися міські думи: в цей день передбачили відкрити кілька пам'ятників і відбути різні збори, на яких мали вшанувати пам'ять поета та відслужити панахиди.

---

[7]) «Радянське літературознавство», ч. 2, 1960, стор. 113.

[8]) Рецензія д-ра Я. Славутича на книжку Д. Іофанова «Матеріяли про життя і творчість Т. Г. Шевченка, Київ, Держвидхудліт, 1957; Symposium, vol. XIII, No. 1, Spring, 1959.

[9]) Ці документи знаходяться в «Приложениях к стенографическим отчетам Государственной Думы» (4-й созыв, сессия 2-я, 1913-1914, вып. 3, 271, 272, 280), Государственная публичная библиотека им. Салтыкова-Щедрина, Ленинград. Ці матеріяли опубліковані в журналі «Радянське літературознавство», ч. 2, Київ, 1960.

До святкового дня залишалося не більше місяця, коли поширилися чутки, що всякі вшанування пам'яті поета будуть заборонені. Спочатку ці чутки здавалися цілком неправдоподібними з уваги на очевидну незаконність такої заборони. Прихильники цієї заборони в обороні та оправданні її вказують на те, що за життя Шевченка і в перші 50 років після його смерти, до 1906 р. цензура забороняла багато його творів; алеж цензура завжди забороняла твори, в яких відкрито й просто висловлювалися приховані думки й бажання народу; алеж і Пушкін усе життя боровся з цензурою й терпів від неї, і до теперішнього часу багато його творів не можуть побачити світу, одначе вшанування його пам'яті ні в 1889, ні в 1899 рр. не було заборонене. Проте чутки виявилися правдивими.

В теперішній час стало відомо, що міністер внутрішніх справ розіслав губернаторам і градоначальникам циркуляр, який пропонує їм заборонити: публічні вшанування малоросійського письменника Т. Шевченка, надання його імени учбовим закладам і вулицям, призначення стипендій, збірку пожертв на фонд імени Шевченка та різні громадські збори з приводу ювілею. Крім того, духовенству заборонено служити 25 лютого панахиди по «рабу Божому Тарасові».

Циркуляр міністра внутрішніх справ є очевидним перевищенням влади:

поперше, тому, що хоч губернаторам і дано законом (ст. 83 Гор. Пол.) право стримати в певних випадках рішення дум, але міністрові внутрішніх справ не дано права загальними циркулярами забороняти міським думам ушанування великих поетів;

подруге, тому, що й губернатори можуть стримувати рішення міських дум тільки у виразно зазначених випадках, до яких ушанування великого національного поета ні в якому разі не підходить; і

потрете, тому, що публічні збори, на основі закону з 4 березня 1906 р. про збори, можуть бути заборонені тільки в строго окреслених випадках: коли їх програма суперечить суспільній моралі, коли вони загрожують громадській тиші та спокоєві і т. д., чого в даному випадку в наявності немає.

Якщо таким чином циркуляр міністра внутрішніх справ являє собою перевищення влади, то ще більшим беззаконням виявляється заборона православним християнам служити панахиди по православному християнинові.

З огляду на все вищесказане, ми, нижчепідписані, пропонуємо Державній Думі, згідно з ст. 33 статуту Державної Думи, запитати пана голову ради міністрів:

1) Чи відомо панові голові ради міністрів, що міністер внутрішніх справ з явним перевищенням своєї влади: а) наказав губернаторам припинити виконання постанов міських дум багатьох міст про вшанування Шевченка і б) заборонив різні громадські збори в зв'язку з ювілеєм, для заборони якого немає підстав у діючім законі про збори з 4 березня 1906 року?

2) Чи відомо п. голові ради міністрів, що духовенство кількох губерній отримало наказ не служити панахиди по Тарасові Шевченкові, наказ образливий для всіх віруючих християн, яким їх совість дозволяє молитися навіть за злочинців та лиходіїв, тим більше за великих і благородних людей, — а коли відомо, то що він гадає зробити для того, щоб як ушанування пам'яті, так і служіння панахид відбулося без перешкод?

Це запитання просимо вважати негайним для відповіді.

Документ 2. Заява ч. 105 про звернення до голови ради міністрів і міністра внутрішніх справ, згідно з ст. 40 статуту Державної Думи, в справі пояснення з приводу заборони передбаченого вшанування пам'яті поета Шевченка (внесена підписами 34 членів Державної Думи 7 лютого 1914 р.).

В періодичній пресі були оголошені вістки про недопущення розпорядження влади щодо вшанування століття з дня народження світової слави народного поета Т. Г. Шевченка.

Так, у Києві генерал-губернатор припинив працю комісії, що була вибрана міською думою для організування ювілейних святкувань. Згідно з повідомленням київського голови міста, заборонено будь-які святкування з приводу століття з дня народження Т. Г. Шевченка, а розпорядження начальника краю з'явилося в наслідок наказу міністра внутрішніх справ. Водночас із ліквідацією діяльности ювілейної комісії київський губернатор опротестував постанову київської міської думи про асиґнування 5 000 карбованців на шевченківські святкування.

В місті Харкові губернатор скасував постанову міської думи відзначити ювілей Т. Г. Шевченка. Проти скасування постанови висловлено протест і внесено його на розгляд управління міських і земських справ.

В місті Миколаєві градоначальник не допустив голову міста поставити на денний порядок засідання міської думи питання про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка.

Таке образливе для громадського сумління втручання влади в оцінку пам'яті поета, що являє собою гордість Росії, спонукує нижчепідписаних звернутися до пана голови ради міністрів і до міністра внутрішніх справ з наступним питанням:

1. Чи відомо їм: а) що в різних містах імперії, підпорядкованих владі, заборонено всяке святкування і вшанування дня сторіччя народження поета Т. Г. Шевченка, і б) чи будуть ужиті заходи для усунення цих розпоряджень, що викликають народне обурення?

Документ 3. Заява ч. 107 про запитання міністрові внутрішніх справ з приводу заборони передбаченого вшанування пам'яті поета Шевченка (внесена підписами 33-ох членів Державної Думи 11-го лютого 1914 р.).

Розгул націоналістичної політики уряду, що прямо є боротьбою проти всіх національностей, що входять у склад російської держави, нацьковування однієї народности на другу і замахом на їх культурні здобутки та законні права, щоб приховати повне банкрутство свого політичного курсу і відтягти від нього увагу російського суспільства, набув останнім часом нечуваних розмірів.

Російський уряд і його аґенти ніколи не обмежували себе існуючими законами, безцеремонно переступаючи їх, якщо вони стояли на шляху націоналістичних експериментів урядової влади.

В цьому запиті ми хочемо звернути увагу Державної Думи на ті брутальні порушення закону, що здійснюються щодо української національности.

Тимчасові правила з 4 березня 1906 р. про товариства й союзи не містять у собі ніяких обмежень для різних національностей відкривати товариства, що мають на меті культурно-національні і навіть політичні справи. Одначе це не перешкодило колишньому міністрові внутрішніх справ видати незаконний обіжник губернаторам і градоначальникам, у якому пропонувалося «не дозволяти інородницьких товариств, у тому числі українських і єврейських, незалежно від мети, до якої вони прямують», і ця незаконна вимога мотивувалася тим, що їх діяльність може викликати наслідки, що загрожуватимуть суспільному спокоєві та безпеці.

Цей обіжник відкриває собою добу переслідувань. Не тільки не дозволяються нові товариства, але закриваються й старі, що діють у рамах, установлених самими ж урядовими аґентами, і які не викликали за час своєї діяльности ніяких нарікань з боку влади.

Таким чином: 1) 8 квітня 1910 р. закрито київське українське товариство «Просвіта», яке проіснувало чотири роки і мало за мету, як свідчить затверджений губернським управлінням устав про товариства, сприяти розвиткові української культури шля-

хом організування бібліотек, читалень, книготоргівлі, відкриття шкіл та інших освітніх установ у Київській губернії.

Закриття мотивувалося тим, що в завданнях товариства «Просвіта», визначених у її статуті (які були затверджені чотири роки тому самим губернським управлінням), і в видавничій діяльності була добачена загроза суспільному порядкові та спокоєві.

Наскільки постанова управління про закриття товариства була позбавлена законного обґрунтування, показує той факт, що за видання товариством 36 книжок протягом чотирьох років воно ні разу не було покликане до судової відповідальности, і ці книжки вільно поширюються й тепер, після закриття товариства.

2) В 1912 р. закрито Чернігівську «Просвіту» за «бездіяльність», що наступила в наслідок таких дій адміністрації: дано наказ виключити з складу членів товариства всю раду товариства, і таким чином стало неможливо скликати загальні збори згідно з статутом і виявити будь-яку діяльність.

3) 28 квітня 1912 р. закрито за нібито «шкідливу діяльність» Житомирську «Просвіту», яка існувала від 1907 р., не отримавши за весь час ні одного попередження або перестороги від місцевої адміністрації.

4) 11 жовтня 1912 р. закрито київський український клюб, а управу покликано до відповідальности згідно з статтею 129 карного кодексу за те, що в приміщенні товариства знаходився український американський часопис «Свобода», що його вільно отримувано через київське поштове управління.

5) Трохи раніше закрито без жодних причин «Просвіти» Кубанську, Одеську і Козелецьку Чернігівської губернії.

6) Переслідування Подільської «Просвіти» в Кам'янці Подільському виявлялося в найрізноманітніших формах. Їй не дозволяли з найбільш незаконних причин відкрити бібліотеки-читальні. Наприклад, не дозволили стати бібліотекарем «через малоліття» людині, яка закінчила духовну семінарію і є правоздатна зайняти посаду священика. Раді «Просвіти» заявили, що адміністрація не буде дозволяти більше, ніж однієї імпрези на місяць. В 1912 р. не дозволено поставити п'єсу «Сто тисяч» [10]), яку драматична цензура дозволила ставити на сцені. В 1913 р. не дозволено поставити також схваленої цензурою п'єси «На перші гулі» [11]) тільки тому, що в списках поліції її не знайшли.

---

[10]) Комедія Івана Тобілевича (Карпенка-Карого); первісна назва — «Гроші».

[11]) П'єса Ст. Панасенка (С. Васильченка).

7) Миколаївській «Просвіті» систематично забороняли доповіді, і вечорові балі на користь стипендіятів «Просвіти», призначеному на 29 грудня 1912 р., поліція не дала відбутися з уваги на те, що вона не отримала дозволу, хоч заяву подано 27 жовтня, а закон вимагає заборони, коли таке станеться впродовж трьох днів.

8) В 1913 р. відмовлено в реєстрації українському мистецькому товариству в Києві, українському драматичному товариству в Одесі та українському товариству в Катеринославі.

9) Заборони вживати українську мову на зборах і лекціях у законі немає, і ще в 1903 р. урядуючий сенат визнав неправильним дію полтавського губернського начальства, яке заборонило промовляти українською мовою при відкритті пам'ятника національному поетові Котляревському [12]).

Тим часом у 1913 р. українському клюбові «Родина» в Києві заборонили дві наукові доповіді: «Про сільське господарство в Південній Америці» і «Про суть поступу». Заборону мотивовано наказом міністерства внутрішніх справ.

10) Закритій сьогодні Одеській «Просвіті» не дозволяли не тільки доповіді й лекції, але навіть співи українською мовою. Заборони мотивовано тим, що тільки урядовець градоначальства Бончук знає «малорусское наречие», а з урядовцем Бончуком завжди бувають суперечки.

11) 20 жовтня 1912 р. в приміщенні Подільської «Просвіти» не могло відбутися продовження читання «Споминів Садовського», що друкувалися в «Літературно-науковім віснику» в Києві і не були сконфісковані. Причина заборони поліцмайстра: «Книжка видана у Львові: Господь знає, що в ній написано». 8 січня там же поліцмайстер заборонив без пояснення причин пробу хору.

12) В 1913 р. одеський градоначальник заборонив українському клюбові «Українська хата» прочитати на вечорі, присвяченому пам'яті Т. Г. Шевченка, доповідь про нього українською мовою.

13) В тім же році воронізький поліцмайстер заборонив без пояснення причин Українському літературно-драматичному товариству літературно-музикальний вечір, присвячений пам'яті Шевченка.

14) Лубенський справник Полтавської губернії заборонив трупі Дукельського поставити дозволену цензурою оперету Ніщинського «Вечорниці», бо вона не була в його списку різних п'єс.

15) В селі Єлисаветградці, Херсонської губернії, заборонено

[12]) І. Тиктор, Велика історія України, Вінніпеґ, 1948, стор. 713.

поставити п'єсу «Панна-штукарка» [13]), бо на думку справника, в Єлисаветградці «произойдет волнение умов».

16) Борзенський справник Чернігівської губернії не дозволив ставити дозволену п'єсу «Пан Штукаревич» [14]), бо вона не була в списках поліції. Цей самий адміністратор забороняє на тій же підставі ставити п'єси, що були допущені його попередником, хоч були предкладені афіші, підписані попереднім справником, і число «Правительственного вестника», в якому є повідомлення про дозвіл виставляти п'єсу.

17) В 1913 р., 6 січня, в Кам'янці Подільському адміністрація заборонила вільнопожежному товариству поставити п'єсу «Борці за мрії» [15]), мотивуючи тим, що не вистачило б городових під час вистави.

18) В Миколаєві українській трупі Колесниченка заборонили друкувати афіші українською мовою і називати себе «українською трупою».

19) В 1913 р. начальник поліційного жандармського управління заборонив на станції Полтава-місто продавати українські часописи.

20) В тому ж році канівський справник заборонив друкувати в часописі «Каневская неделя», що появляється російською та українською мовами, оголошення про передплату на українські органи: «Світло» [16]), «Літературно-науковий вісник» [17]) і «Дніпрові хвилі» [18]), тоді як ці оголошення вільно друкувалися в російських та українських журналах і часописах.

21) Мотовилівський старшина не видає передплатникам ні одного числа часопису «Засів» [19]) і оповіщає, що мотовилівський сільський староста також отримав наказ нищити всі українські часописи.

22) В Оріхові, Таврійської губернії, під час трусу забрано, згідно з розпорядженням, всі легальні видання малоросійською мовою.

23) В селі Тісніївці, Київської губернії, в селян відбирали навіть сільсько-господарські книжки Чикаленка «Про чорний пар»,

---

[13]) Комедія О. Володського.

[14]) Комедія І. Зіневича.

[15]) П'єса Б. Грінченка.

[16]) «Світло», Київ, 1910-1914.

[17]) «Літературно-науковий вісник», Львів-Київ, 1898-1919.

[18]) «Дніпрові хвилі», Катеринослав, 1910-1914.

[19]) «Засів», Київ, 1911-1912.

допущені в нижчих сільсько-господарських школах українських губерній.

24) На вимогу інспектора народних шкіл Уманська земська управа дала розпорядження вилучити з шкільних бібліотек українські книжки. Вилученими були не тільки популярні видання з сільського господарства, медицини, ветеринарії тощо, але навіть Євангеліє в українському перекладі, видане, як відомо, з благословення Святішого Синоду. Такий факт відбувся, між іншим, у селі Ладижинці.

25) В селі Радівцях, Подільської губернії, споживчій спілці поставили вимогу зняти українську вивіску.

26) З бібліотеки Кардишівського товариства забрано українські книжки.

27) В тій самій Подільській губернії губернатор запитав губернську земську управу, чому на вінницькім кооперативнім з'їзді, що його скликано клопотанням управи, дебати велися українською мовою. Поліційного урядовця, що вартував на з'їзді, посадили на гавптвахту за те, що не спиняв промовців. Справникові дано сувору догану. Інструктора, що перший заговорив по-українському, звільняють з служби.

28) Полтавський губернатор не дозволив Золотоніському товариству красного мистецтва влаштувати публічну лекцію про Шевченка.

29) Катеринославське губернське управління в справах товариств відмовило «Просвіті» в Катеринославі в реєстрації філіяльних відділів цього товариства в селищах Камінці, Одинцеві, Чаплі та Сурсько-Михайлівці.

30) В місті Зінькові, Полтавської губернії, інспектор народних шкіл заборонив учителькам брати участь у «мазепинськім» вечорі, що його влаштувало музично-драматичне товариство.

Але найбільш кричуще беззаконня і водночас найбільша зневага, заподіяна всьому українському народові — це заборона вшанувати національного генія українського народу Т. Шевченка. Ініціятива цього беззаконного діла належить колишньому чернігівському губернаторові, а сьогодні міністрові внутрішніх справ — Н. Маклакову [20]).

В 1906 р. було височайше дозволено Полтавському губернському земству відкрити всюди в імперії збірку на спорудження пам'ятника Шевченка. Чернігівський губернатор Маклаков забо-

[20]) V. I. Gursko висловився про Маклакова так (Features and Figures of the Past, Stanford Univ. Press, 1939, pp. 521-22): «N. A. Maklakov succeeded A. A. Makarov as Minister of the Interior.... In order to keep his position he had to make friends with the extreme Right group and to parade Right convictions.... he was an ardent partisan of absolutism».

ронив, не зважаючи на височайший дозвіл, провадити збірку в межах Чернігівської губернії. За ним іде одеський градоначальник Толмачов, який заборонив друкувати в одеських часописах оголошення про збірку пожертв на памятник.

Від редакції часопису «Терек» вимагали під загрозою грошової кари показати число циркуляра міністерства внутрішніх справ про дозвіл збірок на пам'ятник Шевченкові. Хорольський справник, Полтавської губернії, відібрав підписні списки для збірки пожертв.

Котелівський поліційний наглядач, Харківської губернії, відібрав в учителя Резвака папери, що йому прислала Полтавська губернська земська управа для збирання пожертв, і сконфіскував зібрані гроші. В Маріївці, Донської области, пристав так само відібрав в аптекаря Ярового плякати, талонну книжечку та зібрані гроші.

Нарешті, тепер стало відомо, що міністер внутрішніх справ розіслав губернаторам циркуляр, який пропонує заборонити всякого роду відзначення пам'яті Шевченка. Водночас духовенству заборонили служити 25 лютого панахиди по «рабу Божому Тарасові».

Наказ міністра внутрішніх справ губернаторам припинити виконання постанов міських дум багатьох міст про вшанування Шевченка є безсумнівним перевищенням влади, тим більше, що навіть урядуючий сенат, розглянувши на засіданні 23 травня 1913 р. рапорт Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора про закриття об'єднаного комітету для спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові при Київській міській думі, відхилив пропозицію генерал-губернатора і висловився в тому сенсі, що київська дума має право й надалі брати участь у справі спорудження пам'ятника Шевченкові.

Прямим порушенням закону з 4 березня є також сумарна заборона публічних зборів, що їх відбувають для вшанування сторіччя з дня народження великого українського поета. В цьому факті знайшли найяскравіше відзеркалення не тільки політика розгнузданого націоналізму і придушення однієї з найвидатніших національностей, що входять у склад Росії, але й протисуспільні та антикультурні тенденції урядового курсу. Жорстоке й незаконне переслідування української мови та самодіяльности українського народу є лише одна з ланок у суцільному ланцюзі беззаконня і свавільства, що сковує всі народності, які живуть у Росії.

З огляду на вище сказане, ми, нижчепідписані, пропонуємо Державній Думі, згідно з ст. 33 статуту Державної Думи, запитати міністра внутрішніх справ:

1) чи відомі йому подані в цьому запиті факти і

2) якщо відомі, то яких заходів він має намір ужити для відновлення законного порядку?

Це запитання просимо вважати негайним для відповіді.

З цих трьох запитів міністрові внутрішніх справ був прийнятий думою тільки перший; другий був знятий авторами з обговорення, а третій обговорювався, але прийнятий не був [21]). Одначе ці запити, явно підтримані 103 послами думи, свідчать про глибоке незадоволення і протест громадської думки з приводу репресій російського уряду проти елементарних свобід людини. Тарас Шевченко за життя справив великий вплив на передових людей свого часу; але він вийшов далеко за межі епохи, яка його породила і яку так повно відбив він у своїй творчості. Його гуманітарні ідеї протилежні російському автократизмові і взагалі всякому духовому та фізичному поневоленню.

Не зважаючи на заборону святкувати сторіччя з дня народження Шевченка і навіть відправляти традиційні панахиди в церквах, українське громадянство, включно з широкими колами студентів і учнів Києва, Харкова, Одеси, Полтави та інших міст України, відзначило цю знаменну річницю. В селах України відбулися сходини селян, присвячені пам'яті поета. Не зважаючи на попередні арешти, в Києві відбулися виступи та страйки робітників і демонстрації студентів. Ювілей Т. Г. Шевченка був відзначений у Петербурзі, Москві та в інших містах Росії, де були скупчення українців. Інші поневолені народи в Росії, особливо грузини, приєдналися до цих святкувань. Наприклад, на ювілейному вечорі 15 квітня 1914 р. у Тбілісі виступив із спогадами про Шевченка найстарший грузинський поет Акакій Церетелі [22]), а студенти-грузини, які з великою пошаною ставилися до Шевченка за його поему «Кавказ», взяли участь у демонстраціях спільно з українськими студентами [23]).

Оцінюючи значення подій, що розгорнулися в країні у шевченківські дні в 1914 р., Ленін писав:

«Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з погляду аґітації проти уряду, що кращої аґітації і уявити собі не можна. Я думаю, всі наші найкращі соціял-демократичні аґітатори проти уряду ніколи не досягли б за такий короткий час таких запаморочливих успіхів, яких досяг у протиурядовому розумінні цей захід. Після цього заходу мільйони і мільйони „обивателів" стали перетворюватись у свідомих гро-

---

[21]) «Радянське літературознавство», ч. 2, 1960.

[22]) «Історія УРСР», Академія Наук УРСР, том І, Київ, 1953, стор. 682.

[23]) Д. Дорошенко, Мої спомини про давнє минуле (1901-1914), «Тризуб», Вінніпеґ, 1949, стор. 163.

мадян і переконуватися у правильності того вислову, що Росія є „тюрма народів"» [24]).

Творчість Шевченка завжди мала і має тепер величезне значення на Україні, бо вона у високохудожній формі втілює новий національний дух народу. «Кобзар» Шевченка став настільним підручником історії та мови і катехизисом політичного погляду широких народних мас. Український націоналізм Шевченкового зразка здобув незалежність Україні наприкінці першої світової війни.

Під впливом Шевченка розвивалося літературне життя і в УРСР, особливо в першому десятиріччі її існування. Більшовицькі критики були змушені визнати великого поета класиком української літератури XIX стол. Одначе вони дали власну інтерпретацію його творів. В. Коряк один з перших намагався дати пояснення до творів Шевченка в більшовицькім дусі [25]). Щойно в 1934 р. ЦК КП(б)У видав офіційну «тезу» про Шевченка, що стала догматичною базою інтерпретації творів поета [26]). Весь «Кобзар» Шевченка просякнений глибоко демократичною ідеологією, пов'язаною з почуттям самопошани і з ідеєю національної незалежности. Цю ідеологію можна частинно заглушити тільки пропусками в текстах або просто фальшуванням, але вже значно менше тенденційними інтерпретаціями, які при зіставленні їх з оригіналом відразу тратять свою силу.

Від появи перших творів Шевченка 1840 р. і по сьогодні його свободолюбні і гуманні ідеї хвилюють мільйони умів у слов'янському світі. Ці ідеї скеровані проти поневолення будь-яким режимом. Вони так само актуальні, як і 1914 р., і тому вони матимуть свій благородний вплив на хід подій на Сході Европи.

---

[24]) В. І. Ленін, «Твори», том 20, стор. 196.
[25]) George S. N. Luckyj, Literary Politics in the Soviet Ukraine 1917-1934, Columbia University Press, New York, 1956, стор. 38.
[26]) Ibid. стор. 227.

МАРТА КАЛИТОВСЬКА

ЗАПИСИ З ДАЛЕКОЇ ПРИСТАНІ

I

Тінь голубить лінію тіні.
Запах троянд поклав на твої уста
оксамитну вологість ночі.
Теплий дощ твоїх очей
зросив найтайнішу оазу душі.
Я хотіла б приплисти до острова
з лагідним іменням твоїм,
але морський вуж перетяв
Хвилі рожеві припливу.
А тепер тільки тінь —
тільки тінь, що осталась
від тіні твоєї душі,
приголублю гіркотним зідханням.
І дозволь мені вперто шукати
острова з твоїм іменням.

II

Ніхто, ніхто не узнає,
коли я тебе покохаю.
Я стоятиму на порозі,
мов ліхтар світлом залитий,
ясністю засоромлений.
Але ніхто не впізнає,
як з амфори сплетених рук
злітатимуть пахощі
нерозквітлих ще повно садів.
Ти візьмеш у руки
посудину з білим горінням,
з прозорого каменя,
і відчуєш ураз, як усе
тремтітиме піснею.
Захочеш туди відійти,
де тільки розмови дерев

з білою амфорою в руках.
Казатимуть — ти божевільний.
І враз твої руки сповняться
теплом. Білим теплом звуків.
І все стане піснею:
прозорою піснею ранку,
якої ніхто, ніхто не почує
крім тебе.

III

Під берегом твоїх очей
усе купається у ясному
усе купається у світлому...
Прозорі крила янголів
стають зоряним дощем
твоїх думок розспіваних.
Ще ллється тінь з годинників
тонкими перевеслами
і кукла серця всмоктує
шовкові пасма синяви.
Години ждуть напружено,
як вдарять перші промені
і день розіб'є шатра...

А ясність твоя скриється
за іншим білим днем.

ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ: **ПОБІЧНІ ФОРМИ СОНЕТА**

(Розділ з праці «Строфіка», підготованої до друку у виданнях Інституту літератури)

Наше уявлення про сонет було б неповним, якби ми не зупинилися на побічних його формах, що деякі з них постали в наслідок спрощення звичайного сонета, а інші, переважна більшість — «Прокрустове ложе» виявилося занадто утульним! — в наслідок дальших, додаткових ускладнень.

1. СОНЕТ З КОДОЮ АБО ХВОСТАТИЙ СОНЕТ

Походить з Італії. Це сонет з одним або кількома зайвими віршами — «хвостом» (coda).

В італійській, а почасти і в інших романських літературах поширений такий хвостатий сонет, де до основного сонета додається варіянт риторнелі — тривірш з одного короткого і двох довгих віршів. Короткий вірш римується з чотирнадцятим основного сонета, а два довгі — між собою. Часто тривіршів буває декілька; тоді перший, короткий вірш кожного наступного римується з останнім попереднього.

У нас единий, скільки можемо судити, зразок — це сонет П. Филиповича «Ґете»:

Минули пристрасті, змагання і труди,
А він ще промовля з погаслого сторіччя.
Одверте і ясне горить його обличчя,
І пильно в далечінь сягає зір твердий.

Мов цвинтарні гаї, сплять ваймарські сади,
В Европі збройний гук і чад середньовіччя.
Але на обрії зростає робітнича
Республіка — і він вдивляється туди.

Не вертерівський жаль, не олімпійський спокій,
Що крізь мінливі дні і бистроплинні роки
Шукає сяєва незмінної краси, —

Із Фавстових рамен старі зірвавши шати,
Бажання все спізнать і дум порив крилатий
У спадщині своїй найкращій віддаси

Тим, що воліють світ новий побудувати.

2. СОНЕТЕСА

Хвостатий сонет сатиричного або бурлескного змісту. Єдиний знаний нам випадок сонетеси в українській поезії — «Лотовим донькам» Порфирія Горотака — є пародією на Филиповича (з одного боку, на вище наведений сонет з кодою, з другого — на одну з його ранніх російських поезій «Дочери Лота»):

О ви, розпусти темної доньки,
Що батькову увагу вдвох приспали
І на грішно́му ложі зґвалтували, —
Не простягну ніколи вам руки!

Не вам конвалій весняних вінки!
Мітлою гнати б вас у храм Ваала,
У темні капища Сарданапала!
Куди поділись ваші байстрюки?

Нащадки їхні, люті і нечисті,
Тепер, мабуть, пішли в енкаведисти *),
І зброя їхня — мавзер і наган.

О, батьколожниці, прелюбодійки!
Занапастили плоть старечу вдвійку!
Її смакуючи, як марципан,

За неї гризлись ви, як за банан!

3. СОНЕТИНО

Розповсюджена в романській поезії строфа з усіма ознаками сонета, крім однієї — розміру: довгий вірш у сонетино заступлено коротким — дев'ятискладовим або ще коротшим.

Писані чотиристоповим ямбом «сонети» Ін. Анненського — це, власне, сонетино.

ПОЕЗІЯ

Творящий дух и жизни случай
В тебе мучительно слиты,
И меж намеков Красоты
Нет утонченней и летучей...

В пустыне мира зыбко-жгучей,
Где мир — мираж, влюбилась ты
В неразрешенность разнозвучий
И в беспокойные цветы.

*) В «Дияболічних параболах» надруковано «у ґештапісти»: видавець побоювався, щоб не закрили видавництва. Думаю, що час реставрувати справжній авторський текст.

Неощутима и незрима,
Ты нас томишь, боготворима,
В просветы бледные сквозя,

Так неотвязно, неотдумно, —
Что, полюбив тебя, нельзя
Не полюбить тебя безумно.

(Ін. Анненський)

Українські сонетино є в «Донецьких сонетах» Чернявського; але постали вони не через свідоме відхилення від норми, а просто через авторове незнання законів сонетобудови.

Наводимо один з цих «сонетів».

РИБАЛКИ

Бачиш, онде випливає
З рибалками каючок?
Пан-отець в нім возсідає,
А керує пан-дячок.

Уловлять надокучає
Мир на істини гачок, —
Звісно, люди... Всяк їх знає!...
А смачний і чабачок!

І смиренно ієрей
З псалмопівцем голосистим
Замість темних душ людей

Ранком теплим і росистим
Уловляють стерлядей
В їхнім царстві прозорчистім.

(Микола Чернявський)

Також є сонетино в раннього П. Тичини.

4. БЕЗГОЛОВИЙ СОНЕТ. Сонет з одним катреном.

Як весело між вас, зелені, повні хвилі,
Як пісні весело з-над вас самій летіть

І, поглядом німим з могили на могилу
Літаючи, про час, про інший, гомоніть...

А там, далеко ген, де берег ваш синіє,
Як гарно марити, що серце й там замліє,
Заллється радістю, уп'ється, затремтить,
Що чорний сум землі вже тихне, вже німіє,
Що вже проснувся Пан, і в струни золотії
Вінок трояндовий — між смішками — летить.

(Микола Філянський)

5. СОНЕТОЇД АБО ФАЛЬШИВИЙ СОНЕТ

Строфа з чотирнадцятьох віршів, де недотримані всі правила будови сонета: катрени мають різні рими, на протязі строфи міняється розмір і т. д. Кілька сонетоїдів М. Зерова знаходимо в його книзі «Catalepton»:

ОЛЕСЬ

Ведмежа спина і ведмежий торс,
Важка хода і зігнута постава, —
Як вицвів він, наш світлосяйний **Хорс,**
Окраса наша, гордощі і слава.

Його впевняли «двадесят язик»,
Що жанр його — «poèmes patriotiques»,
І він міняв пісень ліричних чари
На звук патріотичної фанфари.

Коли ж минав патріотичний «бред»
В смутному Києві, веселім Відні, —
Він віднаходив ритми відповідні
І запашний точив із себе мед:
Бож він стільник, а не пуста вощинка,
Бож він Олесь, а не Грицько Чупринка.

6. ПОЛОВИННИЙ СОНЕТ

Строфа з семи віршів: одного «катрена» і одного «терцета», причому два вірші «терцета» римуються між собою, а третій — з котрою-сь парою віршів «катрена».

7. ПЕРЕВЕРНУТІ СОНЕТИ

Сонети, в яких «терцети» стоять поміж **«катренами» або перед ними.**

ОСТЕРІГАЧ

Людина має в глибині
Сердечній, мов на троні, Змія;
На кожне «хочу», кожне «смію»
Він, жовтий, пророкає: «Ні!»

Полонять зір тобі Наяди,
То мовить Зуб, митець заглади:
«Пильнуй обов'язків своїх!»

Ти сад ростиш, свій вірш і діти,
Але говорить Зуб: «Радіти
Чи будеш завтра між живих?»

Серед надії і спонуки
Ще дня людині не було,
Щоб остороги не прийшло
Від ненависної гадюки.

(Шарль Бодлер, пер. **М. Ореста**)

*

В дни юности мечтал я о Непале,
О славе папы иль царя царей,
Сарданапале, Гелиогабале...

Меж золота и дорогих камней,
Под музыку, в пьянящем аромате,
Мне снился рай ласкающих объятий...

Прошли года, и стих мой буйный пыл,
Узнал я жизнь, узнал ее законы,
Умею чтить границы и препоны,
Но прежних грез своих не разлюбил.

Пусть на пути в величью — Невозможность!
Все ж малого не славит мой язык!
И мне противны: милый женский лик,
Неточность рифм и друга осторожность.

(Поль Верлен, пер. В. Брюсова)

8. БРАХІСОНЕТ

Сонетино, в якому кожен вірш складається з односкладового слова:

La
tos
nos
da
a
los
dos
ya.
Paz,
ve
haz
te
con
ron.

9. СОНЕТ-БУРИМЕ

Себто сонет на завдані рими. Розповсюджений головним чином у французькій поезії.

10. СОНЕТ ПИТАНЬ І ВІДПОВІДЕЙ

Сув'язь із двох сонетів. Рід поетичної гри, як і буриме. Один автор пише сонет, а другий відповідає йому сонетом на ті самі рими.

11. ФІГУРНИЙ СОНЕТ:

ЛОТ

Коли тобі являтимуться в снах,
Віщуючи руїну, смерть і горе,
Страшні архангели, що движуть зорі
І долю світа важать на мечах,

— Тікай, покинь скарби свої в містах.
Хай позаду шумить вогняне море:
Страшний Содом і проклята Гомора.
Тебе ж нехай веде у далеч шлях.

Не озирайсь, а то кільцями гада
Жахне тобі у вічі чумний дим,
І скам'янієш миттю солом'яним

С
т
о
в
п
о
м.

Зависочієш пам'ятником зради,
Довічним факелем своїй ганьбі,
На сміх нащадкові, на жах юрбі.

(Юрій Клен)

12. СОНЕТ-АКРОСТИХ:

Путь к высотам, где музы пляшут хором,
Открыт не всем: он скрыт во тьме лесов.
Эллада, в свой последний день, с укором
Тайник сокрыла от других веков.

Умей искать; умей упорным взором
Глядеть во тьму; расслышь чуть слышный **зов!**
Алмазы звезд горят над темным бором,
Льет ключ бессонный струи жемчугов.

Пройди сквозь мрак, соблазны все минуя,
Единую бессмертную взыскуя,
Рабом склоняйся пред своей мечтой,

И вдруг, сожжен незримым поцелуем,
Незданной радостью, без слов, волнуем,
Увидишь ты тропу перед собой.

(В. Брюсов)

13. БІЛИЙ СОНЕТ

Зустрічається в поезії народів, де неримована поезія більше поширена, ніж римована. Чотирнадцятивіршова поезія, в якій дотримані всі жанрові ознаки сонета, але немає рими.

Термін «білий сонет» вводимо тут вперше.

Зразком може служити передсмертна поезія аргентінської поетеси Альфонсіни Строні:

ІДУ СПОЧИТИ

Зубочки квітів, шапочки росинок
І пальці трав — о тонкочуйна нене!
Ти земляний стели для мене саван
І пуховик з прополотого моху.

Я йду спочити. Поклади но доню
І в головах повісь мені лямпаду:
Одно з сузір — котре сама бажаєш,
Всі гарні, тільки зниж його для мене.

Лиши мене саму. Бростяться зела,
Тебе стопа небесна заколише
І птах накреслить ритми, щоб навіки

Забути. Дякую... Ах, ще прохання,
Як знову він задзвонить телефоном,
Нехай не докуча — скажи, що вийшла.

(Переклав І. Качуровський)

14. ПОДВІЙНІ СОНЕТИ

Шульговський розрізняє кілька типів подвійних сонетів:

а) Французький тип:

чотири катрени і чотири терцети при двох римах.

б) Еспанський тип:

до кожного катрена долучено по два додаткові вірші, до кожного терцета — по одному.

в) Італійський тип:

після кожного з катренів і терцетів повторюються послідовно їх перші вірші.

Два інші типи подвійних сонетів згадує І. Кошелівець у своїх «Нарисах з теорії літератури»:

г) Подвійний сонет, де до кожного катрена і терцета додано по два семискладових вірші.

д) Подвійний сонет, де до катренів додано по два, а до терцетів — по одному семискладовому віршу.

Від себе додамо, що ці додаткові вірші можуть бути також чотири- і п'ятискладові, взагалі всякі короткі вірші.

Зразок подвійного сонета:

Потворна смерте, ворогине серця,
Праматір туги-людожерця,
Твій невідкличний вирок давить спину,
Дала ти серцю журну речовину,
Ти без упину,
Хоч, мучивши язик, на тебе й сердься!

І свідчу: ти невблагана мордерця
Всього до-щерця,
Спричинниця неправедного чину.
Не хочу я спокоїти людину —
Хай гіркоту відчує плину,
Хто ще з Аморового п'є відерця.

Від тебе зірвана віків озія,
Розбито цю скарбницю жон, чесноту
І юности пишноту,
Зруйнована тобою люба мрія.

Тут хвал не мовлю дівчині-зорі я,
Її збагне, хто їй проник в істоту.
Хто ж не доріс достоту —
Тому мала їй спільнити надія.

(Данте Аліґ'єрі, переклад І. Костецького)

15. ВІНОК СОНЕТІВ

Найбільша і найскладніша у світовій поезії строфа з двох сот десяти віршів. Являє собою чотирнадцять пов'язаних взаємно сонетів: останній вірш попереднього сонета повторюється як перший наступного і п'ятнадцятого (або першого), що складається з цих перших-останніх віршів. Цей п'ятнадцятий (або перший) сонет зветься магістрал і є ніби вузлом, що в'яже докупи ланцюг з чотирнадцятьох сонетів. Для ліпшого закріплення в пам'яті повторимо ще раз, іншими словами, спосіб побудови вінка сонетів.

Кожен вірш магістрала повторюється двічі. Перший — як перший першого сонета і останній чотирнадцятого, другий — як останній першого і перший другого, третій — як останній другого і перший третього. І т. д.

Щоб не наводити надто довгого прикладу вінка сонетів, відсилаємо читача до книги О. Тарнавського «Життя. Вінок сонетів». Інший вінок сонетів, не надто високої художньої вартости, є в Л. Мосендза, в книзі «Зодіяк».

Як свідчить В. Чапленко, є ще вінки сонетів В. Бобинського («Ніч кохання»), А. Ведміцького, М. Жука. Але з цими творами я, на жаль, не обізнаний.

В російській поезії відомі мені три вінки сонетів: перший хронологічно — перекладний Прешерна, Вячеслава Іванова і «Светоч мысли» В. Брюсова.

16. КУЛЯВИЙ СОНЕТ

Сонет, в якому один з віршів «спіткнувся»: має інший, довший або коротший, розмір, ніж решта.

На випадку кулявого сонета можемо переконатися, як у поезії різних народів цілком незалежно постають ті самі форми. М. Зеров видовжив у деяких своїх сонетах останній рядок (заступивши п'ятистоповий ямб шестистоповим) за зразком спенсерової октави, а не кулявих сонетів романської поезії (див. його листи до В. Чапленка в книзі «Corollarium»):

Князь Ігор очі до зеніту звів
І бачить: сонце під покровом тьмяним.
Далека Русь за обрієм багряним,
І горе чорний накликає Див.

Та не вважає князь на віщий спів:
«Нум, русичі, славетні дні спом'янем,
Покажем шлях кощеям препоганим
До лукоморя голих берегів».

А любо Дону шоломом зачерпти!
Одважний князю, ти не знаєш смерти,
Круг тебе гуслі задзвенять, тебе

Від забуття врятують і полону.
В стременах став, зорить. А кінь гребе
І ловить ніздрями далеку вогкість Дону.

(М. Зеров)

Подібної будови сонети, де в останньому вірші вжито шестистопового ямбу замість п'ятистопового, писав також Микола Бажан.

Ін. Анненський переклав кулявий сонет Моріса Ролліна з одним віршем, коротшим від інших.

17. УВ'ЯЗНЕНИЙ СОНЕТ

Форма еспанського походження. «Ув'язнення» виконується двома способами:

а) Кожен наступний вірш у сонеті починається тим словом, яким закінчився вірш попередній.

б) Кожен наступний вірш у сонеті починається римою до того слова, яким закінчується попередній.

18. СОНЕТ-ЛУНА

Сонет, в кожнім вірші якого останнє слово є «луною» до передостаннього.

Я думкою у ту дол и н у л и н у...

Поетичний засіб луни відносно розповсюджений в різних літературах, в тому числі і в нашій, головно в гумористиці.

19. СОНЕТ ДВОМОВНИЙ

Сонет, скомпонований з слів, які в двох різних мовах пишуться однаково. Едуардо Бенот наводить один такий сонет: його можна прочитати і по-латинському і по-еспанському.

Цілком можливим здається нам сонет українсько-російський, і то спеціяльно з слів, що пишуться однаково, вимовляються подібно, але мають зовсім відмінне значення.

20. СОНЕТИ З ПОДВІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Головний принцип побудови сонета з подвійним значенням — зворотний порядок слів у суміжних віршах.

Українських сонетів з подвійним значенням нема, тому доводиться обмежитися схемою, яка пояснить побудову цих сонетів і подібних творів:

Ненавиджу її
Одну тебе люблю я.

Тепер прочитаємо ліву і праву колонку **окремо:**

Ненавиджу
Одну тебе
Її
Люблю я.

*

Арґентінська антологія «Книга 1001 сонета» у відділі рідкісних сонетів містить такі випадки:

а) Сонет-кентон (по одному віршу з чотирнадцятьох авторів);

б) Макаронічний (чотиримовний) сонет Люїса де Ґонґора і Арґоте;

в) Колективний, написаний на протязі чотирнадцятьох хвилин — по віршу в хвилину — двома авторами: Рубеном Даріо і Антоніном Лямберті;

г) Сонет з чотирнадцятьох (трискладових) слів Мануеля Мачадо;

ґ) Сонет без дієслів (з самих називних речень).

Крім цих форм, існують ще сонет тавтограматичний і ліпограматичний, сонет-паліндромон, сонет-абецедарій та багато інших.

ІГОР КОСТЕЦЬКИЙ: АНАТОМІЯ ПІДНЕБЕСНОГО

(До шістдесятиріччя Михайла Ореста)

«Я народився 27-го листопада за нов. ст. у місті Зінькові на Полтавщині. Якби це було можливе, я не хотів би приходити у цей світ».

Цитата з листа Михайла Костьовича, якого він написав у відповідь на моє прохання подати про себе дані.

Її наведено з дозволу автора, і наведено з подвійною метою. Варті пропаґанди зразки самохарактеристики, де автор найкоротшим способом охоплює своє найбільше. В усякому разі — те, що він сам у собі охоче бачить як найбільше. Особистий міт абощо, поданий у вигляді сливе приказки.

Подруге, самооцінка має правити за приклад мітології, побудованої на, мовити б, стуканні не у ті двері.

Бальзак мріяв про кар'єру паризького ділка абож, у найгіршому випадкові, про кар'єру українського поміщика. Рембо жадібно цікавився спекуляціями на африканському континенті, не розлучався з поясом, який був настільки безбожно набитий злотом, що золотий тиск зіпсував людині шлунок. Маллярме не сумнівався, що увінчанням його життьових бажань стала б посада постійного літописця великосвітського життя в одному часописі, посада, за яку він змагався з тихою наполегливістю і якої так і не досяг.

У всіх цих людей був свій (можливо, один спільний для подібних випадків) неприємний янгол. Він знав, що й до чого, і він чинив навсупір приватній волі, перебаранчав у кар'єрі. Люди банкротували. Зерно користолюбства й честолюбства падало на невластивий ґрунт. У цілковитому погодженні з законами природи край битої доріженьки кукіль не зіходив.

Парадоксом неприємного янгола було те, що одночасно у млині на камені сходила яра рута. З'являлись нові ймення, які забезпечували тривання великої літератури.

Орест, як бачимо, взагалі не бажав народжуватись. Ну що ж, він народився, і тоді вже треба було щось робити.

Михайло Костьович вірить у сім небес і у сім шарів преісподньої, а також вірить у племінних духів, які на певний час ще залишаються на батьківщинній території по тому, коли плем'я територію полишає або коли його на ній винищують. Я теж вірю в ці речі, вірю чесно, через віщо й вважаю за неможливу будь-яку дискусію про них. І то-

му не виключаю, що в котрійсь із сфер Орест нагадував би світлодержителя Індру, хоча б у такій подобі, як її собі уявляє симпатичний ентузіяст Володимир Шаян.

У світі, в який він не хотів приходити, Михайла Костьовича обдаровано круглим обличчям, круглим носом і круглими губами, невмінням носити найпотрібніші частини одягу і невмінням елементарно зв'язно розмовляти. Якби його монологи в житті записати на тонфільм, вийшли б чисті сальви знаків оклику, абияк поєднаних між собою багатокрапками. Чарівний нелад його розмови чарівний тим, що в ній усе несусвітенне: і те, що коли висновок давно вже ясний, промовець не втомлюється й далі накопичувати до нього передмови, і те, що, перебувавши — бодай і на власний ріб — увесь час при темі, він січе її, тему, фальшиво сюжетними ступінками безконечних «ага».

Дуже схематично можна зобразити так: Орест вимовив три слова, іменник, прикметник і дієслово, але саме тоді, коли вже з самої інерції слухання стає зрозуміло, яким іменником має бути той наступний, що стоятиме у винувальному відмінкові, промовець спиняється і задумується. Павза блискавична, але все таки вона — павза. І коли по тому слідує «ага», то розмова дістає перескок там, де для перескоку нема жадних логічних спонук.

Сюжетне воно тому, що утворює ускладнення. Фальшиво сюжетне — тому, що засіб наскрізь ілюзорний. Ускладнення стукає не у ті двері.

Ускладнення попросту ілюструє факт, як то важко буває переходити середовищем. З «Фізики» Цінґера, а також з «Бравого вояка Швейка» відомо, що кут падіння дорівнює кутові відбивання. У середовищі, якщо ним, наприклад, є вода, промінь почуває себе препаскудно. Він ламається, утворюється зміщення, аберація й усяке таке інше казнащо.

*

Трудно перехідне середовище — парки.

Що провінційніше, що більше невблаганного порядку в побічних травниках, у клюмбах, побудованих за принципом шапки Мономаха з водограями замість хрестів, що потужніше насичують міждеревне повітря дрозди, синиці та ятли, а вдавано дикі вивірки обережними зубчиками беруть горішки з рук побожно наставлених до них перехожих, — то більш Орест у себе вдома.

Орест між квітами — сюжет для себе. Він оцінює цілість видовища і, скажімо так, паховища. Вона в ньому суцільна, живе як завершений світогляд і світонюх. Але в це годі повірити, коли спостерігати його збоку. Рухами, зиґзаґами, послідовність яких неможливо простежити, переходить він від клюмби до клюмби, від грядки до грядки, від стебла до стебла, — переходить, перебігає, перестрибує, чи як це назвати? — і нахиляється, вдихає, або й не нахиляється і не вдихає, а просто так називає.

Йдеться про квіти, що тут, під рукою чи, вибачте, під носом, і водночас про квіти взагалі, про квіти, що десь там. «Терлич, наголос на останньому складі... Ага... добра рима для ніч», — говорить Орест, показуючи рукою одночасно в усі напрями. І ще: «Братки... Ага... Ага, любка може бути й ім'я особи, але якщо квітка, то...» Середовище переповнюється радісною аберацією, тому що стебло заступає собою стебло, а латинська назва б'ється навкулачки з народною українською.

Парки, трудно прохідне середовище. В одному з них є місце, кам'яне непорозуміння — бо і не пам'ятник, і не верстовий стовп. Він стоїть приблизно там, де замордовано Каспара Гавзера. Місце драматичне, Орест, відвідуючи його, щоразу проказує влогос виритий на камені латинський напис. Драма посилюється розбиваним на скалки, переламуваним променем. Бо тут ростуть берести, латинська назва яких Орестові теж не дає спокою.

У драмі гумор з'являється завжди не там, де йому положено бути, як от у водевілі. Ми ходили також і на цвинтар, де поховано нюрнберзького найду. Над його могилою росте дерево, здається, горобина, і Орест зфотографував мене там як оживлюючий момент абож просто як тло. Ні того, ні другого не вийшло. Вислявши мені фото, Орест зробив помітку, мовляв, я вийшов схожий на вбивцю Каспара Гавзера.

Парки, трудно прохідне середовище. Над алеями їхніми дерева з обох боків тяжать кронами одні до одних, точно наслідуючи ґотичні нервюри. Орест — фотограф ґотичних нервюр, у природі й в їхньому родовищі, в автентичних храмах.

Орест фотограф — теж сюжет як такий.

Протягом року Михайло Костьович обіцяв моїй дружині й мені зробити світлописну пам'ятку з місцевости, де гадано народився й жив один з найдивніших поетів, Вольфрам фон Ешенбах. Містечко, щоправда, не має щодо того жадних сумнівів, і від 1917 року, єдине з численних інших Ешенбахів, категорично величає себе «Вольфрамсешенбах». Так от, після довгих підготувань (бо Ореста дуже важко витягнути на нове для нього місце), ми туди прибули, зайшли до церкви, на пірамідальній бані якої бачити ті самі сокирки, що й на Вольфрамовому шоломі, як його зображує Гайдельберзький рукопис, — і скупчились при стіні, де напис повідомляє відвідувача, він, мовляв, наблизився до місця поетового вічного спочинку.

І сталося. Орест узявся до своєї течки, на підозрілу розпухлість якої ми звернули увагу вже подорозі, в поїзді й автобусі. З течки народився величезний фотоапарат. Ми, під стіною з написом, набрали вигляду. А наступної миті в апараті щось від чогось відділилось, із своєрідним видзвоном стрибнуло на кам'яну безпощадність долівки, тоді глухо зойкнуло і, поминаючи будь-яку ланцюгову реакцію, залишилося лежати нерухомо. Зняток не вийшов.

Але Орест не з таких, щоб піддатися. Рівно через рік ми прибули на те саме місце, — і зняток вийшов. Апарат удосконалено.

Один спільний знайомий, ба приятель колишніх днів наполягав на тому, мовляв, оскільки Орест виріс у жіночому середовищі, він не міг не стати людиною, яка вміє все робити сама. Героїзм Ореста у постійному подоланні середовища, справді, подивугідний. Технічно обдарований з природи, на шляху до фотоапарату він, однак, приречений перемагати спротив метеликів, лип і левкоїв.

У славетному Ротенбурзі над Тавбером, де бентежишся ступати по брукові вулиць, настільки музеальний кожен їхній камінь, ми бачили на краю міста липу з XVI сторіччя. У неї вмуровано бетонове серце, затвердла кров тримає кору при осерді, не дає їй розсипатись на порох.

Кажу про цю липу не тільки тому, щоб навести ще один приклад симультанного Орестового «ага»: так до бетону, як і до пагонів, що й далі прибиваються вгорі (і липа й далі зелена). Про неї ще трошки потім.

*

Ореста, як сказано, важко подвигнути на подорож, не зважаючи на те, що з нього природжений мандрівник. Метушливість рухів уживається в ньому з незакаламученою консервативністю людини, яка не швидко звикає до думки, що крім безсовісної заплутаности існують ще стежки і коротші, і простіші.

Так, приміром, він, ваґнеріянець із Божої ласки, блаженно закоханий у «Льоенґріна», «Нібелюнґів» та «Парсіфаля», ще й досі не дав себе намовити на подорож до Байройту.

Коротке й головне. На тему короткого й головного можна перевернути цілі дискусійні гори.

Орест також і видавець. Він не зміг зосередитися на думці про найпростіше здобування видавничих грошей, як то зробили ми з дружиною. Незакаламучена вдача якраз у тому й проявляється, що її видно зовні не інакше, як у взаєминах з речами другорядної та третьорядної натури. Тисячі дрібниць щоденного побуту, які одна одній безконечно перешкоджають, штовхнули Ореста кінець кінцем на шлях шукати фінансових засобів там, де їх знайти майже неможливо: звертаючись до сумління українського суспільства.

Орест уміє робити все. Отже, вміє й — бодай частину — українців зробити книголюбами. Ну так, але якого ж неймовірного застосування контемплятивної душі на активні речі все воно коштує!

Просто й легко один раз на десять років побувати хоч на одній з байройтських урочистих вистав. Але при всій своїй рухливості Орест повільний, а повільність якраз і є те, що найменш вразливе на простоту. Орест воліє комплікації, воліє роздрібнений паліятив ближчих до нього територіяльно ваґнерівських спектаклів.

Просто зробити один націлений і рішучий крок, щоб здобути на потрібне діло тисячу, дві, три... Але Орест воліє ускладнені стежки. Видававши одну чужу (він раз у раз це робить) книжку, витра-

чавши на справу мільйони усних і листовних умовлянь, з якою ж тріюмфальною радістю повідомляв він, що ось, мовляв, здобуто наступні тридцять вісім марок п'ятдесят пфенігів.

*

Тож можна собі уявити, в якому казані повинна кипіти діяльність Ореста словотворця.

«Ні тече, ні лізе, — приказка... Моя мама, ну так... Ага, запишіть, обов'язково запишіть...» Я записую, але Орестові йдеться не про те, йому йдеться, щоб договорити свою фігуру до кінця, щоб по змозі довше бути в ситуації людини, яка ціною підстьобнутої метушливости купує право на свій незайманий непорушний осередок. І він вимагає — «запишіть, запишіть зразу, щоб потім не забули», — і далі вимагає, хоча в мене воно вже давно записане, і при тому записане на його ж очах, на його просяяних міріядами клопотів очах.

«Осяйний», «повнота» (замість незграбного «повність», наприклад, у випадках: «повністю сплатив» — «повнотою сплатив»), «озія». Озія значить великий будинок, майже палац. Слово повнозвучне й повнозначне. Орест його не вигадав, воно існувало. «Мама так і казала: ну й озія там стоїть...»

Але він і вигадує слова. Такі, наприклад: «взаємнення» (замість суконного «спілкування»; рос. «общение»); «шестя» (за логікою «пришествие» — «шествие»); «виполчитися» (староукр. «ополчитися»); «прознання» і «прочуття» (два синоніми для німецького «Ahnung»); «приносини» (рос. із слов. «приношения»); «розказка» (рос. «сказ»)...

В Ореста є спеціяльна течка з написом «кухня». Там усе, чого ви тільки бажаєте.

*

Ця людина, суміш флеґми та хаосу, — автор найстрункіших віршів української поезії.

Я намагався щоразу віддати моє вдячне належне кожній черговій книжковій появі, де Орест виступав як автор, як перекладач, як редактор або як видавець. Тим то тут нагадую про свою концепцію Ореста лише мінімумом тез.

Я не вірю в пасивну риму, тобто в таку риму, яка не переживається і не відчувається спеціяльно. Для Ореста рима річ чисто допоміжна, і тому в її ділянці відкрить у нього майже нема.

Я не вірю в те, що все Орестом перекладене було гідне його перекладу. Я, приміром, ніколи не погоджуся з тим, що з Леопарді представник світової скорботи, бо для мене це просто дуже чесний смуток дуже доброго провінційного перукаря.

Я не вірю в оповідну поезію. Тим то такі Орестові речі, як «Рятунок» або «Видіння» (збірка «Душа і доля»). Чиста поезія це ось така поезія (з збірки «Луни літ»):

Достиг моєї мрії первоплід,
Хвилює серце радість непочата.
О діво, як тебе іменувати
І де твій слід?

Або така (з збірки «Держава слова):

Душе душі і світло очей,
далеке світло,
далека моя!

Або така (з збірки «Душа і доля»):

Без сну
лежу на ложі я — здається, сам-один
на цілий світ,
а паном світу він —
нічний,
несамовитий буревій!

Я не вірю, нарешті, в те, що Орест неоклясик. Що його вірші стрункі? Що вони без «задніх» образів? Що вони «іманентно-трансцендентні», чи як там говорилося в одній таблиці стилів? Так це все не докази. Коли йдеться про наличку, то я завжди підозрював в Оресті символіста. Підозрюю особливо сильно тепер, коли він, по багатьох роках, — людина повільна, — відкрив коротку й просту красу модерністичного образу, перекладавши вірші, зрештою, цілком пересічної польської поетки.

Я вірю ось у що. Зміни стилевідчуттів не правлять за безперервний рух від «умовного» до «реалістичного» чи (на ласку Божу!) від примітивного до дедалі досконалішого. Спонукою служить едино амортизація стилевідчуття. Коли «красовитості» перестають виконувати чинну функцію, а стають накопиченням уже опрацьованого перед тим матеріялу, то відбувається революція. Вона полягає в тому, що нові поети шукають нового матеріялу, подолувати який було б важче і почесніше.

Коли накопичується поезія «ампірна», на прю з нею стає поезія «народна». Але й навпаки.

Ґрандіозна революція «Енеїди» перетворилась на «ковбасу та чарку». Треба було нової, чергової революції. Треба було поезії з «ложем» замість «лежанки», з «списом» замість «батіжка», з «Ґраалем» замість «коновки». От і все.

Я вірю в поета Ореста, який не просто влаштовує виставки лексичних здобутків, а використовує свої здобутки для того, щоб звиродніле народництво заступити новими семантичними рядами. Коли «орестіянська мова» стане щоденним хлібом епігонів, потрібен буде наступний переворот.

Та, звичайно, щоб його відбути, потрібне буде нове відчуття місії. Чи було таке відчуття в одному випадкові, коли оте Орестове «без сну лежу на ложі я» спробували були порівняти з дійсним предметом, на якому поет спав за таборових умов, --- я дуже й дуже сумніваюсь.

Є, проте, інша одна річ. І ось тут справді ще трошечки про липу. Ротенбурзька липа служить об'єктом щирого подиву туристів. Але вона — не той баобаб, під яким спочивав Будда. Мур, що оточує Вольфрамсешенбах, автентичний і зворушливий. Але він — не мур плачу в Єрусалимі.

У чому тут річ? Річ не в самій речі, а у ставленні до неї. Матеріял і там і там щирий, добрячий, і коли вже мова про вольфрамсешенбаський мур, то він навіть і комфортабельніший, бо складений він з напрочуд теплого й ласкавого каменя, і битись об нього головою було б м'якше, ніж об подушку.

Кожна німецька старовинність має свого компетентного пояснювача. Пояснювачі розповідають багато цінного й цікавого, але їм і невтямки така найпростіша річ: битись головою об раритети.

З нами щось подібне. Хтось, здається Белінський, сказав, мовляв Україна не може бути самостійною через те, що її переживання не мають всесвітньо-історичного значення. Насправді ми маємо все, крім одного: здатности робити вмілі скандали.

Свідзінського, поета, яким можна виказатись не менш «всесвітньо-історично», ніж виказуються ті, хто мають Льорку, і навіть ті, хто мають Люмумбу, — ми не спромоглися навіть видати мовою оригіналу. Не зважаючи на те, що рукопис «Медобору» збережений.

Що за скандал мусів би зробити Михайло Костьович? Точного рецепту я не знаю. Знаю тільки загально: щось таке, що являло б собою найпростіший і найкоротший крок. Щось, що було б, власне кажучи, досить віддалене від того, що він робить насправді, щось, що стало б безсмертною земною компенсацією за омріяне ненародження.

Та нема ради. Ми всі такі. Залишається праця для «своїх», із якою-такою надією, мовляв, наступне покоління буде трошки інакше, ніж сучасне.

*

А втім, що кожна поезія належить до речей піднебесних, у тому хто ж може сумніватися! Світ ідей існує вічно й непохитно.

Тільки що, здається, він потребує безперервного доказу свого існування за допомогою наявних відбитків. Неприємний янгол знає свою тверду справу. Щоб стати відбитком, таки треба народитись і треба мати біографію.

Треба прожити шістдесят років, а по тому ще якомога більше.

XXII З'ЇЗД КПРС

ІВАН МАЙСТРЕНКО: XXII З'ЇЗД КПРС І БУДІВНИЦТВО КОМУНІЗМУ В СРСР

Два тісно пов'язані між собою питання були темою XXII з'їзду КПРС: програма побудови комунізму в СРСР і боротьба з «антипартійною групою» Молотова-Маленкова-Кагановича. З преси нічого не відомо про причини загострення боротьби з уже, здавалося, розбитою групою Молотова; проте є ознаки того, що в КПРС і в світовому комуністичному русі витворилася гостра опозиція проти ревізіонізму Хрущова. Очолює цю боротьбу Мао-Тзе-Тунґ. До китайських комуністів приєднуються В'єтнам та Корея в Азії і Албанія в Європі. Це серед народніх демократій. Усі компартії Західньої Европи, зокрема найсильніші з них, французька та італійська, підтримали КПРС і її нову програму. Не тому, щоб вони були за ревізіонізм Хрущова, а скорше тому, що не вважають потрібним явно розходитися в програмово-теоретичних питаннях. Очевидно, якби в комуністичному світі була проголошена відкрита дискусія, поділ голосів виглядав би інакше. А то поділилися не люди, а партії й держави. Тим часом у Франції і в Італії напевне є і прихильники, і противники Хрущова.

Боротьбу з «антипартійною групою» Хрущову вигідно було одягти в популярні шати боротьби з культом особи Сталіна. Але, як слушно сказав на XXII з'їзді КПРС Мікоян, «розходження з консервативно-догматичною групою не були розходженнями в окремих організаційних чи окремих політичних питаннях. Ні, вони торкалися всієї політики партії на новому етапі історичного розвитку її генеральної лінії». Отже, за Мікояном, не культ Сталіна був причиною розходжень. Зрештою це підтверджують інші факти: на XX з'їзді КПРС у 1956 році молотовська група голосувала за засудження культу Сталіна. Про це говорили і на теперішньому з'їзді партії. Наївна Фурцева, щоб прислужитися Хрущову, розповіла далеко не вигідний для Хрущова факт (він його повторив у заключному слові у трохи «зредагованій» формі). Перед червневим пленумом ЦК КПРС у 1957 році (цей пленум розгромив молотовську більшість у президії ЦК) на президії ЦК обговорювали питання про реабілітацію розстріляних у період культу особи радянських командармів: Тухачевського, Якіра, Уборевича, Єгорова, Ейдемана, Корка та інших. Фурцева сказала, що «Молотов, Маленков, Каганович та інші висловилися за їхню реабілітацію». Тоді (розповідає Фурцева) Хрущов запитав їх: «Коли ж ви мали ра-

цію? Чи тоді, коли ви голосували за їх долю і вона була вирішена так трагічно, чи тепер, коли ви їх цілком реабілітуєте?»

Кожному ясно, що коли б Хрущов займався тільки збиранням голосів проти культу Сталіна, він не ставив би такого провокативного питання. Тим паче не мусів би ставити, бо він сам тоді голосував за те, що й Молотов, Маленков, Каганович. Але з розповіді Фурцевої виходить, що Хрущову навіть не сподобалося, що опозиція голосує за розкриття злочинств Сталіна.

Кожному ясно також, що з цієї репліки Хрущова група Молотова мусіла зробити висновок, що «під шумок» засудження культу Сталіна Хрущов хоче пригорнути до Сталіна всіх старих членів політбюра, крім себе та ще вірного йому Мікояна. Звідси зрозуміло, чому всі колишні члени політбюра, тобто більшість членів тодішньої (1957) президії ЦК КПРС, об'єдналися проти Хрущова. Вони об'єдналися не тому, що боялися викриття їхньої участи в сталінському терорі. Вони цього напевне не страхалися, бо сам Хрущов був більшим терористом, ніж усі вони, крім Маленкова. (Згадати хоч би терор Хрущова на Україні в 1938 році). Вони об'єдналися тому, що Хрущов, як і Сталін, привласнював собі право трактувати історичну правду так, як йому вигідно. Народжувався новий культ особи (Хрущова), і група Молотова виступила проти цього.

На жаль, немає докладних даних про всі політичні, програмові та теоретичні розходження з Хрущовим «антипартійної групи». Хрущовський апарат і прихильники Хрущова на XXII з'їзді партії приписують опозиції все, що викликає найбільшу антипатію в партійних масах і в населенні СРСР: культ Сталіна, заперечення мирного співіснування з капіталістичним світом, тобто фактично розпалювання війни, обмеження прав союзних республік і так далі. А хрущовські «ленінські норми партійного життя» не дозволяють знати правду. Бо, наприклад, ніде не надруковано листа Молотова до ЦК КПРС напередодні XXII з'їзду партії, де він висловлював свої думки з приводу проєкту програми КПРС. Тільки один редактор «Правды» Сатюков згадав на XXII з'їзді, що існує такий лист Молотова, і гостро критикував цей лист.

Проте серед полови критики «антипартійної групи» можна визбирати деякі зернята її політично-програмових розходжень з Хрущовим. Деякі дані відомі також з післясталінської історії партії. Коли все це зібрати докупи, то виявиться така картина.

В серпні 1953 року Маленков, тодішній голова уряду СРСР, оголосив був політику «крутого піднесення» чи, як тоді казали, «маленковський неп». Він заявив, що треба припинити першочерговий розвиток важкої індустрії і розвивати в першу чергу легку індустрію для задоволення потреб населення. Це була ревізія сталінізму в найпринциповішому питанні господарської політики. Як відомо, Хрущов зірвав і засудив цей господарський курс Маленкова і став на шлях продовження сталінського курсу першочергового розвитку важкої ін-

дустрії, тримаючи донині населення СРСР на нужденних харчових, товарових і житлових приділах. Прийнята на XXII з'їзді нова програма КПРС вимагає продовження цього курсу і в дальшому. В програмі стоїть: «Створення матеріяльно-технічної бази комунізму, перетворення промисловости СРСР у технічно найдосконалішу й наймогутнішу промисловість світу вимагають дальшого розвитку важкої промисловости... КПРС і далі буде безперестанно турбуватися про зріст важкої промисловости». Кожному ясно, що в цьому питанні Маленков пробував ревізувати Сталіна, а Хрущов залишився сталіністом.

Далі, з недавнього минулого знаємо, що перед XX з'їздом КПРС Молотов у своїй доповіді на сесії верховної ради СРСР заявив, що в СРСР побудовано лише підвалини соціялізму, а в народніх демократіях зроблено лише перші кроки в напрямі до нього. Це була явна ревізія сталінізму, бо Сталін іще на XVIII з'їзді КПРС у 1939 році сказав, що в СРСР «здійснена в основному перша фаза комунізму — соціялізм». Тепер Хрущов, продовжуючи лінію Сталіна, записав у нову програму КПРС: «Соціялізм... став у Радянському Союзі реальною дійсністю». Отже, знову: «антипартійна група» ревізує сталінізм, а Хрущов його продовжує.

Як ствердив на XXII з'їзді редактор «Правды» Сатюков, Молотов пішов далі в критиці сталінізму: «Він уже відважився на критику Сталіна в питанні можливости побудови комунізму в одній країні». Сатюков запевняв, що Молотов робить це тільки для того, «щоб оклеветати проєкт нової програми КПРС». Молотов ніби пише в своєму листі, що програма КПРС не пов'язує «комуністичного будівництва в СРСР з перспективами соціялістичної революції в міжнародному маштабі» і що програма взагалі «антиреволюційна своїм духом».

Було б нерозумно судити про плятформу Молотова тільки по тому, як її характеризує вірний слуга Хрущова. Але дещо з цієї характеристики нам придасться для загального висновку про пляни «антипартійної групи» і про випливаюче звідси політичне значення її боротьби та її поразки.

Проголошена в свій час теза Сталіна про можливість побудови соціялізму в одній країні була сприйнята в світі як замикання радянського комунізму в російські національні рами. Як відомо, ця теза Сталіна була в свій час об'єктом найбільших нападів Троцького. Не вдаючися в істоту спорів навколо цієї тези Сталіна, скажемо тільки, що за схоластичним ніби твердженням про можливість побудови соціялізму в одній країні ховалося фактичне переродження КПРС в російську націоналістичну партію. Не випадково бо наступ на «буржуазний націоналізм» поневолених Росією народів СРСР тісно пов'язаний з здійсненням сталінської тези про побудову соціялізму в одній країні. Як би не оцінювали ми тепер відштовхування Молотова від цієї тези, мусимо визнати, що з цим відштовхуванням пов'язане

також певне відштовхування від великодержавно-російського переродження КПРС.

Але це відштовхування виявилось утопією. В лавах КПРС воно не знайшло широкої підтримки (тут ми можемо повірити Хрущову), бо КПРС давно вже перетворилася на партію нової, пануючої над народом і над неросійськими націями кляси. І Молотов немало сприяв у минулому народженню цієї кляси. Отож його сьогоднішній бунт є бунтом проти власного минулого. А такі бунти мають навіть математичну формулу: плюс проти мінуса — нуль.

*

Тепер кілька слів про нову програму КПРС. Теоретично це є шедевр еклектизму, тривіяльности і дволичности. Наведемо один зразок еклектизму. З одного боку, повторення в програмі КПРС марксистської тези про відмирання за комунізму держави (а ця теза є вислідом твердження про клясовий характер держави); і, з другого боку, твердження, що теперішня радянська держава перетворилася на «загальнонародну», тобто безклясову державу, на «орган вияву інтересів і волі всього народу».

А от зразок дволичности. В новому статуті КПРС сказано: «Член партії має право... вільно обговорювати... питання політики партії... відкрито висловлювати і обстоювати свою думку». І реальність: не тільки не дали нікому прочитати лист Молотова, але й засудили автора листа за висловленя думки про програму КПРС. Або: «Член партії має право... критикувати кожного комуніста, незалежно від поста, який той займає». Не додано тільки: критикувати всіх, крім Хрущова і взагалі крім вищого начальства.

А ось зразок великодержавницької дволичности. В програмі КПРС сказано, що «партія буде й надалі забезпечувати вільний розвиток мов народів СРСР... не припускаючи ніяких привілеїв, обмежень або примусу в уживанні тих або інших мов». А через кілька рядків нижче: «Російська мова фактично стала загальною мовою міжнаціонального єднання всіх народів СРСР». Хрущов у своїй доповіді на з'їзді ще й коментує цей розділ програми: «Російська мова стала фактично другою рідною мовою для всіх народів СРСР». Цар Микола II теж боровся за це, тільки не був таким циніком, як Хрущов, і не запевняв, що тут немає «привілеїв і обмежень».

Програма КПРС, говорячи про відмирання десь у далекому майбутньому радянської держави, фактично всюди говорить про посилення держави під час будування комунізму. А про те, коли держава почне відмирати і як конкретно почне відмирати, не сказано в програмі ні слова. Так само щодо господарського будівництва програма КПРС усюди говорить про посилення товарово-грошевих від-

носин, про скріплення радянського карбованця і тільки між іншим згадує, що за комунізму товарово-грошові відносини відімруть. Але коли і як вони почнуть конкретно відмирати, в програмі панує мовчання. Таким чином програма фактично займається скріпленням держави, скріпленням товарово-грошових відносин, тобто відкладанням комунізму, а не його творенням.

Що ж будує програма КПРС фактично? Матеріяльно-технічну базу комунізму. Що це значить? Це значить — більше фабрик і заводів, більше електровень і залізниць. Але таке «будівництво комунізму» відбувається в кожній країні Заходу, і в США рівень цього будівництва під багатьма поглядами вже тепер перевищує те, що в СРСР буде тільки в 1980 році, тобто тоді, коли комунізм мав би бути в основному побудованим. Маємо на увазі також рівень зарплатні робітників, життєвий стандарт населення і т. д.

Істота комунізму за Марксом та Енґельсом — це не нові фабрики й заводи, а нові відносини між людьми. Але якраз під цим поглядом програма КПРС нічого нового не дає. Вона говорить тільки про «вдосконалення» того, що є. Вдосконалення існуючих бюрократичних рад, існуючих виробничих нарад, існуючої участи трудящих в управлінні державою, існуючої свободи слова, свободи критики й самокритики і т. д. Тобто програма КПРС говорить про вдосконалення існуючої партійно-бюрократичної держави.

Наскільки ця програма є небезпечна для трудящих, можна судити ось по чому. В програмі є розділ про так звані фонди громадського споживання. За цим терміном бюрократія КПРС хоче приховати найнижчу для всього цивілізованого світу зарплатню трудящих СРСР. Мовляв, зарплатня — це не тільки те, що видається робітникові на руки, але й те, що він споживає колективно. Наприклад, дитячі садки, школи, медична допомога і навіть житлове будівництво. Не будемо тут говорити про те, що багато з цих речей існує і в капіталістичних країнах і що нікому в голову не приходить «підвищувати» цими моментами грошову зарплатню робітника. Але це окрема тема.

Щодо фондів громадського споживання в СРСР, то тут важливо відзначити таке. Фонди громадського споживання соціялізм уважав тільки тоді великим надбанням трудящих, коли самі трудящі розпоряджаються цими фондами. Коли ж ці фонди є власністю бюрократичної держави, тоді вони стають засобом поневолення робітника. Візьмемо, наприклад, намічену в програмі КПРС видачу безплатних обідів робітникам на виробництві. Якби це здійснювали самі робітники, це було б розширення їхнього добробуту. А в СРСР це буде провадитись коштом грошової зарплатні робітника. Крім того, держава вважатиме, що раз трудящі обідають на підприємствах, можна зменшити постачання крамницям харчових продуктів. В такому разі ро-

бітник, якби й хотів відкріпитися від заводської їдальні і їсти, як йому подобається, то не зміг би. Він стане закріпаченим державою, додатком до підприємства. Грошова зарплатня ще дає йому якусь автономію; а фонди громадського (читай бюрократично-державного) споживання роблять з нього вола, який теж усе дістає безплатно — їжу, житло, отеплення житла і так далі.

Тільки демократія, тільки цілковита свобода трудящих робить фонди громадського споживання полегшуючим життя чинником. А свобода могла б початися хоч би з того, що старому більшовикові Молотову дали право сказати, що він думає. Тим часом програма КПРС не тільки не передбачає такої свободи в майбутньому, а вже загодя її скреслює. Це видно хоча б з такого твердження програми: «Період розгорнутого будівництва комунізму характеризується дальшим зростанням ролі й значення комуністичної партії». Цебто хрущовська «критика й самокритика» теж відповідно зростатиме. За таких умов зростаня фондів громадського споживання означає зростання рабства.

Звичайно, існують історичні чинники, які від ЦК КПРС не залежать. Їх дія виявляється не кожноденно. Елементи цих чинників ступнево зростають, і коли їх кількість уже не вміщується в існуючі в СРСР суспільні відносини, тоді, за законом діялектики, кількість переходить у якість. І ми сподіваємося, що в процесі хрущовського «будівництва комунізму» бюрократична хрущовська держава відчує вплив незалежних від неї історичних сил.

ЄВГЕН ГЛОВІНСЬКИЙ: «ОСЯЙНІ ВЕРШИНИ КОМУНІЗМУ»

Свою доповідь на позачерговому XXI з'їзді комуністичної партії Радянського Союзу М. Хрущов закінчив таким патетичним (і, можна сказати, навіть поетичним) абзацом:

> «Подібно до того, як передовий загін альпіністів сміливо і мужньо штурмує нові, здавалося б, неприступні вершини і прокладає шлях людям, які йдуть за передовим загоном, так і наша партія — бойовий авангард робітничої кляси, трудящих Радянського Союзу — веде радянський народ до сяючих вершин комунізму».[1])

Це було 29 січня 1959 року. А в році 1961 ці «сяючі вершини комунізму» набрали вже конкретного виразу: в кінці липня в усіх радянських періодичних виданнях було опубліковано для т. зв. «всенароднього обговорення» проєкт програми КПРС, а в другій половині жовтня цього року XXII черговий з'їзд КПРС затвердив цю програму, розуміється, одноголосно.

КПРС виводить свій рід від російської соціял-демократичної партії. Тому вважається, що це є третя з черги програма партії. Перша програма була прийнята на еміграції, на тому славнозвісному II з'їзді цієї партії, що відбувся в Брюсселі-Лондоні *) в липні-серпні 1903 року і на якому прийшло до поділу партії на більшовиків і меншовиків. В цій програмі про майбутню соціяльну революцію говорилося загальниково і досить таки туманно:

> «Замінивши приватну власність на засоби виробництва та обігу на суспільну і запровадивши плянову організацію суспільно-продукційного процесу для забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства, соціяльна революція пролетаріяту знищить поділ суспільства на кляси і таким чином звільнить усе пригнічене людство, бо покладе кінець усім формам визиску однієї частини суспільства другою».[2])

---

[1]) «Радянська Україна», 29. 1. 1959.

*) Властиво, в Брюсселі відбулося лише відкриття з'їзду. Бельгійська влада не дала дозволу на відбуття його, і учасники з'їзду переїхали до Лондону.

[2]) КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Часть I, издание седьмое. Государственное издательство политической литературы, 1953, стор. 39.

Друга програма партії, що тоді мала вже назву «російської комуністичної партії (більшовиків)», була прийнята на VIII з'їзді в Москві 18-23 березня 1919 р. Якщо перша програма була розрахована на світову революцію, що мала б принести «визволення» всьому людству, то друга програма заповідала вже безпосередній перехід до комунізму, принаймні в тій державі, де більшовики прийшли до влади. Вона була прийнята в добу т. зв. «воєнного комунізму», коли більшовикам доводилося в тяжких змаганнях закріплювати своє панування на всіх просторах колишньої Російської імперії. Але економічні заходи того часу були продиктовані не тільки обставинами «воєнного» періоду. Це була сміліва, хоч і нерозсудлива спроба справді здійснити комунізм. І програма 1919 року каже про це цілком виразно. Ось що читаємо там про завдання партії і радянської влади в галузі розподілу:

> «В галузі розподілу завдання радянської влади в теперішній момент полягає в тому, щоб неухильно продовжувати заміну торгівлі пляновим, організованим у державному маштабі розподілом продуктів. Метою є організація всього населення в єдину мережу споживчих комун, здатних з найбільшою швидкістю, пляновістю, економією і з найменшою витратою праці розподіляти всі необхідні продукти, при суворій централізації всього розподільчого апарату».[3])

Цілий ряд конкретних заходів, а ще більше проєктів було спрямовано на те, щоб здійснити цей перехід до комуністичного розподілу. Щодо грошевого обігу в програмі говорилося:

> «В перший час переходу від капіталізму до комунізму, поки ще не зорганізовано повністю комуністичного виробництва і розподілу продуктів, скасування грошей не є ще можливе... На підставі націоналізації банків РКП змагає до здійснення ряду заходів, що поширюють сферу безгрошевих розрахунків і готують скасування грошей: обов'язкове тримання грошей у народному банку, провадження бюджетових книжок, заміна грошей чеками, короткотерміновими білетами на право одержання продуктів і т. д.»[4])

ПАРТІЯ БЕЗ ПРОГРАМИ

Минуло два роки, і всі ці тези програми, що повинні були підготовити перехід від капіталізму до комунізму, були викинуті за борт. 21 березня 1921 був проголошений НЕП, і разом з цим більшовики стали на шлях емпіричного будування того соціяльно-економічного ладу, що його вони назвали соціялізмом. На протязі більше, ніж со-

[3]) Там же, стор. 425-426.
[4]) Там же, стор. 427.

рока років партія, що неподільно керувала життям однієї з найбільших у світі держав, жила без програми. Її заміняли постанови партійних організацій — з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. Напр., X партійний з'їзд (1921) оформив перехід до нової економічної політики; XIV партійна конференція (квітень 1925 р.) проголосила тезу про можливість побудови соціялізму в одній країні; XIV з'їзд (грудень 1925 р.)заповів посилену індустріялізацію радянської держави; XV з'їзд (грудень 1927 р.) ухвалив першу п'ятирічку, а також накреслив основи майбутньої колективізації сільського господарства. XVI з'їзд (червень 1930 р.) одержав назву «з'їзду розгорненого наступу соціялізму на всіх фронтах», а XVII (січень 1934 р.) увійшов в історію комуністичної партії як «з'їзд переможців», бо вважалося, що в основному побудова соціялістичного суспільства вже закінчена. І якщо вважати за основну ознаку соціялізму негативну ознаку — відсутність приватної власности на засоби продукції, то справді той устрій, що відтоді встановився в СРСР, можна називати соціялістичним. То вже інша справа, що цей соціяльно-економічний лад був дуже далекий від того уявлення про соціялізм, яке на протязі добрих сотні років мали різні соціялістичні ідеалісти і яке довший час було імпульсом для соціялістичних партій. Питання про нову програму партії було піднесене ще за життя Сталіна, на XIX партійному з'їзді (1952 року). Тоді була обрана комісія на чолі з Сталіном, якій було доручено подати на розгляд наступного з'їзду проєкт переробленої програми. Але на XX з'їзді, коли знову було піднесене питання про нову програму партії і доручено ЦК розробити її проєкт, про ту сталінську комісію не було ані згадки. І треба ще додати, що з членів тієї комісії лише О. В. Куусінен і П. Н. Поспєлов зберегли певні позиції в рядах партії.

НОВА ПРОГРАМА

Причини, що спонукали більшовицьке керівництво і в першу чергу Хрущова, зайнятися новою програмою партії, були, очевидно, не тільки формального порядку. Один з відомих американських дослідників Радянського Союзу, Гаррі Шварц, вважає, що для цього були такі три причини. Поперше, за теперішньої міжнародної ситуації, в тракті «мирного змагання між капіталізмом і соціялізмом», опублікування нової програми, в якій проголошується неминуча загибель «капіталістичного» ладу, є одним з тактичних посунень у «холодній війні». Подруге, КПРС хоче новою програмою закріпити своє панівне становище серед комуністичних партій, становище, загрожене, з одного боку, «лівим» китайським комунізмом з його «стрибком вперед» у справі побудови комунізму, а, з другого боку — «ревізіонізмом» комуністів Югославії. І, потрете, не останню ролю грає і особисте прагнення самого Хрущова, людини вже похилого віку, ввійти в історію

комуністичного руху автором третьої програми партії.[5]) До цих причин, на нашу думку, треба додати ще четверту, чи не найголовнішу. Радянському населенню треба було дати нові гасла, нові завдання. Для того, щоб примусити населення до нових трудових зусиль і до нових матеріяльних нестатків, тільки семирічних планів, одного тільки гасла — наздогнати і перегнати Америку — вже не вистачало. Треба було сказати народам імперії, що цими зусиллями перед ними справді відкриються «осяйні вершини комунізму», що протягом найкоротшого історичного періоду (20 років) «радянське суспільство безпосередньо підійде до здійснення засади розподілу за потребами» і що (такою патетичною фразою закінчується нова програма) вже «сучасне покоління житиме при комунізмі».

Нова програма — це великий документ. В журналі «Коммунист» (липень 1961, ч. 11) проєкт її займає 80 сторінок. Складається він з двох частин. Перша частина, що має заголовок «Перехід від капіталізму до комунізму — шлях розвитку людства», має такі підрозділи: I. Історична неминучість переходу від капіталізму до соціялізму; II. Всесвітньо-історичне значення жовтневої революції і перемога соціялізму в СРСР; III. Світова система соціялізму; IV. Криза світового капіталізму; V. Міжнародний революційний рух робітничої кляси; VI. Національно-визвольний рух; VII. Боротьба проти буржуазної і реформістської ідеології; VIII. Мирне співіснування і боротьба за загальний мир.

Друга частина, що має титул «Завдання комуністичної партії Радянського Союзу в будівництві комуністичного суспільства», складається з семи підрозділів: I. Завдання партії в галузі економічного будівництва, створення і розвитку матеріяльно-технічної бази комунізму; II. Завдання партії в піднесенні матеріяльного добробуту народу; III. Завдання партії в галузі державного будівництва і дальшого розвитку соціялістичної демократії; IV. Завдання партії в галузі національних відносин; V. Завдання партії в галузі ідеології, виховання, освіти, науки і культури; VI. Будівництво комунізму в СРСР і співробітництво соціялістичних країн; VII. Партія в період розгорнутого будівництва комунізму.

ПЕРЕСПІВ СТАРИХ МЕЛОДІЙ

В першій частині нема нічого, чого б ми не знали, читаючи радянську пресу, радянську філософську та економічну літературу, промови Хрущова. Мало цього: вся аналіза капіталізму та «його вищої стадії — імперіялізму», що була подана ще в першій програмі і повторена в другій, наводиться і в новій програмі. Так ніби життя зупинилося і застигло в тих формах, які воно мало на початку цього сто-

[5]) Harry Schwartz, Soviet Program shows communist Utopia is still Far Away, „The New York Times", 6. 8. 1961.

ліття. Під цим поглядом особливо характерний розділ IV першої частини «Криза світового капіталізму». Маємо тут твердження, давно заперечені всім економічним розвитком передових країн вільного світу, про погіршення матеріяльного становища робітничої кляси, про зубоження середніх кляс і селянства, про посилення пролетаризації в «капіталістичному» суспільстві. Повторюються слушні колись, а тепер абсолютно неправильні твердження про поглиблення протиріч «між головними імперіялістичними державами». Уперто пропагується міт про фінансові монополії та їх неподільне панування в «капіталістичних» країнах. Цьому світові наскрізь прогнилого «капіталізму», що ввійшов у період «занепаду і загибелі», протистоїть новий світ, світ побудованого соціялізму, де всі протиріччя розв'язано, де зліквідовано визиск одних кляс другими, зліквідовано колишню протилежність між містом і селом, між розумовою працею і фізичною (?). Ми поставили тут знак питання, бо те, що на сторінці 9-ій програми, надрукованій у журналі «Коммунист», подано як уже здійснений факт (ліквідація протиріч між містом і селом, між розумовою працею і фізичною), на сторінці 37-ій, де говориться про комунізм як «світле майбутнє всього людства», подається як завдання, що має бути розв'язане вже після остаточної побудови комунізму, себто не менше, ніж за 20 років.

Говорячи про світову систему соціялізму, як про новий тип економічних і політичних стосунків між країнами, програма підкреслює дружні, братерські взаємини між соціялістичними країнами, побудовані на повній рівноправності, повазі до незалежности та суверенітету і взаємодопомозі. Це викликає іронію, коли подумати про стосунки між СРСР і його сателітами; а албансько-радянські взаємини, що про них так багато говорилося на з'їзді, аж ніяк не можна назвати братніми.

РОЗПОДІЛ ЗА ПОТРЕБАМИ

Другий розділ — завдання партії у справі будівництва комуністичного суспільства — цікавіший. Цікавіший уже тому, що програма обіцяє за 20 років упритул привести радянське суспільство до комунізму, в якому буде здійснена засада: від кожного за його здібностями, кожному за його потребами. Згідно з програмою, це має бути здійснене двома етапами:

> «В найближче десятиріччя (1961-1970) Радянський Союз, створюючи матеріяльно-технічну базу комунізму, перевершить у виробництві продукції на душу населення наймогутнішу і найбагатшу країну капіталізму — США; значно підвищиться матеріяльний добробут і культурно-технічний рівень трудящих; всім буде забезпечено матеріяльний достаток; всі колгоспи і радгоспи перетворяться у високопродуктивні і високоприбуткові госпо-

дарства; в основному будуть задоволені потреби радянських людей у впорядкованому житлі; зникне важка фізична праця; СРСР стане країною найкоротшого робочого дня.

У другому десятиріччі (1971-1980) буде створено матеріально-технічну базу комунізму, забезпечено всьому населенню достаток матеріяльних і культурних благ; радянське суспільство безпосередньо підійде до здійснення принципу розподілу за потребами, здійсниться поступовий перехід до єдиної загальнонародної власности. Таким чином в СРСР буде в основному побудовано комуністичне суспільство (підкреслено в оригіналі).[6])

Ми взяли цитату з українського тексту, надрукованого в «Радянській Україні». Тут двічі вживається слово «достаток». Перший раз ним перекладено російське слово «достаток», вдруге — російське слово «изобилие». Очевидно, це не те саме, і слово «изобилие», може, ліпше було б перекласти як «надмір».[7]) В кожному разі обидва ці слова не є економічними термінами. Але, коли говориться про повне задоволення всіх людських потреб (такий ніби сенс цього принципу — розподілу за потребами; принаймні таким є перше враження), то таке задоволення можливе лише при надмірі предметів споживання (і послуг). Але поняття надміру — поняття позаекономічне, бо для економічних дібр основною ознакою на протязі всієї історії людства була і є обмеженість цих дібр і послуг. І цій обмеженості економічних дібр (тобто предметів, що служать задоволенню людських потреб) протистоять людські потреби, фактично необмежені у своїй якісній різноманітності. Спрощений, грубо матеріялістичний підхід до цієї проблеми, характерний для більшовиків, не витримує жодної критики. Як приклад такого підходу, можна навести слова Хрущова з його доповіді на XXI з'їзді в 1959 р.:

«...треба враховувати, що потреби людей в засобах існування не безмежні. Людина не може спожити, наприклад, хліба чи інших продуктів харчування більше, ніж це потрібно для її організму. Існують також певні межі в користанні одягом і житлом. Розуміється, коли мова йде про задоволення людських

[6](«Радянська Україна», 31. 7. 1961.

[7]) Слово «изобилие» в теперішніх російсько-українських словниках перекладається як «достаток», а також «велика кількість», «рясність». Але і російське слово «достаток» передається в словниках теж словом «достаток». Тим часом між російськими словами «достаток» і «изобилие» є виразна різниця: «изобилие» є вищим ступенем від «достатку», і не випадково обидва ці слова вжиті в російському тексті програми. Хочемо при цьому сказати, що в давньому академічному словнику під редакцією академіків А. Кримського і С. Єфремова при російському «изобилие» стоїть добре, але чомусь відкинуте нині в УРСР слово «щерть».

потреб, то маються на увазі не примхи, не претенсії на предмети люксусу, а здорові потреби культурно розвиненої людини».[8])

На це треба відповісти, що такі «межі» існують для тварин, що існували вони для первісних людей. Для культурно розвинених людей їх нема і не може бути. І більшовицький теоретик, П. С. Мстиславський визнає, що марксизм теж «установлює тенденцію до безмежного розвитку людських потреб», проте «одночасно виходить із того, що в кожний даний відтинок часу потреби не обмежені, а цілком означені».[9]) Але і це неправильно: потреби обмежуються лише платежоздатним попитом.

В програмі, як і в Хрущова, говориться про «здорові, розумні потреби всебічно розвиненої людини». Але тоді натурально виникає питання, хто ж має визначати, що та чи інша потреба «розумна» чи «здорова»? Програма про це нічого не каже, і не каже з цілком зрозумілих причин. Бо іншого способу розподілу за потребами, крім авторитарного примусу та обмеження, бути не може. Але вся привабливість «сяючих вершин комунізму» зникне, коли населення Радянського Союзу знатиме, що після двадцятилітнього періоду нових зусиль і нових напружень воно кінець-кінцем буде позбавлене того, чим воно користується тепер, нехай і в недостатньому розмірі; буде позбавлене свободи споживчого вибору, а замість цього одержить обов'язкове харчування в громадських харчівнях та розподільчі органи, що визначатимуть наявність та міру його потреб і розміри та способи їх задоволення.

Така інтерпретація здійснення засади розподілу за потребами є єдино можлива, коли стояти на реальному ґрунті, коли виходити з даних сучасної економічної дійсности і коли брати під увагу моральну природу сучасної людини. Всяка інша інтерпретація провадитиме нас у царину утопійних уявлень. Навіть коли взяти за вихідний пункт, що теперішня доба — це доба «найбільшої в історії науково-технічної революції» і що «широка автоматизація виробництва, опанування атомної енергії, освоєння космосу свідчать про високу зрілість продукційних сил сучасної доби і містить справді безмежні можливості осягнення загального надміру („изобилия")»[10]), то однаково це ще не означає, що в тому майбутньому, що його можна передбачити, можна буде перейти до задоволення всіх людських потреб без обмеження. А зрештою науково-технічна революція, якщо вона відбувається, то відбувається не тільки в країні рад, і побудова комунізму не має до неї жодного стосунку. А що побудований комунізм могтиме створити цілком новий тип людини, яка сама себе обмежуватиме в

[8]) «Правда», 26. 1. 1959.
[9]) П. С. Мстиславский, Народное потребление при социализме. Госпланиздат, 1961, стор. 186.
[10]) Программа построения коммунизма, «Правда», 2. 8. 1961.

своїх потребах, не будучи примушена до цього ні наявністю платіжних засобів, ні державним розподільчим апаратом, то це вже належить до продуктів чистої утопії, подібної до утопії Фур'є.

20-ЛІТНІЙ ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

Зрештою програма не дає відповіді на те, як виглядатиме цей побудований уже в остаточній формі комунізм і як діятиме в комуністичному суспільстві засада розподілу за потребами. За наступні двадцять літ, до 1980 року, має бути побудована матеріяльно-технічна база комунізму, а це означає, що протягом цих двадцяти років від населення Радянського Союзу вимагатимуть якнайбільшого вкладу праці, поєднаної з «ентузіязмом будівничих комунізму». Потім, коли комунізм буде вже побудовано, прийде заміна матеріяльного стимулу до праці на моральний; праця стане «першою життьовою потребою», «усвідомленою конечністю». Це теж належить до комплексу утопії про створення людини нового типу. А покищо, на протязі цих двадцяти років розподіл відповідно до праці — це головний економічний стимул, щоб людина могла і хотіла працювати і творити нові вартості. Правда, в програмі обіцяється, що в цей час буде збільшуватися роля т. зв. суспільних фондів споживання, себто тієї частини національного доходу, яка розподіляється незалежно від праці. Як підсумок двадцятиріччя, будуть забезпечені за рахунок суспільства: безплатне утримання дітей у дитячих закладах і школах-інтернатах (за бажанням батьків); матеріяльне забезпечення непрацездатних; безплатна освіта в усіх учбових закладах; безплатне медичне обслуговування всіх громадян, включаючи забезпечення медикаментами і санаторне лікування хворих; безплатне користування квартирами, а також комунальними послугами; безплатне користування комунальним транспортом; безплатне користування деякими видами побутового обслуговування; послідовне зниження оплати за користування будинками відпочинку, а частково і безплатне користування ними, а також пансіонами і туристськими базами; дедалі ширше забезпечення населення допомогою, пільгами і стипендіями (допомога самотнім матерям, стипендії студентам); поступовий перехід до безплатного громадського харчування (обіди) на підприємствах, в установах і людей, зайнятих у виробництві (колгоспників).[11])

Багато з перерахованих вище пунктів не має в собі нічого ні революційного ні комуністичного. Багато з них стоїть у програмах тих західніх партій, що змагають до розбудови т. зв. «держави соціяльної опіки» (Wohlfahrtsstaat). Є дещо і відмінне, як от безплатне користування квартирами та комунальним транспортом і поступовий перехід до безплатних обідів по підприємствах та установах. Але треба

[11]) «Радянська Україна», 31. 7. 1961.

мати на увазі, що і тепер квартирна плата в СРСР здебільшого не покриває коштів утримання будинків. До утримання житлового фонду доплачує держава; але держава не одержує грошей з неба, а має спроможність видаткувати гроші на цю мету, відповідно знижуючи реальні заробітки працюючих. Тяжко собі уявити, як буде проведено скасування оплат за користування комунальним транспортом. Можливо, що працівники одержуватимуть безплатні квитки за проїзд з дому до місця праці і назад. Але і це можливо буде здійснити, коли працівник одержуватиме відповідно зменшену заробітну платню. Нарешті, щодо безплатних обідів по підприємствах та установах, то, по-перше, це теж має відбутися за рахунок того ж самого робітника чи службовця; а, подруге, ще велике питання, чи будуть працюючі з цього прикріплення до громадських їдалень справді ущасливлені?

У програмі говориться, що на кінець двадцятирічного періоду ці т. зв. суспільні фонди споживання становитимуть у своїй сумі приблизно половину всієї суми реальних доходів населення. З цього виходить, що половина реальних доходів розподілятиметься відповідно до праці. В зв'язку з цим на цей період залишаються в силі всі «інструменти економіки», що діють і тепер. Залишається товарно-грошевий обіг, торгівля, госпрозрахунок. Мало того, всі ці атрибути сучасної радянської економіки в міру наближення до комунізму мають щораз більше розвиватися, щоб потім «вижити себе і відмерти». Як це має статися, програма не каже. І під цим поглядом була послідовнішою концепція Сталіна, що її він виклав у своїх «Економічних проблемах соціялізму в СРСР» (1952) і яка, згідно з ухвалою XIX з'їзду, мала бути покладена в основу партійної програми, яку повинна була виробити комісія на чолі з Сталіном. Тоді говорилося, що для переходу до комунізму треба поступово скорочувати, а не поширювати ділянку товарно-грошевих стосунків, впроваджуючи продуктообмін замість товарообміну. Під цим поглядом нова програма має в собі всі риси пристосуванської тактики Хрущова.

•

Взагалі за пишними фразами, що їх повно в новій програмі, ховається дуже вбогий зміст. Можливо, цей зміст буде імпонувати півінтеліґентним ентузіястам з слабо розвинених країн. Голосні фрази з програми на всі лади будуть повторювати радянська преса і сотні тисяч партійних аґітаторів, примушуючи населення СРСР до нових трудових зусиль, до «трудових варт», соціялістичних чи комуністичних змагань. Але від цього «осяйні вершини комунізму» не стануть принаднішими.

ДАРІЯ РЕБЕТ: З ПРОТИРІЧ СИСТЕМИ І СУСПІЛЬСТВА

В'дділ «Дніпрові усмішки» в жовтневому числі журнала «Дніпро» зредагований під таким моттом з проєкту нової програми КПРС: «В боротьбі з пережитками минулого, з проявами індивідуалізму і егоїзму велика роля належить громадськості, впливові громадської думки, розвиткові критики і самокритики». Отож цим дається відповідне місце для критики і самокритики. В числі вміщено «комбіновану пародію» Дмитра Вишневського «На городі бузина» з ближчим окресленням: «кольорова лірично-драматична кінокомедія», між «авторами» якої бачимо прізвище Пристосуванець; режисер — І. Шаблонський, директор картини — П. Байдужий. Дієві особи пародії: голова колгоспу, Ксеня Чепурна — передова доярка, Хвеська — самогонниця, Муха — колишня десятикласниця, дід Порохня — колгоспний чередник, активіст, 92 роки (!), тракторист, колгоспний рахівник, корова-рекордистка та інші.

Останню картину кінокомедії Д. Вишневський описує так:

«Відчуваючи, що фільм наближається до кінця, всі негативні наввипередки поспішають перевиховатися і стати позитивними.

«Комірник Охрім Дещиця біжить до районного відділення міліції каятися. Голова колгоспу Іван Силович Кочовий міняє прізвище на Осілий і з головою поринає в колгоспні справи. Відповідальний товариш Затичка давно вдома, він прийшов до тями і виконує плян. Муха перетворюється в Марусю, ударно працює свинаркою і заочно вчиться у ветеринарному інституті. Хвеська кидає гнати самогон і виходить заміж за Карпа. Всі інші радіють і кричать «ура!»

«На ланах буяє пишна кукурудза і стирчать пудові буряки по тисячі центнерів з гектара. Ксеня перевиконує підвищені зобов'язання, і її везуть на виставку . . .

(Глядачі, бачачи, що героям більше нема чого робити, починають заздалегідь торохтіти стільцями)».

А після напису на екрані: «кінець фільму» — дописка: «Від автора. Як би й справді гарно було, коли б настав справжній кінець отим фільмам-схемам! А він неодмінно настане».

I

Як же багато явищ, проблем і протиріч знаходять відбиток, перекрій і схрещення в цій пародії! Соціялістично-реалістичне мистецтво зображує ніби справжнє життя. Але як же химерно і немилосердно показує воно парадокси цього життя і висуває на всю ширину питан-

ня: де в більшовицько-радянській системі справжнє життя, де пародія і де сильніші за все, задушевні, приховані чи підсвідомі мрії і бажання підсовєтського суспільства?

Зводячи ці питання до реальніших вимірів і величин, конкретизуємося на шуканні справжнього образу сучасного підбільшовицького суспільства, що, сховане за штампами «трудящі», «колектив», «соціялізм» і т. д., устами монопольної, всеохоплюючої партії рекомендується як найщасливіше суспільство майбутнього.

Формально-візуально це суспільство в своїй структурі ніби й нескладне. Є два не антагоністичні, а гармонійно споєні елементи: народ і партія, що є речником, авангардом, керівником, кращим добором з усього народу, природною еманацією суспільства. На шляху здійснення соціялізму і прямування до комунізму розмежування затираються, і цілість зливається в суспільний (майже досконалий!) моноліт.

На зустрічі представників радянської інтеліґенції з високими достойниками партії та уряду в липні 1960 р. Хрущов у своїй промові (яка чомусь була опублікована щойно цього року влітку) сказав: «Мені вже не раз доводилося відмітити, що у нас тепер трудно буває відрізнити партійного від безпартійного. Слухаєш іноді на зборах виступ промовця і не можеш сказати, партійний він чи безпартійний: з такою глибокою переконаністю і пристрастю обстоює він справу партії. Це знаменне явище, товариші. Воно свідчить про те, що радянський народ одностайний у своїй рішеності боротися за справу комуністичної партії, за її ідеї» («Комуніст України» за червень 1961 р.).

Тут можна відповісти гумосескими і байками з соцреалістичної творчости. Наприклад: «Жертва підлабузництва»

«Своїм підлеглим Лев співав пісні.
Поглухли всі, сиділи, наче пні.
Найбільше мучилась старенька Гава.
А все кричала:
— Музикально... Бррраво!!»

(Павло Ключина, «Вітчизна», ч. 6, 1961)

Або інший приклад: «Гра синків-окозамилювачів»

«Давай, Тарасе, гратися в батьків —
Хто більше надме з нас мильних пузирів».

(Михайло Хижко, «Дніпро», ч. 10, 1961)

А коло віршика — малюнок: двоє хлопчиків надуває миляні баньки, деякі з яких уже полопали в повітрі.

Та по суті не до «усмішок», якщо йдеться про наведені вище «відмічення» начальства. В тій самій промові Хрущов сказав: Жити в

радянсько-соціялістичному суспільстві — це значить приймати і поділяти його комуністичні ідеї, активно боротися за їх утвердження і перемогу» (підкреслення наше — Д. Р.). Щодо мистців, то він ствердив, що в політиці партії вони «знаходять невичерпне джерело творчого надхнення, а ідеї партії вони сприймають як свої власні ідеї». Ясно, що була тут мова і про критику, і було стверджено: «В наших умовах є всі можливості для того, щоб виправляти тих, хто помиляється, не вдаючися до крайніх заходів». При чому цинізм начальства не без гумору: «Критика — це, просто кажучи, свого роду баня. Недаром іноді кажуть про тих, кого критикували — ну й дали йому баню! Ми за таку освіжаючу „баню", яка допомагає людям тримати себе в чистоті». В цій же промові розкриваються і дуже «тонкі» методи для осягнення вище ствердженої «одностайности радянського народу», а саме: «В стосунках між людьми відограють ролю не тільки слова й розмови. Є багато інших можливостей, щоб при зустрічах зрозуміти один одного. Глянеш іноді в очі людині і бачиш, чим живе ця людина, як вона настроєна, з тобою вона чи десь у далині». Очевидно, що з суми таких різних випробуваних «можливостей» у шефа уряду та партії і випливають неясності щодо партійности і безпартійности радянських громадян.

*

Дивлячися на справу «від кореня», треба передусім шукати відповіді на питання, що насправді являє собою сьогодні комуністична партія в Радянському Союзі?

Вона не маліє, не звужує своїх функцій, не применшує своєї суспільно-державної, ба навіть світової місії. Останній XXII з'їзд комуністичної партії Радянського Союзу, з його новою Програмою (з великої літери!) і статутом є документарним підтвердженням скріпленого акценту на позиції партії. В програмі говориться: «Період розгорнутого будівництва комунізму характеризується дальшим зростанням ролі і значення комуністичної партії, як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства». Це, очевидно, обґрунтовується «зростанням маштабів і складністю завдань комуністичного будівництва» і безліччю аргументів, зв'язаних зокрема з урочистим проголошенням партії, що «нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі». У плянуванні стосовно цілого ряду відтинків життя послідовно конкретизується інтенсивна функційність і тверда рука партії. Для цього заздалегідь створюється в народі відповідна атмосфера, що, зрештою, не є новиною і завдяки виробленій рутині не вимагає спеціяльних зусиль. Задовго перед з'їздом і безпосередньо перед ним у пресі «широко» обговорювався проєкт нової програми і сипалися пеани на честь Леніна, Хрущова і партії. В. Коломієць у вірші «Любов моя» зворушливо висловлює свої почування до останньої:

...Мудрий твій розум, глибинні ключі,
звідки ми силу черпаємо.
Партіє, —
щастя,
що ми на плечі
руку твою відчуваємо.

(«Вітчизна» за червень 1961)

Окремі діячі і колективи «хвилюються» новою програмою партії. З датою відкриття XXII з'їзду української комуністичної партії Юрій Збанацький писав у «Радянській Україні»: «Немає на Україні такої сім'ї, такої хати, в якій би люди не жили думками про нову програму»,... яка «схвилювала всіх людей від малого до старого». Зразком ліричного піднесення в любові до партії є почування народної артистки СРСР Наталії Ужвій, вилиті на газетних шпальтах: «До відкриття XXII з'їзду КПРС, що проходитиме в Москві, залишилося два дні. І хочеться сьогодні говорити і думати тільки про хороше, тільки прекрасному співати хвалу — бо цьому прекрасному і райдужному нема в нашій дійсності краю». А газета «Радянська Україна» пророкує, що від XXII з'їзду комуністичної партії людство буде вести літописання комуністичної ери» (!). І справді нема краю всіляким таким відчуттям, передчуттям і деклараціям, що ніби й не нові, але наново примушують запитати: які сили і які процеси можуть діяти в системі, що так очевидячки і так безглуздо компромітує сама себе?!

Не ставимо собі за завдання аналізувати цю «епохальну» програму, її «науковість», послідовність і реальність. Але знаменним все таки є те, що партія врешті почулася примушеною сказати «щось конкретніше», що мало б бодай поверховно і фіктивно доводити виправданість марксистської доктрини і здійсненність комунізму. Тому саме точно (!) вирахувано, що комунізм увійде в дію рівно за двадцять років, а народові обіцяно «найвищий життьовий рівень порівняно з будь-якою країною капіталізму». Передбачається не тільки підвищення індивідуальної платні трудящих, але і зниження роздрібних цін та скасування податків, скорочення робочого часу, досконала розв'язка, мабуть, усіх побутових справ, цілий ряд безплатних пільг, включно з «поступовим переходом до безплатного громадського харчування на підприємствах» і т. д., і т. д. Все це буде можливе тому, що в Радянському Союзі «немає паразитних кляс».

В суто програмово-структуральних питаннях твердиться, що «соціялістична держава вступила в нову фазу. Почався процес переростання держави у всенародню організацію трудівників соціялістичного суспільства». Цей туманний «процес» для марксистсько-ленінських доктринерів (якщо такі ще є) має, мабуть, служити за передсмак науково заповідженого відмирання держави, хоч покищо «держава, як загальнонародна організація, збережеться до повної перемоги кому-

нізму». Що все це означає (при акцентовано підвищеній ролі партії), досвідчений підрадянський громадянин розуміє краще за нас, тим більше, що програма непослабно наголошує комуністичну свідомість, комуністичне ставлення до праці та дисципліну.

Треба визнати, що сторонньому не завжди зовсім ясно, кого стосуються всі ці моралізаторські упімнення, постуляти і заклики: партійних, безпартійних чи «трудящих взагалі». Але в белетристиці часто змальовуються недоліки відповідальних кадрів, партійних апаратників і бюрократів, яким для доброї науки, на противагу виступають взірцеві, просто досконалі активісти. Цих недоліків так багато, що подекуди трудно з'ясувати, де з партійно-програмового погляду зберігаються чи зростають стійкі якості, які ґарантували б здійснювання планів і кличів.

Тотальна супрематія партії та її інфільтрація в усьому суспільстві дає підставу включатися в неї всіх тих проворних людей, що навчилися пристосовуватися до системи і знають ціну всім користям, які дає партійний квиток. Вони підносять коньюнктуру «перемог» і досягнень партії та суспільства, вони змагаються за перевиконання норм і планів; але таким людям автентично-комуністична ідейність далека, а мотивом їх дій є чистий кар'єризм. В офіційних документах і в літературних обробках їх іде ніби послідовна боротьба з цим явищем. Багато говориться про паразитів, неробів і дармоїдів. Але поза СРСР від другої світової війни є загальновідомим, як глибоко зненавидженою є в народі паразитність партійних вельмож і підпанків. Тут напевно можна застосувати деякі байки, що творяться в пляні соцреалістичної літератури.

Ось приклад: «Червякова скарга» Петра Красюка.

«У поті чола харч здобути мушу! —
Скрипів Червяк, залізши в спілу грушу. —
А є ж такі, що звуть ще паразитом.
Мовляв, Червяк не робить, тільки їсть.
Ну, як не братиме тут злість:
Хіба б же я без праці був би ситим?
Ніхто ж не напиха продуктами мій рот!

Так інший і себе працюючим вважає,
Бож сам свою він пельку напихає,
Хоч споживає те, що виробля народ».

Або: «Павук-Трудяга» Павла Ключини:

«Щоб Мух ловити кожну днину,
Павук снував тенета-павутину.
Не шкодував ночей, не спав —
І всі куточки заснував...

А як здихав, то перед Мухами хвалився:
— О Господи! Весь вік для вас трудився . . . »

(«Вітчизна», ч. 6, 1961)

Підлабузництвом і сервілізмом у середині партії кар'єристи підтримують свою фамілійну систему; але на довшу мету вони, без сумніву, підтинають галузку, на якій самі сидять. Серед партійної, адміністраційної і господарської бюрократії цвітуть хабарництво, обманство, шахрайство, спекуляція і хронічна забріханість. Це є невичерпна тема літературних сюжетів, і це є предмет повсякчасних урядових стверджень. Секретар ЦК КПУ О. І. Іващенко у доповіді про проєкт статуту КПРС на XXII з'їзді комуністичної партії України ясно сказала: «Замість посилення організаторської і масової політичної роботи, спрямованої на забезпечення виконання виробничих планів, окремі працівники обманюють партію і державу».

За прийнятою в літературі схемою менші прогріхи, недостатня відданість будівництву комунізму в молодших апаратників звичайно даються направити завдяки прикладові і спасенному впливові непохитних передових подвижників комунізму, які часом потраплять повести на правильний шлях навіть, здавалося б, пропащі душі.

В рядах старшої ґенерації, крім кар'єристсько-бюрократичної запопадливости, часто виступає друга крайність: відсталість і байдужість. От така гумореска Михайла Білецького була вміщена на «Веселих сторінках» «Вітчизни» (ч. 6, 1961):

З трибуни виступав і втішений був дуже,
Що головою зав в президії кивав.
А заву все було байдуже:
Він спав . . .

З правила заскнілі старші функціонери за інерцією (або у власному інтересі) ставлять опір всякому новаторству, «укрупненню колгоспів», автоматизації, механізації тощо. І також з правила їх заміняють молоді авангардисти комунізму.

Література переповнена критицизмом до різних деморалізуючих проявів у партійному і виробничому апаратах. Ця настанова йде по лінії бажань урядової системи: «викривати» недоліки, виправити, оживити, піднести функціонування всієї більшовицької машинерії. А втім і автори напевно не від того, щоб бодай «боком» зачепити всесильне начальство, забезпечуючися зрештою щасливою розв'язкою перемоги позитивних героїв чи взагалі позитивними метаморфозами. Але тут насувається і залишається невідповідженим питання, чи авторам видно ті недоліки тільки в низових клітинах? Бо «за пляном» у критичних ситуаціях з'являється звичайно якийсь несплямлений, незаперечний авторитет з области чи району, і місцеві недомагання

виправляються. А подруге: чи справді автори моралізаторської літератури вірять, що молода зміна завжди приходить з непорочними інтенціями і, головне, з непорушною вірою в марксизм-ленінізм, в більшовицьку партію, в майбутнє комунізму?

І саме від розвоєвих тенденцій цього комплексу залежить майбутній образ підрадянського суспільства.

Більшовицька система старається по-своєму сприяти ростові молодих сил. Їм вщеплюється ентузіязм виробництва, будівництва, новаторства, поступу, програмово унапрямленої освіти і вишколу, їм суґерується візія майбутнього і в відносному розумінні створюються можливості особистого розвитку. Не тільки підрадянська література намагається це унагляднити, але і сторонні критичні спостерігачі стверджують загальне піднесення культурного рівня в широких суспільних прошарках (М. Джілас) і сильний гін до освіти серед молодого покоління (К. Менерт).

Між автурою в партійних офіціозах стоїть багато імен молодих людей, що своєю творчістю або першими спробами декларують свій активний стосунок до суспільства. Разом з тим і в суспільстві лунають голоси, що закликають молодих до активної ролі (про це в з'ясуваннях XXII з'їзду КПУ кажеться так: «сміливіше висувати молодь на керівну роботу»).

А от рефлекс на цю проблему на підставі вірша Павла Усенка, якому тепер під 60 років і який звертається до людей у похилому віці:

«Затишилось хвацьке, зітерлось ясне,
А те, що рясніло, — уже не рясне.
Але ти другому в путі не завадь,
Давай молодому дороги всі брать!
Та братись на гору, виходить на гору
В погоду усяку, в усякую пору,
Щоб сила нового вбивалася в крила
Щоб ладилось діло до доброго діла».

Якщо йдеться про внутрішні стосунки в партії, то є можливими, це як в житті буває, антагонізм або незрозуміння між старшим і молодшим шаром. Не було б теж дивно, коли б старші партійні кадри були стомлені не тільки старістю, але й усіма потрясеннями та скоками генеральної лінії, були розчаровані, розгублені. Це зрештою не завжди унагляднюється ясно для стороннього ока. Але, з другого боку, нема показників, що молода генерація має справді питому вагу в істотних пунктах життя, функціонування і формування програмового змісту партії. Ми є свідками котроїсь з черги розгри між старими партійцями, яка йде ніби за принципи і проблеми найсуттєвішого значення. Але при цьому нам трудно проглянути, яким є справжній стосунок партійного молодняку до всього цього комплексу. За логікою соціологічного порядку трудно уявити собі, щоб той стосунок був кров-

но близький, безпосередній. Коли на протязі чотирьох десятиріч не видно справжнього ідейного новаторства, не видно вкладу в програму молодої думки, то це є ознакою повної ідейно-програмової стагнації в партії. Повторюючи голосні догми старого ленінізму, молодь не може бути іманентним складником застоялої партійної схоластики і схематики. В стосунку до різних суспільних шарів, а в тому числі і до ширших партійних кіл, старих догматиків, леніністів чи сталіністів, може, найвлучніше можна схарактеризувати за Джіласом, як «театр без публіки»: «артисти грають і попадають в захоплення собою самими». Якщо прийняти, що серед наймолодших партійних прошарків є справді ідейні елементи, то напевно не в процесі порахунків між старими партійними товаришами, а в зовсім іншій площині буде ця генерація шукати розв'язок і властивого для себе місця в тому суспільстві, що виростає з суміші органічно розбуджених соціяльних сил і процесів, утопійної доктрини, національних протиріч і традиційної російської деспотії.

Отже можна думати, що в такому сенсі широких тенденцій докорінного позасхематичного ревізіонізму межа між партійними і безпартійними затирається, мабуть, радше у зворотному напрямі, ніж це бачить чи хоче бачити найвищий керівник партії. Не вирішуючи, яким є ступінь критичности до обов'язуючої системи, можна з певністю твердити, що нещирість, неправдивість і вимушене пристосуванство в багатьох випадках єднають тих, що з партійними квитками, і тих, що без квитків. У байці П. Ключини «Вовча клятва» судять вовка за ягнятко, і він слізно поклявся: «Більше цього не буде». Але на запитання лисиці, чи буде він вірний слову,

«Вовк подивився хитро і пророк:
— Тебе, руда, мої слова лякають?
Я каявся у тому, що не втік,
І клятву дав, що більше не спіймають».

(«Вітчизна», ч. 6, 1961)

А тим часом боротьба з недоліками і залишками минулого триває.

II

Нова програма КПРС стверджує, що «і після перемоги соціялістичного ладу в свідомості і поведінці людей залишаються пережитки капіталізму, які гальмують рух суспільства вперед». В конкретизації окремих явищ говориться про «всілякі спроби прикрасити капіталістичний лад», про «залишки приватновласницької психології», про «буржуазну ідеологію і мораль», «буржуазний націоналізм і космополітизм», прояви індивідуалізму, «релігійні забобони», супроти яких рекомендується терпеливе роз'яснювання, а в цілому рекомендується «формування наукового світогляду в усіх трудівників суспільства»... «щоб трудящі оволодівали ідеями марксистсько-ленінського вчення».

Такий перекрій явищ і проблем є автентичним зеркалом прикметних рис усього суспільства, яке, як можна бачити по постійно актуальних виховних клопотах відповідальних верхів, на протязі десятиріч в основному не змінилося. Немов би справді для здійснення того, чого прагне нормальна людина, нова програма будується за провідною ідеєю: «все в ім'я людини, для блага людини», а в широкій загальній пропаганді часто говориться про свободу.

Останнє питання розглядається в статті В. Давидовича «Комунізм і особа» («Комуніст України», ч. 6, 1961), що в цілому побудована на методі протиставлення капіталістичній системі, де, мовляв, особиста свобода не можлива з огляду на антагоністичність буржуазного суспільства. Радянська влада, «усуваючи експлуатацію людини людиною», «покінчила з кризою особи». Тавруючи егоїстичну свободу буржуазного індивідуаліста, автор, оперуючи відомими нам розпливчастими окресленнями і поняттями, переконує, що вільним може бути тільки той, «хто злився з масами, з народом». Повторювання цих, не нових «вчень» доводить, що більшовицька система змушена протидіяти лібералізуючим тенденціям у суспільстві постійно і наполегливо. Щоправда, проблема індивідуалізму не виступає в радянській літературі у відкритій принципово-світоглядовій площині, бо обґрунтований показ «негативного» героя, що не знаходить собі місця в матеріялістично-колективістичному суспільстві, тактично надто незручний і не вміщався б у методиці більшовицьких засобів суспільного виховання. Отже всякі «несуспільні» індивідуалістично-егоїстичні риси, поруч явних злочинів, як крадіжки, спекуляція, хуліганство і т. д., найчастіше увидатнюються у «виломах» побутового характеру, в стилі життя, в міщанських звичках, тощо. Але подекуди такі позапрограмові явища хоч-не-хоч дістають таки дещо виразніше окреслення з психологічним підмуруванням. На з'їзді КП України секретар ЦК КПУ В. Д. Скаба, картаючи в своїй промові «споживацьке ставлення до комунізму», сказав: «Там, де послаблюється ідейно-виховна робота партійних організацій, створюються сприятливі умови для пожвавлення приватновласницьких тенденцій, шкурництва і прагнення до міщанського благополуччя».

Ясно, що в таких умовах покладання на успішність комуністичного виховання належить до категорії декларативних миляних баньок, що лопають у повітрі. Але стосовні заходи «відповідно до пляну» розгортаються. Характерно, що в жовтневому числі журнала «Дніпро» вибиваються аж три літературні речі, в тематиці яких проблема приватництва і прив'язання до «власного» показана не тільки з програмового погляду, але і в людсько-особистій площині.

В оповіданні «Боровинка» молодий автор Володимир Бондаренко змальовує цікаві соціологічно-психологічні моменти, цікаві зокрема тим, що персонажі — це молоді люди з «студентсько-заводського» середовища. Василь, двадцятип'ятилітній молодик, живе в поганих умовах на квартирі, яку проте покидає з жалем, зриваючи пучечок кві-

тів з городу, милуючися садом, «своїми» яблуками і всім, що навколо нього. Чекаючи з другом на автобус, він, зідхнувши, каже:

«Чуєш, падають яблука? Боровинки... Перестигли вже. То — все я. Ну, робив усе там... У садку тепер квіти, малина, порічки. Все — я. Потяг, розумієш, у мене до цього. А в Покеди сорок соток, пів гектара ділянки присадибної. Ось я й бавився після роботи».

А от рефлексія співрозмовника, що спершу дивується, чому Василь відразу не пішов у гуртожиток при заводі, де йому і кімнату дали б:

— Міг би в заводському саду бавитися!

— Це так... Але там... хто ж дозволить фантазувати... Я багато вже знаю в цій справі. І хочеться щось незвичайне виростити».

Згодом і співрозмовникові передаються настрої друга і не видаються смішними.

Інший мотив своєрідних залишків змодифікованої пристосуванством і спекулянтством «куркульської» натури розробляє оповідання Миколи Рудя «Останні борозни», в якому кінець-кінцем перемагає колективна «правда». Терентієві Хекалові, що був колись на фронті, а тепер всіляко промишляє, щоб не працювати тяжко та не виробляти трудоднів, хочуть відібрати лишок землі і прилучити його до колективного масиву. Він — мічурінець у своїй садибі, займається городництвом, торгує овочами і спекуляцією та хабарями тримається в своєму промислі. Це, очевидно, негативний герой, як на це вказує вже принизливе його прізвище і весь його «миршавий, булькатий» вигляд. Він готовий битися за межу, «аби тільки свідків не було». Він не розуміє, чого на нього напосілися. «Немає йому доступу до справжнього життя, до отого, що для самого себе, а не на чиюсь радість. Підборкують Терентієві крила. Тягнуть його на широкі масиви. А нащо вони йому? Велика земля — великий і клопіт. А Терентієве серце не може вмістити в собі ні великого клопоту, ні великого болю». Йому байдуже, що його «ні разу не вибрали до влади... аби не чіпали лишку, не заглядали до нього в город». Ского кума, що репрезентує владу і приїздить з плугом виконувати рішення колгоспу (він «високий і ставний» і називається Кирило Запорожець — позитивний герой!), Терентій запитує, «чи йому не боліло, як він межував своє». І Терентій не вірив... «не вірив нікому на світі, щоб ото не боліло, коли плуг не прирізує, а одрізує смугу за смугою од тої ділянки, на якій хоч раз довелося копнути лопатою, посадити розсаду, діждатися врожаю. Це, на його погляд, може байдуже віддати лише той, хто ніколи в житті не посолив землю свою потом своїм, не бачив, як опівдні пробуджується проріст і силою своєю помітно прориває пришкарублу шкуринку ґрунту».

Іменем змагань предків, батьків і дідів, «іменем тих, що не повернулися з Волги,... утонули в Дону, полягли за Одером... іменем онуків», Кирило Запорожець виконав волю колективу. Безсилою і декларативною залишається погроза «індивідуаліста», що «все стане,

як було», бо «Терентій добре знав, що одрізаної скиби вже ніколи не притулити» («Дніпро», жовтень 1961).

Треба відмітити, що подекуди багато менше проблемним виходить приватництво, а часом і доволі цинічне, справжнє шкурництво у представників більшовицького активу. (Це розглядаємо тут не з погляду характеристики стосунків у середині партії, а з становища типовости незмінних суспільних явищ, як таких).

В повісті молодого автора Володимира Євтушенка «З тобою друзі» виступає комсомолець, бриґадир-будівельник, Сашко Гарбузенко. Одружуючися, він збирається справити комсомольське весілля. Він чекає від управління, як чогось самозрозумілого, нової квартири і на списку подає всі побажання щодо «подарунків». Він думає, що не порушить традиції, якщо до реєстру меблів він додасть приймач «Латвія». На відмову в першій інстанції, де висловлюються проти «безсовісного утриманства», він, активіст, перераховує всі свої заслуги, готов принести всі свої грамоти і кінець-кінцем, погрожуючи заявою про звільнення, вимушує бажані подарунки разом з квартирою. Його улаштовують працею своїх рук підлеглі з бриґади, він зовсім «поміщанськи» клопочеться всяким дріб'язком нової комфортної квартири, і все, що потрібно зробити, «накаже своїм людям». Своїй дружині, в руках якої керівництво культурною самодіяльністю колективу і яка «в палаці топчеться цілий день, а заробляє копійки», він накаже залишитися вдома. Його стосунок до людей еґоїстичний, зовнішній, нетовариський, зовсім не «соціялістичний». Непоправним, але і не здеґрадованим він залишається до кінця («Дніпро», ч. 7, 1961).

Природно, що в силу умов, не зважаючи на всі програми та декларації, такий стан залишається в усій підсовєтській дійсності.

III

Мабуть, помилково було б думати, що більшовицька державно-суспільна система сама собою, природним шляхом наближається до розвалу, що вона не має, безпосередньо і посередньо, сильних пунктів опертя в суспільстві.

Залишаючи на боці фактор партійно-тоталістської монополії режиму з усіма методами і засобами насильного, штучного і формального утримування системи, ми бачимо в середині цієї системи елементи суспільного порядку, що незалежно від принципових комплексів, силою факту є реальною підпорою режиму. Той самий кар'єризм, який з принципових міркувань нібито поборюється, є з зрозумілих причин невід'ємним у побудові більшовицького суспільства. При чому йдеться тут не тільки про вищих партійних вельмож, з позиції яких «об'єктивна мета» з партійною самоціллю дуже тісно зливається. Ідеться тут радше про широкі кола апаратників та активістів, де кар'єризм і відданість режимові розвивається, підсичується і поглиблюється в дуже своєрідних формах. Це недвозначно видно з усієї

преси і публіцистики, з усього стилю формування і прославлювання «героїв соціялістичної праці», «героїв соціялістичного суспільства».

Подамо приклад. Григорій Комлев пише на восьми сторінках лютневого числа «Вітчизни» про свинаря Леонтія Лукашевського. Лукашевський сам говорить, що не все те правда, що газети про нього пишуть. «Не правда, що йому змалечку дуже кортіло йти працювати на ферми. Адже він був хлопчиком-мрійником. І, мабуть, як майже всі вони, теж мріяв стати льотчиком». Але він облишив мрію про небесні лети і пішов на ферму «не стільки заради свиней, яких у дитинстві не любив, скільки заради людей, які там працювали, але справжньої насолоди не мали... вірніше... мабуть, не хотіли її мати, бо ставилися до діла без отого вогника, від якого важка праця стає легкою і захоплюючою, як гра на скрипці» (?!). Висока мрія здійснилася. «Не минуло й року, як Леонтій Лукашевський надіслав телеграму в столицю нашої батьківщини Москву, на ім'я самого Микити Сергійовича Хрущова. То був рапорт комуністичній партії. Такі рапорти віддають на полі бою воїни своїм генералам. Лукашевський доповідав, як воїн переднього краю трудового фронту. І ось уже з Москви прилетів-прилинув лист-вісточка. То була відповідь М. С. Хрущова. Коли б Леонтій був у цей час сам, він прочитав би його сто разів, не відриваючись, і щораз знаходив би в тих рядках все нові й нові відкриття — так багато будили вони у нього думок і почуттів. Пробігли години, і день пройшов, і тиждень вже минає, а два Хрущовських слова все ще не сходять з думки Леонтія: „сердечно вітаю"... Це значить: від усієї душі і від усього серця, по-батьківському. Як тут не стрепенутися від радости гарячому серцю юнака?... А поруч з цими найдорожчими у світі словами стояли ще два: „правильний шлях"».

Тепер розпочинається «властива дія», «лірично-драматична кінокомедія» чи пародія: звеличування передовика. Мітинґи, де сходиться «старе й мале», промови, апльодисменти, секретар райкому зачитує телеграму «Глави Уряду», молоденькій дружині з синочком, що «теж буде свинарем», батькові, матері тиснуть руки, роняться сльози щастя, надимається гордістю колектив. «Адже це нашому з вами Лукашевському пише Глава Уряду. А де він, Лукашевський, народився? У нас. А хто його виховав? Ми з вами. Так хто ж такі ми, коли можемо, вміємо виховати отаких людей?!»

А «хто такі ми», на це дає принагідно переконану відповідь другий передовик, двічі герой соціялістичної праці, бриґадир механізаторів, Олександр Гіталов, в діяльності якого, «як і в діяльності кожної передової радянської людини, поєднується праця і наука, праця і політика, праця і висока культура». Він пояснює американському сенаторові: «Я тракторист, орю, сію, кошу. Збираю високі врожаї. Від них багатіє вітчизна. Від них живе краще народ мій. Отже я, виходить, творю політику» (з нарису Олександра Моторного «Перевали і долини», «Дніпро», ч. 10, 1961).

Наведені, дещо довгі і штампові картини є все таки вдячним матеріялом для психологічної студії метод, якими партія знаходить «правильний шлях» розбудови в народі таки доволі широкої бази для себе. Всі ці герої праці стають героями безлічі нарисів, про них видаються спеціяльні книжки, де «показано ріст рядової людини, яку радянська влада, комуністична партія підняли до висот творчости і державного мислення» (О. Моторний).

Щоправда, Лукашевський дістає лист від групи дівчат з-під Харкова, де вони засипають його градом питань: задля чого він, такий молодий і з середньою освітою, працює свинарем; що примусило його це зробити; як він насмілився на такий крок і чи щирий його порив (!); чи думав він про славу, чи не мав іншого виходу і т. д. Питання знаменні! Відповідь Лукашевського — не оригінальна. Він думав «про благо людей і про роботу». А чи щирий його «порив», про це знає тільки він сам, і ні дівчата з Красограду, ні ми про це не дізнаємося.

*

Очевидно, неправильно було б твердити, що всі ці явища, в усіх випадках — це чистий кар'єризм, побутова і матеріяльна користолюбність без шляхетніших поривань, етичних спонук. І саме тут полягає соціологічна суть глибшого закорінення радянської системи. Той ріст людей — це з індивідуального і збірного погляду цілком реальний фактор (очевидно, не в абсолютному, а в відносному сенсі). Не заторкаючи тут питання свобідного, підметного, ідеологічно не обмеженого духового розвитку індивідуальности, що в радянській дійсності виключається, — треба мати на увазі, що широкі кола радянського суспільства таки живуть свідомістю визволення від колишніх, крайньо дискримінуючих соціяльних стосунків. Цей момент, очевидно, штучно скріплений марксистсько-ленінським фантомом ніби завжди актуальної місії робітничої кляси, а далі різними заходами режиму у своєрідному фаворизуванні «трудящих». У повісті уральського письменника Альберта Яковлева п. з. «Кержачка» один з героїв каже: «За нашого часу бути простим робітником значно почесніше, цікавіше і... (витримавши павзу) — вигідніше»... «Ро-біт-ник! Господар життя! Все для нього, всі до нього з поклоном... Хіба порівняєш якогось інженериська з нашим братом? Його і критикують на різних зборах, і по шапці можуть дати. А зачепи лишень робітника?»

В пляні радянського виробничого процесу робітнича верства дуже широка, а поняття «трудящі» набирає чимраз більше узагальнюючого сенсу з тенденцією до затирання внутрішнього суспільно-культурного зрізничкування в масі. На історичному тлі соціяльної та культурної темряви царської імперії і в порівнянні до справжнього поступу в демократичних країнах релятивність досягнень росту в радянській системі є очевидною. Але в призмі цієї системи і всієї біль-

шовицької дійсности це, можливо, не помітне кожному радянському громадянинові. Знайомому вже нам Кирилові Запорожцеві боліло не те, як йому межували його садибу, а те, «коли ціпом за день усе своє збіжжя обмолочував». Тракторист Гіталов згадує, як він бігав у полотняних, пофарбованих цибулинням штанятах і сантиментально згадує колишню батькову кісьбу: «Якби ж то тато дожив до наших днів та побачив, якою косою косить пшеницю його син, які великі загінки бере тепер він!» У тому ж жовтневому числі «Дніпра» Микола Олійник переспівує одну з пісень Касимкана про Казахстан:

«Я бачив голими свої степи:
Вони віки незаймані лежали.
А нині тут не коси, не серпи —
Комбайни з тракторами заспівали».

З гущі народу, з села, з «бідняків» виростають фахівці різних ступенів, письменники, поети, працівники культури, науки, педагоги, аґрономи, інженери, виростає нова інтеліґенція. Це явище масове. «Радянська влада дала освіту, знання». І легко можна повірити, що в рамках існуючих можливостей молода ґенерація сповнена захопленням щодо можливих досягнень і, дивлячися на вихідний пункт колишніх соціяльних позицій, горда з себе, а, може, якоюсь мірою і з «величности» радянської системи. Однобічність критеріїв скріплюється свідомо і до деталів пляново цією ж системою. Фальш марксистсько-більшовицького вчення і актуальний практичний інтерес режиму викривлюють не лише інтерпретацію явищ минулого, але (і це головне) унеможливлюють об'єктивне пізнання сучасного. Іноді складається враження, що, виростаючи в умовах більшовизму, головно люди молодші і з меншою освітою, можливо, справді не розуміють часом і не вірять, що соціяльний, господарський, технічний і культурно-цивілізаційний поступ має місце в усім світі і без комунізму; що електрифікація, яка за Леніном є складовою частиною пролетарської революції, в поступових країнах давно проведена і без революції; що всяка механізація та автоматизація вже широко зреалізована і без комуністичних перемін і що соціяльні та культурні досягнення у вільних країнах Заходу у своїй суті є прогресивніші, а передусім гуманніші, бо оперті на принципи людської свободи. Не може мати повного і правильного розуміння світових стосунків та розвитку життя те суспільство, якому в офіційних документах (нова партійна програма) говориться про «муки і страждання сотень мільйонів людей праці», про поширення злиднів серед мільйонів, про «бурхливе зростання світового соціялізму» та дозрівання умов для революції пролетаріяту.

Тому треба прийняти, що, крім особистого пов'язання з системою, відгороджена від світу радянська людина таки справді шукає і хоче знайти у своїй реальній дійсності шлях і можливість плекання об'ек-

тивних етичних вартостей та ідеалів. Зрештою молодій інтеліґенції через саму її природу ще зарано зупинятися в творчих пориваннях. Григорій Кулеба в циклі віршів «Живу в неспокої» пише:

«Я б зів'яв, як паросць в стужу, суховії,
Без людської правди, без людської мрії».

Поза зобов'язуючими марксо-ленінськими деклараціями ці мрії у підрадянській творчості найчастіше конкретизуються здебільшого на таки глибоко і щиро, як здається, відчутому ідеалі людини і її добра. Незрушимість цього ідеалу висловлюється у невеликому, але з проблемного боку цікавому вірші «Дума» Ігоря Муратова.

«Все іде по спіралі у далі
У незвіданий простір часу.
Стануть згадками наші печалі,
Ствердить молодість іншу красу.
Та з майбутнім нас зв'яже єдине,
Дорогі мої товариші:
Незрадлива любов до людини,
До її золотої душі».

(«Вітчизна», ч. 4, 1961)

Очевидно, не завжди можна розрізнити, коли ідеал гуманізму в радянської людини — це автономна величина, а коли він таки з переконання і щиро зв'язується тільки з комуністичною ідеологією і марксистсько-ленінськими формами суспільства.

Подібно виглядає справа і з патріотизмом, прив'язанням до батьківщини, рідної землі, народу. Ці, ближче не окресленні понятя нерідко виникають на тлі всесоюзної радянської дійсности, а в зовсім молодої ґенерації вони дуже часто пов'язані з пам'яттю про «вітчизняну» війну, в якій захисником життя і землі була існуюча система, її відпорність і сила. Отже, наскільки такі патріотичні почування зв'язані з радянською вітчизною, а наскільки з Україною — це, можливо, залишається часом невирішеною справою для окремих людей, що спонтанно коряться елементарній силі природного прив'язання до рідного гнізда з його довкіллям і ляндшафтом.

У вірші «Ґрунт» Ліна Костенко каже:

«Чудові є в світі краї...
Для мене ж —
той край найкращий,
де виросли крила мої».

(«Вітчизна», ч. 2, 1961)

А двадцятилітній десятиклясник Дмитро Давидюк з Житомирщини, батько якого загинув у війні, декляруе:

...«І сьогодні щирі почування
І снагу свою, тепло останнє,
За народу щастя-долю в боротьбі
Завше, земле, я також віддам тобі!»
(«Дума про рідну землю», «Дніпро», ч. 4, 1961)

IV

Засадниче значення національного питання в скалі всіх суперечностей радянської системи — незаперечне. В різних формах, зокрема у виявах питоменности національної культури, в стихійно-народницьких почуваннях і в традиціоналізмі подекуди виступає цілком виразно національний складник у духовості радянської людини. Згаданий вище Г. Кулеба так з'ясовує свої почуття чи, може, настанову у вірші «Я ішов у життя». Чуючи голос матері при життьових перешкодах, він каже:

«А як впав у степу опівночі,
До грудей пригорнув колосину,
Бачив рідної матері очі,
Вони кликали: сину мій, сину.

Я підвівсь... Я ще йтиму і йтиму,
Буду ранки стрічать солов'їні, —
Я дивитимусь тими очима, —
Україно моя, Україно...»

(«Вітчизна», ч. 8, 1961)

Ще вимовніше звучання має вірш І. Муратова «Земля батьків». Висловлюючи свої почування до України, він роздумує:

«Може, ця любов — родинні плями
На порозі в день новітній? Ні!
Ладен я життя своє віддати
За братерство й мир на всій землі,
Та без тебе... Україно, мати,
Зернятко ж бо я в твоїй ріллі.
Навіть десь у безмірі космічнім,
У пустельній темряві німій
Ти для мене будеш сонцем вічним,
Непохитним ґрунтом, краю мій!»

(«Вітчизна», ч. 4, 1961)

Ці вірші, які, абстрагуючися від питання поетичної обдарованости їх авторів, родяться з динаміки дуже живих стимулів, відхиляють маленький куточок тих явищ, які постійно змушують партію займа-

ти окреме становище до національної проблеми. В новій програмі КПРС пишеться: «Прояви націоналізму і національної обмеженості не зникають автоматично після встановлення соціялістичного ладу. Націоналістичні передсуди і залишки колишнього національного розбрату — це та сфера, де опір соціяльному прогресові може бути найбільш тривалим і впертим, запеклим і підступним». Доцінюючи в актуальній дійсності делікатність національного питання, партія вважає потрібним задеклярувати, що «виступаючи проти націоналізму і національного еґоїзму, комуністи разом з тим завжди якнайуважніше ставляться до національних почуттів мас».

Все таки треба мати на увазі, що в середині радянської системи національний комплекс має немов два обличчя. «Буржуазний націоналізм» ставить опір вимогам т. зв. соціялістичного патріотизму та інтернаціоналізму, інакше кажучи, російському імперіялізмові, і з цим більшовицька Москва не може впоратися вже скоро пів століття.

Але, з другого боку, насувається парадоксальний аспект проблеми. Треба думати, що саме любов до батьківщини, і то таки до «ближчої» батьківщини, до рідної землі і рідного народу, до власної, «національної за формою» республіки, що формально вийшла на світову арену, — є в деяких випадках великою мірою спонукою до праці, до творчости, завзяття, жертвенности і будівництва в рамах існуючої системи, яка силою факту скріплюється всім тим, роками триваючим, безмірним вкладом людської енергії в побудову «нового суспільства». І це є одна з найтрагічніших суперечностей між дійсністю і справжнім, відвічним прямуванням нації, між доктринальною формулою і природною логікою історичного розвитку.

*

Ясно, що існуючий стан не залишиться незмінним у майбутньому. Та й за схемою засад історичного матеріялізму процес діялектичних змін має розвиватися далі фаталістичним порядком. Нова програма комуністичної партії Радянського Союзу має здійснити «нове суспільство», має за двадцять років привести до довго здобуваного комунізму.

А що далі?

БОГДАН ВИНАР: СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ НА УКРАЇНІ

Питання розвитку економічної науки на Україні в наукових інституціях української еміграції вивчається мало. Такий стан тільки частинно можна виправдати існуючими труднощами реєстрації наукової праці в УРСР, тобто кінець-кінцем наявними там політичними умовами, що не завжди дозволяють цілісний розвиток будь-якої наукової діяльности. Пояснювати це можна, між іншим, також тенденцією засекречувати ті чи інші прояви наукового життя на Україні, які не завжди створюють корисну картину для існуючого політичного режиму.

З другого боку, існуючий стан пояснюється також і фактичною кволістю української економічної науки на еміграції, що до сьогодні чомусь не спромоглася на синтетичне проаналізування існуючих економічних процесів на Україні, яке вийшло б поза межі утилітарного коментаря до актуальних подій поточного господарського життя. Таким чином питання дослідження сучасного стану економічної науки на Україні не належить до легких, і його многогранність ледве чи дозволить нам вичерпний виклад у рамках короткої інформаційної статті.

Щоб прослідити стан економічної науки на Україні в теперішню пору, треба взяти на увагу не тільки політичні умови для її розвитку (цих справ у статті спеціяльно порушувати не будемо), але слід також зупинитися на структурі існуючого наукового апарату, що об'єктивно зумовлює якість і кількість наукової продукції. Не менш важливою справою є питання дослідної проблематики і наукової політики в даній ділянці. Схематично можна б розглянути це питання у двох площинах. Нашим завданням є з'ясувати фактичний стан, тобто подати інформації про видавничу діяльність, фахову періодику, наукові кадри, дослідні інституції і наукові установи — словом, про все те, що у висліді творить формальні основи для уможливлення наукової діяльности. З другого боку, спробуємо покористуватися також і генетичним принципом і розглянути наукову діяльність у якісній площині, тобто спробуємо подати в загальних рисах структуру і спрямування сучасної дослідної проблематики і наукової політики, вказуючи на специфічні її ситуації. Саме ці специфічні ситуації нерідко зумовляються політичними умовами розвитку економічної дисципліни, що, як відомо, вже самою своєю природою є дуже чутлива на коливання радянського політичного барометра.

При з'ясуванні формальних основ і потенційних можливостей у будь-якій ділянці наукової діяльности найважливішим питанням є питання існуючих наукових кадрів і їх підготова. Під цим поглядом економічна наука в УРСР репрезентована добре. Під нинішню пору (за станом на 1956) в УРСР працює 23,5 тис. економістів з високою освітою, тобто майже в два рази більше, ніж у 1941 р., і це становить 19% загальної кількости їх в СРСР. На жаль, не маємо точних інформацій для України про кількість наукових працівників-економістів. Відомо, що в СРСР (дані для 1959) нараховується 12,2 тис. наукових працівників-економістів, в тому числі докторів економічних наук 261 і кандидатів економічних наук 4690. На Україні, за приблизними підрахунками, працює 49 докторів економічних наук і 517 кандидатів економічних наук.

Непогано виглядає також справа фахової підготови наукових кадрів. Висока і середня економічна освіта в УРСР поставлена на доволі високому рівні. З семи українських університетів Київський має найширше опрацьовану програму навчання. Факультет політичної економії, очолюваний деканом А. Т. Калачіковим, нараховує 37 професорів та доцентів і коло 300 студентів. Факультет неперіодично друкує збірники праць професури і студентів та аспірантів [1]). Близько 250 студентів має факультет політичної економії Харківського університету, що також видає неперіодично наукові збірники, при чому автори концентруються у своїй дослідницькій праці радше на питаннях застосовної економіки, зокрема промисловости і споріднених дисциплін. Львівський університет стоїть на третьому місці у дослідницькій роботі, маючи також окремий факультет політекономії. Катедра не має своєї окремої публікації і друкує праці своїх членів у загальних університетських публікаціях або у виданнях Львівського філіялу АН УРСР. Львівський університет багато уваги присвячує регіональним дослідам, зокрема займається вивченням економіки західньоукраїнських земель, а також обслідуванням народнього господарства сателітів [2]). В інших українських університетах, Дніпропетровському, Чернівецькому, Одеському та Ужгородському, автономних факультетів політекономії немає, а є катедри радянської економіки, що, як відомо, являє собою обов'язковий предмет для всіх студентів.

Крім університетів, підготовою наукового дорослу займаються також деякі технічні інститути, що розподіляються на різні категорії, відповідно до вужчої спеціяльности. Так, катедри теоретичної політ-

[1]) Короткі повідомлення з праці катедри друкуються також у «Віснику Київського університету», серія економіки та права.

[2]) Одним з цікавіших серійних видань, що появляються за редакцією акад. І. Крип'якевича, є збірники «З історії західньоукраїнських земель», що їх фірмує Інститут суспільних наук АН УРСР. Дотепер появилося сім випусків, і в них знаходимо багато фактичного матеріялу до питання економічної історії західніх земель України. Багато економічного матеріялу містять також «Географічні збірники», видавані Львівським університетом.

економії та радянської економіки є в усіх п'ятьох політехнічних інститутах України (в СРСР є 23 політехнічні інститути), а найінтенсивніша підготова аспірантів ведеться в Одеському, Київському і Донецькому інститутах. Питання, зв'язані з окремими галузями промисловости, вивчаються в індустріяльно-інженерських інститутах, що їх на Україні нараховуємо 24 на всіх 152 по СРСР. Серед них найбільше значення мають Київський інститут легкої промисловости, Криворізький і Харківський гірничі інститути, Одеський інститут харчової промисловости та Дніпропетровський залізничо-будівельний інститут.

Економічні дисципліни заступлені також в 12 українських сільсько-господарських інститутах (всіх їх є по СРСР 63), серед яких на перше місце вибиваються Білоцерківський, Кам'янець-Подільський, Львівський та Київський інститути. Наукова робота і підготова аспірантів у ділянці сільсько-господарської економіки концентрується в сільсько-господарській академії, що в останні роки розгорнула під проводом акад. В. П. Власюка досить живу дослідну і видавничу діяльність, публікуючи періодично наукові записки і монографії.

З усіх 8 фінансово-економічних інститутів по СРСР на Україні знаходиться двоє: Київський фінансово-економічний інститут і Одеський кредитово-фінансовий інститут. Щодо ділянки торгівлі, то з усіх шістьох радянських інститутів на Україну припадає два: Харківський інститут радянської торгівлі і Львівський торговельно-економічний інститут. Харківський інженерно-економічний інститут, разом з двома іншими інститутами цього типу в РРФСР, займається школенням провідного адміністраційного апарату для радянської промисловости.

Нарешті треба ще згадати Вищу партійну школу при ЦК КП України, що була створена в 1948 р. на базі республіканської партійної школи. Ця школа, маючи тепер права високої школи з чотирорічним терміном навчання, присвячує велику увагу вивченню економічних дисциплін і має катедри теоретичної і радянської економіки, промислового виробництва, сільського господарства. Хоча безпосереднім завданням школи є давати провідним комуністичним кадрам високу партосвіту, все ж таки з рамени цієї інституції появляється досить багато публікацій, переважно пропаґандивного значення.

Підсумовуючи наш короткий огляд, можна ствердити, що на сьогодні нараховуємо на Україні, крім університетів, 44 спеціялізовані інститути, що дають високу економічну освіту, і в них навчається коло п'яти тисяч студентів економічних наук. В це число не враховуємо технікумів, тобто фахових середніх шкіл. Їх є на Україні декілька десятків приблизно з 20 000 учнів. Всі ці українські високі навчальні інституції займаються не тільки підготовою наукових кадрів: своїми публікаціями вони беруть безпосередню участь також у науковій роботі.

Ми зумисне ще не згадували про найважливішу установу, а саме — Інститут економіки АН УРСР. Інститут цей займає окреме місце у

підготові наукових кадрів і, нараховуючи коло 300 наукових співробітників, не тільки несе головну відповідальність за унапрямлювання і координацію наукової роботи в підлеглих йому інституціях, але і співпрацює в цій справі з міністерством вищої і середньої освіти УРСР, Держпляном УРСР, окремими раднаргоспами та іншими автономними науковими інститутами.

Інститут економіки, створений у 1936 р. на базі соціяльно-економічного відділу УАН та Інституту народнього господарства Всеукраїнської асоціяції марксо-ленінських інститутів, перейшов впродовж свого існування велику еволюцію. Згадаємо тут тільки, що основну його реорганізацію проведено в 1957 р., і тепер його очолює відомий економіст, історик народнього господарства України, О. Нестеренко. В рамах інституту працюють такі відділи: історії народнього господарства (керівник В. Вірник), промисловости (кер. М. Середенко), статистики (кер. В. Бондаренко), розміщення виробництва і економічної географії (кер. І. Кугукало), сільського господарства (кер. А. Радченко) і відділ теоретичної політекономії. В Харківському філіялі інституту найактивніше працює відділ промисловости під керівництвом П. Мірошнікова, а у Львівському філіялі економічний відділ очолює М. Гарасименко. Інститут видає окремі монографії, наукові записки і неперіодичні збірники, а з 1958 р., спільно з Держпляном — двомісячний журнал «Економіка Радянської України», що з 1960 р. появляється також російською мовою.

На основі повідомлень Книжкової палати СРСР [3]), заходами всіх цих інституцій і окремих видавництв появилося в 1959 р. на Україні 1 147 книг з економічною і спорідненою тематикою [4]), що становить коло 20% загальносоюзної продукції (5 581 назва). Не зважаючи на те, що більшість цих книжок не є наукового характеру, подана цифра є дуже поважною, і, розглядаючи справу у формальній площині, мусимо ствердити, що українська продукція економічної літератури значно випереджає такі країни, як Італія, Франція чи США. До цього треба ще додати, що на Україні появляється періодично 7 серійних видань (до них зараховуємо і т. зв. політичні журнали, оскільки в них економічна проблематика сильно заступлена) і коло 60 періодичних видань, переважно популярного типу.

На вступі цієї інформаційної статті ми зазначили, що нас цікавить не тільки формальна сторона розвитку економічної науки на Україні, бо якість і, може, навіть доцільність наукової роботи самим цифровим матеріялом аж ніяк не вичерпується і цих справ не можна характеризувати тільки аритметичними величинами. Отже нам ідеть-

[3]) «Печать СССР в 1959 г. Статистические материалы». Москва, 1960, стор. 86, 139.

[4]) В названу категорію входять також і споріднені дисципліни, в першу чергу те, що на Заході прийнято називати політичними науками. Радянська статистика не приділяє окремого місця чисто економічним дисциплінам, а трактує їх ширше, маючи відділ «соціяльно-економічної» літератури.

ся про наукову політику, що, як відомо, стоїть під офіційною регламентацією і контролею.

У виданій недавно праці про розвиток науки в Українській РСР за 40 років [5]) теперішній керівник Інституту економіки О. Нестеренко подає такі вступні міркування про економічні дослідження:

«В основі економічної науки та всіх її галузей лежить політична економія. Вона з'ясовує і розкриває економічні закони розвитку суспільства, дає ключ до вивчення економічного ладу окремих суспільних формацій, досліджує, як відбувається розвиток від нижчих ступенів суспільного виробництва до вищих, показує закономірності виникнення, розвитку і загибелі суспільних форм, що базуються на приватній власності на засоби виробництва, на експлуатації людини людиною. Вона показує, як весь хід суспільного розвитку підготовляє перемогу соціялістичного способу виробництва і як соціялістичне суспільство здійснює свій дальший розвиток на шляху до комунізму... Економічна наука зростає і вдосконалюється разом з розвитком суспільства, як необхідний наслідок і умова цього розвитку» [6]).

Отже, «підготовляючи перемогу соціялістичного способу виробництва», політекономія в СРСР має виразні політичні завдання, що, очевидно, не дає радянським економістам змоги об'єктивно і критично досліджувати наростаючі економічні процеси на Заході і в самому СРСР, оскільки, вживаючи діялектики Нестеренка, економічна наука розвивається разом з розвитком суспільства (чи тільки в СРСР? — Б. В.) «як необхідний наслідок і умова цього розвитку».

Крім цілого ряду загальних тверджень про вищість радянської політекономії у порівнянні з декадентним вченням буржуазної школи, зокрема українських націоналістів, згадана праця Нестеренка приносить фактично дуже мало. Завданням автора було показати фактичні досягнення економічної науки на Україні за радянський період. Під цим поглядом названа стаття дає таки мало матеріялу, а все, що наводиться, досить добре характеризує, може, не так сучасне становище економічної науки на Україні та її формальні досягнення, як радше політичний клімат і всі ті обмеження, що з ними мусять боротись українські економісти у своїй дослідницькій праці.

Для прикладу зупинимося коротко на такому цікавому явищі, як питання реабілітації культурних і наукових діячів на Україні. Можна було думати, що ця реабілітація повинна була б поширитись і на деяких українських економістів, зокрема з періоду 20-их рр. На жаль, дуже мало під цим поглядом можемо знайти в статті Нестеренка, а також у журналі «Економіка Радянської України», вже не говорячи про перші чотири томи «Української радянської енциклопедії».

---

[5]) Працю Нестеренка «Економічні дослідження за роки радянської влади в Академії Наук Української РСР», написану разом з В. М. Чуїстовим, вміщено в збірнику «Розвиток науки в Українській РСР за 40 років», Київ, 1957, стор. 56-71.

[6]) Там же, стор. 56.

Стаття Нестеренка фактично промовчує досягнення економічної науки на Україні за 20-их рр., дуже побіжно і загальниково характеризуючи навіть таке важливе питання, як історичний розвиток самого Економічного інституту АН УРСР, що його очолює тепер той самий Нестеренко. На несповна двох сторінках своєї звітної статті автор описує створення відділу соціяльно-економічних наук при УАН, навіть не намагаючися назвати тодішні інституції для економічних дослідів, що були пов'язані з академією або з окремими науковими і державними установами. Для керівника Економічного інституту історія економічної науки на Україні вичерпується короткою згадкою про Демографічний інститут (засн. 1919 р.), Інститут вивчення економічної кон'юнктури та про декілька окремих комісій, що існували при катедрах теоретичної і застосовної економіки. Крім таких осіб, як Воблий, Л. Яснопольський і фактично єдино реабілітований О. Г. Шліхтер, жодних інших прізвищ з того періоду в статті не наведено. Не згадано ні одним словом про таких видатних економістів, як В. Введенський, А. Буценко, А. Грінштейн, Г. Гринько, Я. Діманштейн, В. Доброгаєв, С. Лагунов, Н. Пазол, О. Плевако, М. Порш, О. Сухов, Н. Федотов, Г. Фомін, Е. Шатан, Р. Яновський, і про десятки інших, що їх прізвища читач знайде в «Енциклопедії українознавства». Повністю промовчані і сотні важливих наукових праць українських економістів, членів УАН чи співробітників окремих інституцій академії, Держпляну та інших наукових і державних установ. Все це — щодо статті Нестеренка; а в «УРЕ» згадано ще статистика Г. Кривченка і кол. наркомзема М. Демченка.

Пригляньмося тепер коротко до окремих етапів у науковій політиці українських економічних інституцій у післявоєнний період. В перші роки після смерти Сталіна, що їх умовно можна датувати 1953-1955 рр., на Україні, як і в усім СРСР, не помічалося нічого такого, що дозволяло б сподіватися на новий курс у національній політиці. Як відомо, до того часу основною проблемою в працях українських економістів було питання відбудови народнього господарства; актуальною була також справа видання декількох найконечніших підручників [7]). Такий стан провізорії аж ніяк не сприяв розгорненню поважнішої теоретичної роботи в окремих дослідних інституціях, обмежуючи наукові пляни утилітарним мінімумом.

Деяке значення для пожвавлення роботи економічних наукових

[7]) З найважливіших видань цього періоду слід назвати дві праці ІЕ АН УРСР: «Нариси економічної географії Української РСР» (Київ, 1949) і «Нариси розвитку народнього господарства Української РСР» (Київ, 1949). З менших монографічних студій такі праці, як П. А. Хромова («Промисловість України перед вітчизняною війною», 1945), М. Середенка («Відбудова промисловости України», 1945), а також праці К. Воблого, Д. Валуєва і Д. Вірника характеризуються виразним пропаґандивним спрямуванням і до справи вивчення української економіки не вносять нічого нового.

інституцій в аспекті дослідження загальнотеоретичних проблем мала економічна дискусія наприкінці 1951 р., присвячена обговоренню макета підручника з політичної економії, а згодом і голосна праця Сталіна «Економічні проблеми соціялізму в СРСР». Одначе ці справи заторкнули українські інституції тільки периферійно, бо дискусія велася в центральних російських інституціях, а українські економісти, навчені досвідом попередніх років, обмежилися пропаґандивними схваленнями центральних директив.

В 1954 р., у зв'язку з відомим відміченням 300-ліття «возз'єднання України з Росією», в Інституті економіки АН УРСР та в деяких університетах, зокрема в Київському, досліджувано ряд історичних питань [8]). Не зважаючи на те, що більшість цих праць появилася друком значно пізніше, в час умовної «відлиги» на культурному відтинку, всі вони у питанні українсько-російських економічних зв'язків не виходять поза рамки закам'янілого догматизму, в якому і далі діє за інерцією сталінізм [9]). Для повноти образу слід згадати, що впродовж 1954-55 рр. декілька історичних праць написано також і на інші теми. Зокрема маємо тут на увазі працю Нестеренка про промисловість і становище робітництва в 19-му стол., історичні нариси з аґрарної політики Гуржія і пропаґандивну працю М. Рубача про аґрарні відносини на Україні в час жовтневої революції [10]).

Крім історичної проблематики, важливим об'єктом досліджень у той період було питання т. зв. соціялістичного відтворення, тобто питання відтворення основних і оборотних виробничих фондів, технічного прогресу, ролі радянської торгівлі, заготівель, цін тощо. Цікаво відзначити, що, крім декількох дрібніших праць, що безпосередньо стосуються до народнього господарства України [11]), більшість україн-

[8]) Тут найважливішою позицією є видання тритомника документів «Воссоединение Украины с Россией», який, бувши фірмований Інститутом історії АН СРСР, містить деякі матеріяли також з історії господарства України. Крім цього, в тому ж 1954 році появилось також і декілька монографій, збірників і багато статтей з виразним пропаґандивним забарвленням. Про ці речі досить вичерпно писав Б. Феденко у праці «300-ліття Переяславського договору і советська пропаґанда», Мюнхен, 1958.

[9]) На увазі маємо такі праці, як, наприклад, монографія Ф. П. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в сер. XVII ст.», 1959; Д. Мишка «Українсько-російські зв'язки в XIV-XVI ст.», 1959; А. Барановича «Украина на кануне освободительной войны сер. XVII в.», 1959.

[10]) Нестеренко О. «Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в.», 1954; Гуржій І. «Розклад феодально-кріпосницької системи в сіль. господарстві України першої пол. XIX ст.», 1954; Рубач, М. А. «Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине», 1956.

[11]) О. Слуцький «Перемога політики соціялістичної індустріялізації», 1955; дві праці Д. Вірника: «Украинская ССР», 1954, і «Розквіт Української Рад. Республіки», 1956; Ямпольський Б. «Україна будує», 1956; Горелік Л. «Вопросы легкой промышленности Украинской ССР», 1956, а також інші.

ських авторів друкує свої праці російською мовою в українських або російських видавництвах, нерідко стараючися розробляти питання у загальносоюзному маштабі [12]).

В 1956-1957 роках, тобто в час короткотривалої лібералізації в радянській національній політиці, помітно збільшився інтерес до дослідів у чисто українознавчих дисциплінах, зокрема в літературознавстві, історії, географії та в інших споріднених ділянках. Реабілітація частини культурних діячів на Україні була не ізольованим явищем, а радше наслідком подібного процесу в російській культурі, який, бувши ведений на далеко ширшу скалю, ніж український, включив до російської культури не тільки близьких соціялізмові чи комунізмові російських людей, але й осіб, що стояли на протилежних, а часто і ворожих позиціях. На Україні цю часткову реабілітацію фактично припинено в 1958 р. і започатковано в 1959 р. новий курс національної політики, що генетично майже нічим не різниться від сталінської великодержавної ідеології. І хоча сьогодні на Україні появляється ще досить значна кількість праць з українознавства у порівнянні з сталінським періодом, проте їх зміст чи, точніше, щораз більше підпорядкування українських культурних традицій настановам російської політики насуває думку, що період лібералізації в національній політиці остаточно скінчився.

Ці процеси мають певний стосунок і до економічної науки на Україні. Ми вже згадували про те, що реабілітація українських економістів провадилась у далеко меншому маштабі у порівнянні з іншими ділянками. Не зважаючи на це, з 1956 р. у видавничій діяльності економічних інституцій наступає також певне пожвавлення. З другого боку, треба об'єктивно ствердити, що ця активність економічних наукових інституцій не тільки нав'язує до згаданої лібералізації в радянській національній політиці, але виявляє також певні специфічні риси.

Як пригадуємо, ще до відбуття XX з'їзду КПРС мали місце виразні познаки децентралізації в управлінні промисловістю [13]). На XX з'їзді прийнято далекосяжні під цим поглядом постанови: «з'їзд, виходячи з ленінських принципів національної політики, поставив питання про дальше посилення ролі та ініціятиви союзних республік у керуванні господарським і культурним будівництвом». У висліді цих постанов

[12]) Крім згаданих праць Нестеренка, Вірника, Рубача і Ґореліка, що були видрукувані російською мовою, в 1955 р. появився перший том монументальної монографії акад. М. В. Птухи «Очерки по истории статистики в России до конца XVIII в.», Москва, 1955. В Москві друкував свою другу історичну працю також А. Баранович («Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., 1955). Багато праць українських авторів появляється також у центральній російській періодиці.

[13]) Варто тут нагадати, що ще до скликання XX з'їзду загальносоюзні міністерства чорної металюрґії і кам'яновугільної промисловости передано в склад союзно-республіканських міністерств Української РСР.

проведено не тільки дальшу децентралізацію органів управління промисловістю: вслід за цим прийшло також збільшення прав республік щодо бюджетових надходжень (закон з 3. V. 1956), роздрібної торгівлі і заготівель промислових сирівців (закон з 6. XI. 1956). Відомі тези Хрущова з 1957 р. значно прискорили цей децентралізаційний процес, а, згідно з рішеннями VII сесії верховної ради СРСР, четверта сесія верховної ради УРСР прийняла 31 травня 1957 р. закон «про дальше удосконалення управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР», передавши у відання раднаргоспів української республіки більшість союзних промислових підприємств на території України.

Все це разом не могло не позначитися на пожвавленні дослідної і видавничої діяльности українських економічних інституцій — оскільки передача нехай і обмежених автономних прав республіканським органам дала їм одночасно можливість брати активнішу участь у досліджуванні економічних проблем, пов'язаних з дальшим розвитком народнього господарства України. Таким чином збільшення наукової продукції в ділянці економічних дисциплін є функціонально зв'язане з самими процесами, що наростають в адміністраційному апараті радянської економіки, що в свою чергу, повторюємо, дає можливість українським економістам всебічно зайнятися вивченням потенційних можливостей народнього господарства України як адміністраційно окремої економічної одиниці.

У травні 1958 р. Інститут економіки АН УРСР провів республіканську координаційну нараду економістів науково-дослідних інститутів, вузів та інших наукових і державних установ, на якій затверджено тематичний плян науково-дослідних робіт на найближчих 5-7 років. В цьому тематичному пляні передбачено виконання наукових робіт до таких проблем, як, наприклад, продуктивність суспільної праці в народньому господарстві України і шляхи її підвищення, економічна ефективність капіталовкладів, питання спеціялізації і комплексного розвитку економічних районів, методологічні питання статистичного обліку у промисловості; також передбачено ряд праць, що стосуються до капіталістичної економіки [14]).

На основі фахової періодики та окремих звітних повідомлень у радянській пресі можна в загальному визначити декілька основних тем, що їм присвячується основна увага в сучасній науковій політиці.

В першу чергу назвемо тут питання методології складання планового балянсу народнього господар-

[14]) До того часу питаннями капіталістичної економіки займались переважно центральні російські інституції. У грудні 1958 р. проведено з рамени катедри політекономії Київського університету спеціяльну науково-теоретичну нараду, присвячену сучасним антимарксистським теоріям. Від того часу дослідження капіталістичної економіки в українських інституціях помітно зростає. З відомих українських економістів над стосовними темами працюють Л. Кухаренко, Л. Єременко, А. Петрусенко і ряд інших.

ства України. Як відомо, перші спроби складати територіяльний балянс УРСР були розпочаті ще в 20-их рр. У зв'язку з поширенням політичного терору на початку 30-их рр. ці роботи були припинені і відновились лише в 1957 р. З того часу приступлено до опрацювання балянсу виробництва, розподілу і кінцевого використання національного доходу в УРСР. Треба догадуватися, що, як і в 20-их рр., питання опрацювання територіяльного балянсу для України матиме поважне політичне значення, підкреслюючи самобутність і до деякої міри окремішність української економіки. На жаль, результатів цієї праці ще не опубліковано, хоч на сторінках журнала «Економіка Радянської України» вже появилося декілька статтей на цю тему.

Починаючи з 1956 р., українські науково-дослідні інституції присвячують багато уваги також історичним дослідам. Святкування 40-річчя створення УРСР у 1957 р. послужило формальною притокою до дальшого розгортання студій у цьому напрямі, і сьогодні, крім пропаґандивних праць [15]), можемо вже віднотувати і ряд студій, що приносять багато фактичного матеріялу до вивчення історії народнього господарства України. На увазі тут маємо обширну, заплянновану на три томи, монографію О. Нестеренка про історичний розвиток української промисловости. Недавно появився її перший том — про розвиток промисловости в домонополістичний період [16]); ця праця, не зважаючи на численні методологічні недоліки і зайве підкреслювання політичних моментів в українсько-російських економічних взаєминах, все ж таки наводить певні нові архівні дані в цьому, досить мало вивченому питанні. Певний науковий інтерес являють також праці Т. Дерев'янкіна про мануфактуру на Україні в кінці XVIII і першій половині XIX стол., Федоренка про рудний промисел на Лівобережній Україні, М. Гарасименка про аґрарні відносини в Галичині, Теплицького про реформу 1861 р. на Україні, студія М. Кравця про розвиток робітничого руху на Західній Україні, подібні праці В. Грабовецького, Стеблія і Компанійця про селянський рух на Підкарпатті і в Східній Галичині [17]).

---

[15]) Більшість цих пропаґандивних праць появилася з нагоди згаданого ювілею. Серед поважніших позицій тієї категорії можна відмітити такі: видання ІЕ АН УРСР «Промисловість Радянської України за 40 років», 1957; «Сільське господарство Української РСР», 1958 р., під ред. акад. І. Н. Романенка. Крім того, держ. в-во «Технічної літератури УРСР» випустило ряд популярних монографій, присвячених окремим галузям української промисловости. З цікавіших праць, що доступні за кордоном, можна назвати такі: «Гірнича промисловість України 1917-1957», Київ, 1957; «Чорна металюрґія України 1917-1957», Київ, 1957; «Харчова промисловість України 1917-1957», Київ, 1957; «Легка промисловість України 1917-1957», Київ, 1957; і «Електрифікація України 1917-1957», Київ, 1958.

[16]) Нестеренко О. О. «Розвиток промисловости на Україні; ремесло і мануфактура», Київ, в-во АН УРСР, 1959.

[17]) Дерев'янкін Т. І. «Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій пол. XIX ст.», Київ, 1960; Федоренко П. К. «Рудни Левобережной Украи-

На окрему увагу заслуговує також вивчення історії української економічної думки, бо, не враховуючи фраґментарних праць Грушевського, Гермайзе, Багалія і декількох інших дослідників, це важливе питання майже зовсім не опрацьоване. В 1956 р. появився перший том нарисів з історії економічної думки на Україні [18]), а в 1961 р. мав вийти і другий том з названої проблематики. Окремі монографії присвячено також вивченню економічних поглядів Подолинського і Франка [19]). В останні роки закінчено також дослідження цікавого питання економічних поглядів народників 70-их рр. і приступлено до вивчення економічних поглядів народницької школи в 60-х рр. В 1959 р. випущено також однотомник вибраних творів О. Шліхтера та двотомове видання (російською мовою) праць Зібера.

Третім важливим моментом у сучасних наукових дослідженнях є питання вивчення сучасного стану народнього господарства України і його окремих галузей. Тематика цих досліджень досить докладно дискутується в річних звітах Інституту економіки та деяких інших науково-дослідних інституцій. Наприклад, основними проблемами, що визначали роботу цього інституту в 1958 і 1959 рр., були питання соціялістичного відтворення і методології складання плянового балянсу народнього господарства УРСР, сучасний стан і перспективи розвитку економіки України, вивчення ефективности капіталовкладів у промисловість і сільське господарство, продуктивність праці в сільському господарстві та промисловості, питання розміщення промислового виробництва, спеціялізація і комплексний розвиток економіки окремих районів тощо [20]). На особливу увагу заслуговує видана в 1960 р. обширна монографія про сучасний стан народнього господарства України і перспективи його розвитку [21]), зредаґована Нестеренком, Барановським, Ґореліком, Середенком, Бонда-

ны в XVII-XVIII вв.», Москва, 1960; Гарасименко М. П. «Аґрарні відносини в Галичині», Київ, 1959; Теплицький В. П. «Реформа 1861 року і аґрарні відносини на Україні», Київ, 1959; Першин П. М. «Нариси аґрарної революції в Росії», Київ, 1959; Кравець М. М. «Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921-1939 рр.», Київ, 1959; Грабовецький В. В. «Селянський рух на Підкарпатті в другій пол. XVII — першій пол. XVIII ст.», Київ, 1961; Стеблій Ф. І. «Боротьба селян Східньої Галичини проти февдалізму у першій пол. XIX ст.», Київ, 1961; Компанієць С. І. «Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст.», Київ, 1960.

[18]) Вірник Д. Ф. (ред.) «Нариси з історії економічної думки на Україні», Київ, 1956.

[19]) Вірник Д. Ф. і Голубовська Є. А. «Економічні погляди І. Я. Франка», Київ, 1957; Корнійчук Л. Я. і Мешко І. М. «Економічні погляди С. А. Подолинського», Київ, 1958.

[20]) Див. звітні статті: «В Інституті економіки АН УРСР», «Економіка Радянської України», ч. 2, 1959, стор. 116-18; «В Інституті економіки АН УРСР», «Економіка Радянської України», ч. 1, 1960, стор. 112-16.

[21]) «Народне господарство УРСР, сучасний стан і перспективи розвитку», Київ, 1960.

ренком та іншими провідними українськими економістами. В праці, поза деяким історичним матеріялом, основну увагу присвячено аналізі сучасного стану і перспективам розвитку української економіки в роки семирічки.

По проблемі: «Продуктивність суспільної праці в народньому господарстві УРСР» (керівники рамового пляну: А. Я. Радченко і Л. Е. Ґорелік) інститут провадить дослідження в таких напрямках: шляхи підвищення продуктивности праці у промисловості та сільському господарстві і методика статистики продуктивности праці. З названої тематики дотепер появилися друком праці Багрія, Радченка і Зайцева [22]). Слід сподіватися, що дослідження в цьому питанні в 1962 р. ще більше поширяться, зокрема з обсягу сільського господарства [23]).

Дещо споріднений характер виявляє і друга рамова тема: «Економічна ефективність капіталовкладів, впровадження нової техніки і автоматизації виробництва». У зв'язку з досить помітним відставанням технічного рівня української промисловости основну увагу українські економісти присвячують саме цьому питанню і дотепер уже опрацьовано стосовні моменти в текстильній промисловості, легкій промисловості, чорній металюрґії і нафтодобувній промисловості України [24]). Крім того, у видавництві технічної літератури УРСР появилася в 1960 р. обширна монографія «Автоматизація в промисловості», підготовлена колективом працівників Інституту автоматики Держпляну УРСР.

У зв'язку з проведеною децентралізацією в управлінні промисловістю, що практично значно збільшило компетенції республіканських органів, особлива увага присвячується питанням розміщення промислового виробництва і спеціялізації та комплексного розвитку окремих економічних районів на Україні. Ці справи навіть досить гостро підкреслено в другому виданні географії УРСР О. Діброви [25]). При цій нагоді можна також зауважити, що Інститут економіки під цим по-

[22]) Багрій П. І. «Обчислення і аналіза продуктивности праці в радгоспах», Київ, 1959; Зайцев А. Г. «Экономия труда в колхозах». Харків, 1959; Радченко А. «Питання оплати праці в колгоспах», Київ, 1960.

[23]) В 1960 р. була проведена широка міжреспубліканська нарада, на якій відбито перші підсумки з пророблено роботи в напрямі вивчення продуктивности праці в сільському господарстві і намічено широкий рамовий плян для дальших досліджень. Інтенсивність наукової роботи в цій ділянці треба пояснити існуючими труднощами сільського господарства в СРСР.

[24]) Рижков В. І. і Дубосарська М. М. «Економічна ефективність нової техніки в текстильній промисловості УРСР», Київ, 1959; Ґорелік Л. І. «Економічна ефективність впровадження нової техніки в легкій промисловості», Київ, 1959; Александрова В. П. і Середенко М. М. «Технічний прогрес на підприємствах чорної металюрґії Української РСР», Київ, 1959; Фаніев Р. Д. «Технічний прогрес у нафтодобувній промисловості України», Київ, 1961.

[25]) Діброва О. Т. «Географія Української РСР». Друге пер. і доп. видання. Київ, 1958.

глядом присвячує багато уваги західньоукраїнським землям. Крім великої історичної монографії про Львів, що містить багато економічних матеріялів [26]), слід ще згадати таких авторів, як В. Задорожний, В. Л. Варецький, В. І. Петрушко, І. А. Кугукало і М. П. Гарасименко, які опублікували не тільки багато статтей на дану тему, але мають також ряд монографічних досліджень [27]). До наведеного можна ще додати, що в 1958 р. закінчено дослідження комплексного розвитку Львівського і Станіславівського економічних адміністративних районів і опрацьовано питання спеціялізації та розміщення сільського господарства у Волинській, Львівській і Рівенській областях. З цієї ж проблематики підготовлено до друку дві монографії: «Основні шляхи комплексного розвитку Київського економічного району» і «Економічні основи раціонального розподілу вантажопотоків між видами транспорту Української РСР».

Крім дослідження комплексного розвитку окремих економічних районів, багато уваги присвячується також питанням сучасного стану і перспективам розвитку в окремих промислових галузях [28]), при чому наводиться досить багато статистичних даних, частинно історичного характеру.

Четвертим основним напрямком у роботі наукових інституцій України можна б умовно вважати опрацювання **теоретичних питань** політекономії, в тому і радянської економіки. Цей момент досить цікавий, і варто над ним коротко зупинитися. Загальновідомо, що теоретичні роботи з обсягу політекономії є неподільною прерогативою центральних російських інституцій, і республіканські інститути на Україні мусять обмежуватися перекладами цих російських робіт. Для існуючих відносин характерно, що хоча в СРСР перекладено на російську мову більшість клясиків т. зв. буржуазної економічної на-

[26]) «Нариси історії Львова», Київ, 1956.

[27]) Задорожний В. і Паламарчук М. «Успіхи економічного розвитку західніх областей Української РСР», Київ, 1960; Варецький В. Л. «Соціялістичні перетворення в західніх областях УРСР у довоєнний період», Київ, 1960; Петрушко В. І. «Розвиток промисловости західніх областей України», Київ, 1959. Особливий інтерес викликає об'ємиста монографія (25 аркушів) за ред. І. А. Кугукала і М. П. Гарасименка: «Розвиток економіки західніх областей УРСР за 20 років», Львів, 1960.

[28]) В 1960 р., у зв'язку з декадою української літератури і мистецтва у Москві появився у видавництві «Техкнига» ряд монографічних досліджень для окремих галузей промислового виробництва, наприклад: Гак Д. Ф. «Харчова промисловість України», Київ, 1960; Руковшинніков А. І. (ред.) «Хемічна промисловість України», Київ, 1960; Руденко Ф. А. та ін. «Корисні копалини України», Київ, 1960; Красніковський Г. В. «Паливна промисловість України» і збірна праця «Чорна металюрґія України», Київ, 1960. Всі ці праці популярнішого характеру, і більший науковий інтерес викликають раніше видані праці, фірмовані Інститутом економіки, наприклад: Я. О. Шевченко «Шляхи розвитку місцевої паливної промисловости УРСР», Київ, 1958; О. О. Храмов «Розвиток виробництва місцевих будівельних матеріялів Української РСР», Київ, 1958.

уки, проте на Україні за вийнятком декількох перекладів, що були зроблені ще в 20-их рр., і далі в цій справі нічого не робиться. Тому майже революційною подією можна вважати скликання конференції з рамени Київського університету, що мала за завдання покласти початки вивчення «сучасних антимарксистських теорій». Конференція відбулась 11-12 грудня 1958 р., і на ній обговорено 16 доповідей таких відомих українських економістів, як Л. Кухаренко, О. К. Яременко, Й. М. Браславський та ін.[29]). Як і можна було здогадуватися, центральною темою конференції був «ревізіонізм, як головна небезпека в комуністичному і робітничому русі» (доповідь Л. Кухаренка), при чому основну увагу присвячено Югославії і тільки периферійно згадувано деякі «опортуністичні теорії» таких розкаяних комуністів, як італієць Джольотті, кол. редактор комуністичної газети «Дейлі Воркер» Гейтс, Кадоган і Гіл в Англії і Бернс та Бенарі в Німеччині. В інших доповідях зроблено перегляд найпопулярніших теорій, при чому багато уваги присвятили окремі доповідачі кейнзіянським теоретикам вільного підприємства (Р. Ойкен, Ф. Бен, А. Рістов) та антимонополістичній теорії американських економістів (Гемберлін, Каттер, Штіґлер).

Очевидно, одна чи навіть кілька конференцій подібного характеру аж ніяк не вирішать справи вивчення закордонних напрямків у теоретичній економії, і під цим поглядом, за вийнятком декількох праць переважно популярного характеру[30]), на Україні фактично дуже мало робиться, якщо не враховувати звичних газетних чи журнальних пропаґандивних статтей, що звичайно повторюють думки раніше висловлені в центральних російських органах. Можна сказати, що, не зважаючи на ті чи інші спорадичні спроби, українські економісти і далі перебувають у майже повній ізоляції від закордону, а питання вивчення закордонної політекономії на Україні залишається і далі на провінційному рівні.

У зв'язку з цим насувається питання: як реаґують на Україні на праці українських економістів, що появляються за кордоном? На дане питання можна відповісти тільки загальниково, бо, крім центральних республіканських пресових органів, інша (місцева) преса на еміґрації майже недоступна. Дуже важко систематично одержувати навіть серійні видання (зокрема наукові записки) окремих науково-дослідних інститутів України. З другого боку, наукових праць з еко-

[29]) «Науково-теоретична конференція в питаннях критики сучасних антимарксистських економічних теорій». «Економіка Радянської України», ч. 2, 1959, стор. 121-24.

[30]) Покищо всі українські праці з цієї тематики мають виразне пропаґандивне забарвлення і майже позбавлені наукового значення. Для прикладу можна навести такі монографії: Браславский И. М. «Внешняя торговля капиталистических стран на первом этапе общего кризиса капитализма», Київ, 1958; Єременко О. К. «Імперіялізм — монополістична стадія капіталізму», Київ, 1961; Булаш М. «Дві світові системи — два напрями економічного розвитку», Київ, 1960.

номічної проблематики на еміграції появилось таки досить мало. Якщо брати ці справи у формальній площині, то можна ствердити, що за два з половиною роки існування журнала «Економіка Радянської України» на його сторінках появилася лише одна стаття на згадану тему, яку, до речі, написано в пасквільному тоні і яка до дискусії нічого не вносить. Деякі згадки про працю українських економістів-емігрантів зустрічаємо і в пресі, але переважно в російських центральних органах. При цьому з зрозумілих причин у цих критичних виступах переважно цитуються слабші речі популярного або пропаґандивного характеру, друковані англійською мовою [31].

Цікаво виглядає на Україні також і другий напрямок у теоретичних студіях, тобто теоретичні питання радянської економіки. Недавно на сторінках журнала «Комуніст України» появилася обширна рецензія на журнал «Економіка Радянської України», в якій, між іншим, особливо гостро підкреслюється те, «що висвітлення журналом теоретичних питань марксистсько-ленінської економічної науки ще не стоїть на рівні вимог сучасности. Одним з головних недоліків у цій справі є те, що не всі статті теоретичного характеру написані на достатньому науковому рівні» [32]). З рецензентами треба частинно погодитися, бо в журналі статтей теоретичного характеру справді мало. До останнього часу на Україні не було навіть найконечніших підручників для вузів, і студенти мусіли користуватися російськими виданнями [33]). Крім того, теоретичні питання радянської економіки перед тим опрацьовувалися переважно в російських інституціях, тому зовсім не диво, що українські економісти підготовані до цієї роботи недостатньо. З другого боку, не можна забувати і про те, що попередні сумні досвіди приневолюють українських економістів до великої обережности. Всі ці причини пояснюють більше, ніж скромні висліди перших українських праць теоретичного характеру: позначені узагальнюючими твердженнями, вони не вносять багато до літератури

---

[31]) Треба ствердити, що під цим поглядом у багато щасливішому становищі є українські еміграційні історики. На появу поважніших історичних праць живо реаґують в українських республіканських і також російських всесоюзних органах. Крім цілої низки статтей на цю тему, недавно появилась навіть окрема монографія В. Дядиченка і В. Сарбея: «Критика сучасної буржуазної фальсифікації історії України», Київ, 1961.

[32]) Загородний В. та інші, «Творчо розвивати питання економічної науки». «Комуніст України», ч. 9, 1961, стор. 89-93.

[33]) Наведемо декілька характеристичних прикладів. Переклад російського видання «Економіка промисловости СРСР» появився на Україні щойно в 1957 р., а переклад другого підручника, «Політична економія», на Україні дозволено зробити тільки з третього видання (тобто з рос. видання 1958 р.), що появився в 1959 р. В дискусії над макетом згаданого підручника, що розпочалася ще за життя Сталіна, українці, як згадано, участи майже не брали. Крім того, з 1956 р. появляються підручники, самостійно опрацьовані українськими авторами, наприклад, акад. В. П. Власюка «Основи сільського господарства», Київ, 1956.

предмета [34]). Тому на більші роботи з цієї ділянки, мабуть, ще треба чекати декілька років. Як довідуємося з радянської преси, деяке плянування під цим поглядом уже розпочато, і в ближчі роки заплянована написати ряд теоретичних робіт на тему соціялістичної економіки, що обговорюватимуть такі цікаві питання, як розвиток стосунку власности до розподілу і перехід до комуністичного розподілу, розвиток стосунків обміну в період обіцюваного Хрущовим «розгорнутого будівництва комунізму» тощо [35]).

Наш огляд не був би повним, якби ми не згадали ще однієї важливої категорії в сучасній дослідницькій роботі в УРСР, а саме — появи низки статистичних збірників, виданих Статистичним управлінням Української РСР, що, не зважаючи на ті чи інші тенденції, вносять багато фактичного матеріялу до питання вивчення сучасного стану економіки України і викликають у дослідника цих справ самозрозумілий інтерес [36]). Як відомо, з кінцем 30-их рр. випуски будь-яких статистичних матеріялів для УРСР були припинені, і Статистичне управління УРСР могло займатися тільки загальниковим коментуванням повідомлень Центрального статистичного управління СРСР, що у свою чергу подавало лише дуже скупі інформації про фізичні розміри економічної продукції. Таким чином до 1957 р., тобто до появи першого статистичного збірника [37]), детальні відомості щодо окремих галузей українського народнього господарства були за кордоном недоступні. Слід ствердити, що на сьогодні маємо вже низку статистичних збірників-щорічників не тільки для всього народнього господарства України [38]), але і для окремих областей [39]). Крім того, при

[34]) Перша монографія на цю тему, зредагована Нестеренком («Економічні питання будівництва комунізму в СРСР», Київ, 1960), виразно вказує на згадані тенденції. Деякий інтерес викликає один розділ, опрацьований Л. І. Дроздовською, в якому авторка висвітлює значення перебудови органів управління для поліпшення організації матеріяльно-технічного постачання, користуючися при цьому прикладами з української економіки.

[35]) Названі теоретичні пляни, згідно з повідомленнями ІЕ АН УРСР з 1961 р., вкладаються в такі рамові теми: «Комунізм і праця», «Комунізм і розподіл» і «Комунізм та власність».

[36]) Зокрема ще й тепер у статистичних збірниках є багато промовчувань і засекречування індексами окремих статистичних величин, що стосується однаково і до українських, і до загальносоюзних видань. Наприклад, у статистичних довідниках майже не зустрічаємо даних в абсолютних цифрах про такі важливі речі, як капіталовкладання в окремі галузі народнього господарства, величина національного доходу, фінансова політика тощо.

[37]) «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник». Київ, 1957.

[38]) «Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник, 1957», Київ, 1958; «Народне господарство Української РСР в 1959 р. Статистичний щорічник», Київ, 1960.

[39]) Ці статистичні збірники видаються статистичними обласними управліннями. Дотепер появилось вісім таких збірників.

нагоді різних ювілейних святкувань появляються статистичні збірники окремого призначення [40]), а також опрацьовуються поодинокі галузі української економіки [41]). До цього треба ще додати, що також і загальносоюзні статистичні довідники багато місця присвячують народньому господарству в окремих республіках.

В листопаді 1960 р. Інститут економіки АН УРСР разом з міністерством вищої і середньої спеціяльної освіти скликав чергову нараду, присвячену обговоренню організації координування розвитку економічної науки на Україні, з метою підсилити дослідницьку роботу в напрямі вивчення сучасного стану народнього господарства УРСР. Із звіту О. Нестеренка довідуємося, що в деяких питаннях, які мають практичний стосунок до біжучого господарського плянування (наприклад, питання продуктивности праці, технічного прогресу, економії ефективности амортизації тощо), є багато повторень роботи, тоді як ряд тем майже не вивчається або вивчається недостатньо. Рекомендується при Інституті економіки АН УРСР або при катедрах вузів та в раднаргоспах створити групи вчених, які могли б швидко вивчити певні економічні процеси і дати державним органам конкретні рекомендації. Іншими словами, у зв'язку з поширенням автономних прав державних республіканських органів наголошується потреба прагматичного підходу до плянування наукової роботи. Названий принцип не вносить, як відомо, нічого нового, оскільки тісний зв'язок наукової політики з практичною стороною господарської діяльности в Радянському Союзі постійно наголошувався і дотепер.

З другого боку, не треба забувати, що саме практичні вимоги Держпляну УРСР та інших державних інституцій у 20-их рр. послужили поважним стимулом для підсилення наукових дослідів над народнім господарством України, що у висліді значно збагатило українську економічну літературу. Подібний процес до деякої міри помічаємо і сьогодні. Очевидно, ми не хочемо і не можемо твердити, що в теперішній час економічна наука на Україні має сприятливі умови для свого розвитку. Навпаки, не зважаючи на численність існуючої літератури, більша її частина позначена низькою науковою якістю, а в тематиці рамових плянів наукової роботи і далі існують прогалини. Низький рівень наукових праць українських учених можна частинно пояснити і фінансовою політикою радянської влади, що у принципі призначає значно менші субсидії на дослідницьку працю в республіканських інституціях у порівнянні з центральними всесоюзними інституціями в

---

[40]) З нагоди 40-ліття УРСР появився статистичний довідник «Досягнення Радянської України за 40 років», Київ, 1957, а згодом, у зв'язку з декадою літератури і мистецтва в Москві — довідник «Радянська Україна в цифрах», Київ, 1960.

[41]) Для прикладу назвемо досить обширний стат. довідник «Тваринництво Української РСР», Київ, 1960.

Москві чи Ленінграді. У зв'язку з цим тематичні пляни українських наукових інституцій звичайно вкладено в надто короткі реченці, що практично унеможливлює глибші студії, які вимагали б довшого часу і більших фінансових засобів. При допомозі такої політики центральна влада досягає також іншої цілі, а саме — найповажніші наукові сили переманюються у Москву та інші російські осередки, де для їх праці існують догідніші умови. Драстичним вислідом такої політики можна вважати не тільки поширене явище друкування праць російською мовою (в російських виданнях наклад переважно значно вищий!), але і факт, що у передовому українському університеті ім. Шевченка в Києві члени економічної катедри видали в 1959 р. лише 83 роботи (монографії, брошури і статті) з загальним обсягом 125 друкованих аркушів, і на кожного наукового працівника не припадає навіть півтора друкованого аркуша [42]).

Не зважаючи на ті чи інші перешкоди в розвиткові економічної науки на Україні, зокрема на пропаґандивний тонус більшости друкованих праць, не можемо не відмітити певних, хай і формальних досягнень за останніх десять років. І, хоч народне господарство України розглядається сьогодні не як окрема економічна цілість, а тільки як інтеґральна частина великопростірної радянської економіки, одначе праці українських економістів створюють нам потенціяльну можливість повернутися до цієї теми у сприятливіших політичних умовах.

[42]) «На кафедрі політичної економії Київського ордена Леніна держ. університету ім. Т. Г. Шевченка». «Економіка Радянської України», ч. 3, 1960, стор. 124.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ОЛЕКСА ГОРБАЧ: ПІСЛЯВОЄННІ МОВОЗНАВЧІ ПУБЛІКАЦІЇ В УРСР

Недавні домагання мовознавців УРСР мати свій власний фаховий журнал, точніше, два, звернули увагу навіть наших періодиків на еміграції, що слідкують за культурним життям на Україні. Таке домагання ставлено вже двічі на публічних нарадах фахівців, але досі воно залишилося без практичного висліду.

На науковій сесії з питань розвитку гуманітарних наук на Україні (27-31. 5. 1958), що відбулася в Києві при співучасті представників президії АН УРСР, міністерства освіти УРСР, міністерства вищої освіти УРСР і міністерства культури УРСР, тодішній директор Інституту мовознавства (ІМ) АН УРСР, тепер покійний проф. Л. А. Булаховський у доповіді «Дослідження з мовознавства в УРСР за 40 років» уперше висловив «вголос» думку про потребу окремого українського мовознавчого журнала, з одушевленням підтриману всіма дискутантами.

На поширеній науковій сесії АН УРСР, що відбулася 23-26. 12. 1959 в Києві, завідувач катедри української мови в Київському університеті, доц. П. П. Плющ у доповіді «Питання культури української мови» висловив потребу в іще однім мовознавчім журналі «з питань культури української мови для масового читача» («Українська мова в школі», 1960, 2, стор. 81).

У першому випадку йшлося про вузько фаховий періодик, яких теперішня Німеччина налічує аж три (східньо-берлінський «Цайтшріфт фюр Слявістік», західньо-берлінський «Цайтшріфт фюр слявіше Фільольоґі» і мюнхенський «Ді Вельт дер Слявен»); у другому випадку йшлося про місячник типу варшавської «Рідної мови» (1930-39)) Ів. Огієнка. Їх знає уже довгі роки кожна інша слов'янська мова (варшавський місячник «Пораднік єнзикови» — від 1901 р.; краківський «Єнзик польскі»; празький «Наше ржеч» — від 1917 р.; скопльський піврічник «Македонскі язік» — від 1949 р., щоб назвати наймолодшу слов'янську літературну мову). Але в Києві такі однодушні пропозиції так і залишилися тільки пропозиціями.

З інших домагань різних фахових конференцій покищо зреалізовано, почавши від 1958 р. (як це дивно не звучатиме) ніби найскладнішу: у двомісячнику «Українська мова в школі» заведено бібліографічні нотатки про дотеперішні мовознавчі статті, розгублені по різних дрібних льокальних публікаціях, часом недоступних через свою

дрібнотиражність київським філологам з ІМ і навіть не завжди їм відомих при писанні синтетизуючих праць. І власне нічого дивного в тому нема: в країні з сотнями зацікавлених фахівців, якою є УРСР, публікації, що появляються тиражем 200, 500, 600, а в кращому випадку 1000-2000 примірників (останніми тиражами друкуються лише «центральніші» пересічні фахові публікації, не пропаґандивного спрямування), — будуть розкуплені, ще заки вийдуть поза свій обласний центр. А систематичного рецензійного відділу не веде в УРСР жоден мовознавчий періодик: не завжди безпечно когось критикувати, не знавши точно його партійно-протекційного становища. Отже фахівці писали й пишуть наукові праці, не завжди турбуючися тим, що їхні результати, може, вже були знайдені кимсь раніше і деінде, що, може, вони вдираються в уже давно відчинені двері. Можна б навести безліч прикладів, які унаочнюють, що отак дубльовано силу-силенну тем з української мови по різних науково-дослідних осередках УРСР, — і напевно ще більше тем з упривілейованої російської мови. Таке безглуздя — у зв'язку з деякою лібералізацією в мисленні наших колеґ напередодні міжнароднього з'їзду славістів у Москві 1958 р. (а також у зв'язку з підбиванням підсумків «40-річчя УРСР» у 1957-58 рр.) — мусіло стати для всіх очевидним. Звідси і згадані домагання фахових періодиків.

Отака роздрібненість наукових публікацій пояснюється ще тим, що передумовою допущення молодого науковця до кандидатських іспитів уважається вимога попереднього надрукування ним результатів свого дослідження. Тож зацікавлені користаються кожною змогою друкуватися за будь-яких умов і будь-де.

Про мовознавчі публікації в УРСР — крім видань, може, київського ІМ, львівського відділу мови Інституту суспільних наук АН УРСР та Львівського університету — західний славістичний світ не має навіть найблідішого уявлення. Але і не одного україніста на еміґрації заскочить висока кількість періодиків УРСР, де друкуються мовознавчі праці. Поза центральними дослідними осередками в системі АН і міністерства освіти та вищої освіти (про них згодом), україністичні досліди в УРСР ведуться на катедрах української та російської мов сімох державних університетів: в Дніпропетровську (ДДУ), Києві (КДУ), Львові (ЛДУ), Одесі (ОДУ), Ужгороді (УДУ), Харкові (ХДУ), і Чернівцях (ЧДУ) і на таких же катедрах 31 державного педагогічного інституту: в Вінниці (ВДПІ), Глухові (ГДПІ), Горлівці (ГОРЛДПІ іноземних мов), Дніпропетровську (ДнДПІ), Дрогобичі (ДрДПІ), Житомирі (ЖДПІ), Запоріжжі (ЗДПІ), Ізмаїлі (ІДПІ), Кам'янці Подільському (КПодДПІ), Києві (КДПІ і КДПІ іноземних мов), Кіровограді (КірДПІ), Луганську (ЛугДПІ, раніше Ворошиловградський ДПІ), Луцьку (ЛуцДПІ), Львові (ЛДПІ), Миколаєві (МДПІ), Ніжені (НДПІ), Одесі (ОДПІ і ОДПІ іноземних мов), Полтаві (ПДПІ), Рівному (РДПІ), Симферополі (Кримський ДПІ), Слов'янську (СлДПІ), Сталіному (СталДПІ), Станіславові (СтанДПІ), Сумах (СумДПІ), Харкові (ХарДПІ і

ХарДПІ іноземних мов), Херсоні (ХерДПІ), Черкасах (ЧеркДПІ) та Чернігові (ЧернігДПІ). Майже кожен з-поміж названих закладів видає бодай одну серію публікацій, де друкуються висліди праці членів катедри — викладачів, аспірантів, а то й студентів. До найактивніших під цим поглядом належать львівські та київські високі школи. Тільки строго україністичні статті друкуються по-українськи; але все, що стосується російської мови та загального мовознавства, а частково й славістики, друкують у «суверенній» УРСР виключно по-російськи, і то навіть у Львові; а що вже казати про Дніпропетровськ, Одесу, Горлівку, Симферопіль чи Ніжен. Імовірно для того, щоб якось прикрити фіґовим листочком цей неконформний з «суверенністю» факт, офіційний бібліограф ІМ у відповідних статтях «УМШ» навіть не називає точно звучання таких статтей, а подає в українському перекладі тільки «приблизну» тему (Л. І. Гольдберг «Питання української мови в „Наукових записках" університетів і педінститутів УРСР», «УМШ», 1958, І, стор. 79-85; він же, однотитульна стаття, «УМШ», 1960, 6, стор. 69-77). Мірилом якогось апатріотизму самих авторів воно є, може, і не завжди: часом ішлося при цьому і про охоту «промовити» до росіян, а часом воно випливало з «тиражевих міркувань»: дивним дивом російськомовні публікації того самого університету УРСР мають подвійно і потрійно вищий тираж, ніж українськомовні; напр., «Питання українознавства» катедри української мови ЛДУ друкуються тиражем 1 000 примірників, а «Вопросы русского языкознания» катедри російської мови (і одночасно загального мовознавства!) того ж університету — тиражем 4 000 прим. Тому що тиражеві цифри найяскравіше ілюструють видавничу політику в УРСР і на цьому відтинку (стосовно окремих тем, результатів праці, науковців і наукових осередків), — ми подаватимемо тиражі в кожному випадку, коли відповідні цифри були нам доступні.

Дніпропетровський ДУ (заснований 1918 р. і відновлений 1938 р.; в 1954 р. йому дочепили, як і Запорізькому ДПІ, несамовиту назву, що звучатиме дико в перекладі на будь-котру західню мову: «імени 300-річчя возз'єднання України з Росією»! Бракує ще вирізнення: «трудового ордену ім. В. І. Леніна», що його долучено до назви Київського ДУ) видає «Наукові записки ДДУ», окремі томи яких носять однак тільки російський титул «Научные записки ДГУ» (до 1960 р. — 70 томів). Деякі їх випуски — це збірники історико-філологічного факультету з працями завідувача катедри української мови В. С. Ващенка та інших тутешніх україністів (В. О. Шадура, А. Т. Сизько, П. О. Петрова, Д. Х. Баранник, В. П. Токар, Л. Д. Іванов, Л. А. Мірошниченко та ін.) про мову Шевченка, Франка, П. Тичини, про мову 17 стол., словотвір і діялектологію Полтавщини та Середньо-Долішньої Наддніпрянщини. До речі, катедра української мови ДДУ опрацьовує тепер обласний словник цих говірок.

Київський ДУ видає кілька серій праць: 1) «Наукові записки КДУ» (1939-1957; 36 томів) з окремими «Збірниками філологічно-

го факультету», які в свою чергу дають мовознавчі випуски — головно з цінними працями Л. А. Булаховського (історичні коментарі до української мови), з статтями І. М. Кириченка (з української лексикографії), П. П. Плюща (з історії української мови), А. М. Барзиловича, А. П. Могили, А. Д. Очеретного (про говірки Черкащини та Уманщини); 2) «Праці КДУ» з серією «Гуманітарні науки» (том І, 1954), «Філологічний збірник» (до 1954 р. 4 випуски) — теж із працями Л. А. Булаховського (про український наголос та походження української мови) та інших; 3) за редакцією мовознавця А. О. Білецького та літературознавця Б. І. Бурбела почато з 1958 р. видавати «Вісник КДУ» (тираж 600 прим.) з серією філології та журналістики, і в його мовознавчій частині вміщено низку коротких праць П. П. Плюща, В. М. Русанівського, В. В. Коптилова, А. П. Могили з історії української мови; це видання проіснувало, мабуть, лише до 1959 р., бо вже в 1960 р. появилася за редакцією Ф. Я. Шолома нова серія: 4) «Дослідження з літературознавства та мовознавства», збірник наукових праць викладачів та аспірантів філологічного факультету (т. 500), де є зокрема розвідка В. В. Коптилова про мову Л. Боровиковського. В КДУ, як і по інших університетах, друкуються «Студентські наукові праці КДУ» (в 1956 р. там з'явилася стаття В. Коптилова про мову літопису Самовидця). У видавництві КДУ появилися, крім того, праці викладачів: М. П. Івченка «Числівники української мови», 1955 (т. 10 000), Ніни Тоцької «Збірник вправ з сучасної української мови», посібник для студентів, 1958 (т. 10 000); Іллі Кучеренка «Граматичні значення і граматичні категорії в українській мові», 1959 (т. 3 000); А. П. Могили «До характеристики середньо-черкаських говірок, 1958.

Ще багатіший на подібні серії Львівський ДУ: тут бо ще 1941 р. підготовлено серію «Наукові записки ЛДУ» (що мали замінити багатющу публікаційну діяльність і НТШ, і місцевих польських наукових установ). І-ий том «Записок», зредагований М. Возняком, щастя не мав, бо після приходу німців годі було пускати в обіг книжку з славословленням Сталіна та обов'язковими відповідними цитатами в кожній статті. 1946 р. ЛДУ став видавати «Научные записки ЛІ'У». Тоді сюди відряджено Віктора Борковського, російського мовознавця родом із Басарабії, в 1940 р. викладача симферопільського ДПІ (нині він — директор Інституту мовознавства АН СРСР). В. Борковський разом із Євгеном Кротевичем та Іларіоном Свенціцьким очолив видавані — спершу в рамках «Наукових записок ЛДУ» — «Вопросы славянского языкознания» (1948-58 — 6 вип.) з низкою цінних статтей викладачів ЛДУ І. С. Свенціцького та Антона Генсьорського (про староукраїнську літературну мову), Івана Ковалика (про український словотвір на загальнослов'янському тлі), Лукії Гумецької та І. З. Петличного (про мову XVII в.), І. Г. Чередниченка (про синтаксу закарпатських говорів), В. М. Лесина (про мову Л. Мартовича), Ю. К. Редька (про українські прізвища). 5-ий том (1958) повністю присвячений оцінці праць покійного І. С. Свенціцького. Тоді ж пере-

ставлено український підтитул цієї серії «Питання слов'янського мовознавства» на перше місце (і збільшено тираж з 1 000 прим. до 2 000); але вже на наступному (6-му) томі, здається, взагалі припинено появу цієї серії, яка — хоч і здекомплектовано — все ж дійшла і до західніх бібліотек. Статті з загального мовознавства і тут друкувалися виключно по-російськи. Мабуть, замість цієї серії стало появлятися з 1960 р. нове видання «Питання слов'янської філології» з статтями М. Онишкевича про бойківські говірки. Очевидно, жодного, навіть особливо зацікавленого нашими публікаціями західнього бібліотекаря такі дивовижні перескоки на щораз нові серії не заохотять збирати у бібліотеці такого роду ефемериди. Та зрештою нам і не відомо, щоб ця нова серія дійшла на захід через єдину на СРСР ліцензіовану експортну фірму «Международная книга». Можливо, що такі перейменування якраз і мають на меті ширення цього роду баламутства. В серію «НЗ ЛДУ» вбудовано було спершу і збірники «І. Франко. Статті й матеріяли» (1948-60 — 7 томів) з опрацьованням франкознавчої проблематики (теж мовностилістичної) та з публікуванням матеріялів; але й тут тираж якось дуже дивно мінявся: напр., том 6 (1958) мав 3 000 прим., т. 7 (1960) — 1 000 прим., що, очевидно, не дозволяє скомплектувати собі цю серію двом третинам зацікавлених. Від 1947 р. ЛДУ публікує серію «Доповіді та повідомлення ЛДУ» (до 1958 р. — 8 томів, окремі випуски яких містять і короткі мовознавчі статті викладачів ЛДУ. Катедра української мови ЛДУ публікує від 1956 р. цінні «Питання українського мовознавства» (до 1960 р. — 4 томи) з працями завідувача катедри доц. І. І. Ковалика (з українського словотвору та фонології), доц. Т. М. Возного (з словотвору дієслів), доц. І. З. Петличного (мова Самовидця, синтакса прози Франка), П. П. Кострубн (з української синтакси), доц. І. Й. Ощипка та С. М. Криворучка (про мову Франка та лексику П. Беринди), Є. М. Черняхівської (про західньоукраїнську топономастику), доц. Ю. К. Редька (про виникання і побудову українських прізвищ). Здається, є лише льокально-львівською особливістю, що київський період в історії української мови, як і старослов'янську мову, трактують у рамках катедри української мови (так роблять її викладачі і в своїх статтях!): скрізь інде ці ділянки включено до домени катедр російської мови. Але і в ЛДУ, як по всіх інших університетах УРСР, загальне мовознавство належить до катедри російської мови, а всі теоретичні і загальні статті з цих ділянок друкуються в УРСР виключно по-російськи. В ЛДУ проф. Є. В. Кротевич веде катедру російської мови та загального мовознавства, і під такою спільною фірмою видаються «Вопросы русского языкознания» (без жадного українськомовного рядка в підтитулах!). До 1958 р. їх вийшло 3 томи; крім статтей з синтакси самого завідувача катедри, тут уміщені ще праці про сучасну російську мову (А. Акішіна, О. Шелепіна, Ґ. Ґруднєва, В. Іцкович) і про «древнерусский язык» (В. Вербіцкая). До речі, катедра української літератури ЛДУ публікує свою серію «Питання художньої майстерности», теж невідому на Заході. У

видавництві ЛДУ вийшли, між іншим, брошура Є. В. Кротевича «О связях слов«, 1959 (т. 5 500) і підручник: В. Б. Бродская — С. О. Цаленчук «История русского литературного языка», ч. І. (X-XVIII вв.), 1957 (т. 10 000). При цій нагоді варто згадати, що коли говориться про українську мову, то автори дуже акуратно навіть у заголовках мусять говорити про «давньоруську мову» (до XIV в.), а про українську мову — вже після згаданого віку; у випадку російської мови така термінологічна акуратність не зобов'язує.

Одеський ДУ публікує «Праці ОДУ» (вони часто звуться теж «Труды ОГУ»), окремі випуски яких: «Сборник филологического факультета» (до 1959 р. — 9 вип.) і «Збірник молодих учених університету» (1958 р. — 2-ий випуск) включають чимало українознавчого матеріялу: Артема Москаленка (з історії української мови), завідувача катедри української мови І. Є. Грицютенка; викладачів Л. С. Терешка, В. П. Дроздовського, М. О. Ковальської, А. П. Григорчука, В. Л. Карпової — про говірки Одещини, мову І. Франка, Л. Мартовича, М. Бажана, мову XVII стол. До речі, ОДУ, мабуть, єдиний університет в УРСР, що затримав разом із назвою своєї загальноуніверситетської публікації теж і літочислення від 1864 р. Колектив викладачів ОДУ зокрема опрацював хрестоматію з думок українських письменників про українську мову.

Доволі жваваю є видавнича діяльність заснованого в 1945 р. Ужгородського ДУ, що теж видає свої «Наукові записки» (до 1959 р. 37 томів), які спершу довгенько звалися «Научные записки УГУ». І тут окремі томи їх зараховуються до історико-філологічної серії (від 1952 р.). Обидва тутешні україністи: історик мови С. П. Бевзенко та діялектолог Йосиф Дзендзелівський (дослідник говірок Одещини) зорганізували доволі скоро з-поміж місцевих мовознавчих сил гурт співробітників (К. Й. Галас, П. М. Лизанець, В. І. Добош, В. І. Орос, П. П. Чучка, М. Лелекач, І. Д. Пагіря, В. В. Німчук), які стали інтенсивно вивчати говірки Закарпаття та мову місцевих рукописних пам'яток, друкуючи результати досліджень теж по окремих «Діялектологічних збірниках» загальної серії «НЗ УДУ» (тт. 12, 13, 14, 26, 28, 33, 34, 35, 37). Найціннішим досягненням ужгородського діялектологічного колективу слід уважати «Лінґвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР, лексика, ч. 1.» з 1958 р. (як 34-ий том «НЗ УДУ», тираж 2 000) — з скартографованими виразами приблизно на 120 побутових понять. Це є перше такого роду досягнення української діялектології, яким не можуть ще похвалитися ні київський ІМ, що вже роками опрацьовує говірки Київщини, ні львівський ІСН, відділ мовознавства, що опрацьовує західньоукраїнську частину діялектологічного атласу. Правда, обсліджувані ними території більші; але вони мають і більший штат співробітників.

Найстарший на Україні (заснований 1805 р.) Харківський ДУ видає «Учені записки ХДУ» (до 1959 р. — 101 том), окремі томи яких становлять «Труди філологічного факультету» (т. І, 1939; т. 2, 1952;

т. 7, 1959). В них знаходимо праці тутешніх україністів: завідувача кафедри доц. Федора Медведева (мова Франка), проф. Л. А. Булаховського, Зінаїди Веселовської (з історії наголосу), А. С. Колодяжного, А. Л. Коломійця та інших (з синтакси); загалом до кращих традицій ХДУ належать — ще від часів О. Потебні — досліди синтакси; однак активністю тутешній гурт україністів стоїть чи не на кінці ряду інших університетів УРСР. Причиною тут є, мабуть, відплив його давніх сил до Києва і за кордон... Обсадою ж куди численніша тутешня катедра російської мови. Готовляться тут до друкування рукописної спадщини О. Потебні (відколи вже!); однак на сором і ганьбу не спромоглися цього зробити і досі. В грудні 1959 р. тут відбуто наукову конференцію викладачів мовознавчих дисциплін, присвячену питанням історичного розвитку української мови, яка стягнула науковців з усього УРСР з десятками доповідей. Серед них найбільше заколоту вчинила доповідь завідувача катедри української мови Одеського ДПІ, доц. А. А. Москаленка п. н. «Питання становлення мови української народности», який зважився говорити про українську мову вже від середини XI стол. (а не від XIV стол., як це наказує непомильна партійна догма). Обережніші дискутанти нагадали йому, що такі погляди вже проповідував був А. Кримський — можливо, натякаючи цим і про долю їх автора, імовірно зліквідованого влітку 1941 року. 125-ій річниці з дня народження О. Потебні була присвячена тутешня 3-тя республіканська славістична конференція в грудні 1960 р. приблизно з 60 доповідями вчених з усієї України, присвяченими у великій мірі потебнянським питанням. І. К. Білодід заавансував Потебню в матеріялісти, закинувши йому лише прикру помилку у вченні про можливість мислення лише котроюсь однією мовою в мовців-білінгвістів: теперішня дійсність доводить, мовляв, інше (себто можна однаково добре і до того одночасно мислити по-українськи і по-російськи). Не знаємо тиражу україністичної серії ХДУ, бо за кордон вона не попала. Вистачить процитувати про 2-ий том «Трудів філологічного факультету ХДУ» слова рецензента, співробітника київського ІМ О. С. Мельничука в «Мовознавстві» (т. 13, 1955, стор. 154): «На жаль, збірник видано занадто малим тиражем, в результаті чого він є бібліографічною рідкістю» Якщо він нею став відразу в УРСР, то що вже казати про закордон! Можна здогадуватися, що йдеться про тираж до 500 прим. Як видання ХДУ, появилися ще: збірна праця В. С. Ващенка, Ф. П. Медведева, П. О. Петрової п. н. «Лексика „Енеїди" І. П. Котляревського», показник словоживання, 1955 (тираж 5 000)»; діялектологічна монографія В. С. Ващенка «Полтавські говори», 1957 (т. 5 000); його ж «Українська мова, посібник для спеціяльних середніх закладів», 1959 (т. 25 000) і «Стилістичні явища в українській мові», 1958 (т. 5 000), а також Ф. П. Медведева «Історична граматика української мови», короткий нарис, ч. 1., 1955 (т. 10 000).

Чернівецький ДУ теж видає загальноуніверситетську серію «Наукові записки ЧДУ» (до 1959 р. — 41 том), окремі томи звуться

«Філологічні збірники» і містять праці місцевих мовознавців: доц. Ів. Чередниченка, кубанця родом, та І. І. Слинька (про синтаксу української мови, про мову І. Франка), а також праці, присвячені мові О. Кобилянської (т. 28, 1958), буковинським говіркам у минулому й сучасному (Ю. О. Карпенко, В. А. Прокопенко, М. В. Леонова, М. Ф. Станівський, К. М Лук'янюк). Інтенсивно займаються тут дослідженням українсько-молдавських стосунків, а катедра російської мови — теж дослідженням мови сіл місцевих російських липован-старовірів (В. І. Столбунова, Л. М. Лосєва). Дозволимо собі побажати колеґам-росіянам з Курського, Воронізького, Білгородського, Новочеркаського та Краснодарського педагогічних інститутів і з Ростовського університету, щоб вони зайнялися вивченням тамошніх українських говірок так само пильно, як у Чернівцях та Одесі займаються вивченням місцевих російських... ЧДУ видав 1958 р. недоступний на Заході збірник статтей «Питання історії і діялектології східньослов'янських мов». При катедрі російської мови в ЧДУ зібрався гурт співробітників, що взявся вивчати й теоретичні питання загальної лінґвістики, структуралізм — і тут було складено в вересні 1960 р. міжвузівську наукову конференцію у всесоюзному маштабі з питань застосовної лінґвістики, на якій було прочитано коло 80 доповідей.

•

Катедри української та російської мов у **педагогічних** інститутах УРСР займаються науково-дослідною працею лише з певним цілеспрямуванням, для потреб вишколу вчителів, щоб знайомити їх з тими мовними явищами, з якими вони найчастіше зустрічатимуться у своїй педагогічній практиці. Отже це в першу чергу — вивчення питань сучасної української літературної мови, мови окремих письменників, історії мови, історичної граматики, діялектології (оскільки вчителям доводиться боротися з діялектизмами у мові своїх учнів), а найбільше — методика викладання мови. До речі, останньому особливо служать консультаційні обласні інститути удосконалення кваліфікації вчителів, м. ін., з власними кабінетами української мови. Діялектологічне дослідження власного терену займає у праці деяких педагогічних інститутів важливе місце ще й з тієї причини, що ці інститути положені в гущі говірок, а систему дипломних праць студентів можна легко використати якраз для збирання діялектних даних з їхніх рідних місцевостей. Результати таких досліджень друкуються в «Наукових записках» стосовних педагогічних інститутів. До найактивніших з цього погляду педагогічних інститутів належать Одеський ДПІ (завідувач катедри української мови — А. А. Москаленко) та Черкаський ДПІ (зав. катедри Михайло Жовтобрюх).

Вінницький ДПІ (зав. кат. — доц. М. Т. Доленко) видає від 1948 р. «Наукові записки ВДПІ» (до 1958 р. — 10 вип.) з статтями М. Т. Доленка та І. І. Дацюка з методики викладання української

мови; у програмі праць катедри — складення обласного словника Вінниччини.

У Глухівському ДПІ (старший викл. — А. М. Мукан) теж вивчається українська мова. Про якунебудь окрему публікацію з україністичною тематикою нам не відомо.

У Горлівці діє ДПІ іноземних мов (зав. катедри української мови — О. М. Масюкевич). З 1959 р. видаються «НЗ Горлівського ДПІ іноземних мов», м. ін., з працею О. М. Масюкевича про стилістичне використання фонетично-інтонаційних засобів мови.

Дніпропетровський ДПІ (доц. П. С. Самійленко) працює над вивченням говірок Запоріжчини, і на стосовні теми вміщені статті в тутешніх «НЗ Дн. ДПІ».

Дрогобицький ДПІ видає від 1955 р. свої «НЗ Дрог. ДПІ» (до 1957 р. — 6 томів) з працями Є. Дмитровського (про південно-волинські говірки), М. Л. Перетятько (з синтакси), О. С. Скорика (про мову Квітки). Тутешні викладачі працюють над мовою XVII віку (Л. І. Батюк, С. П. Пінчук), М. Коцюбинського (С. Д. Єрмакова), Л. Українки (Н. Д. Давиденко).

Житомирський ДПІ видає від 1950 р. «НЗ Житомирського ДПІ» (до 1959 р. — 11 томів) з працями зав. катедри української мови, доц. Т. В. Баймута (про історію української граматичної термінології), М. М. Богдана (про мову М. Коцюбинського), М. У. Каранської (з української синтакси) та О. Ю. Целінко (про мову П. Мирного).

Завідувач катедри української мови в Запорізькому ДПІ, доц. С. П. Самійленко опрацьовує мову Т. Шевченка; також інші викладачі (К. М. Мізіна, Є. І. Чернов, І. С. Олійник, Н. П. Москальова, М. Т. Чемерисов) працюють над мовою окремих українських письменників; їх праці видрукувано в «НЗ Запорізького ДПІ» (до 1957 р. — 4 томи). В грудні 1957 р. відбулася тут наукова сесія, присвячена 100-річчю появи «Народніх оповідань» М. Вовчка, на якій причитано коло півтора десятка доповідей на цю тему (при співучасті викладачів сусідніх вузів).

Молодий Ізмаїльський ДПІ теж став видавати від 1958 р. «НЗ Ізмаїльського ДПІ» з працями Л. О. Самійленка (про міські актові книги Борисполя) та О. А. Зарудняка (з синтакси).

Кам'янець-Подільський ДПІ видав до 1958 р. 8 томів «НЗ Кам'янець-Подільського ДПІ» з працями своїх викладачів: К. С. Баценко і К. С. Заблоцької (про мову І. Котляревського), О. І. Бріциної (про П. Житецького).

Ще з 1939 р. Київський ДПІ (його директор — М. М. Підтиченко) видає в серії «Наукових записок КДПІ» (до 1959 р. — 31 том) «Збірники філологічного факультету», окремі томи яких присвячені українській мові. В них бачимо праці викладачів: А. Г. Деркача (про мову Шевченка та Є. Гребінки), Ф. Т. Жилка (про мову І. Франка, про історію української літературної мови), М. А. Жовтобрюха (про

мову Величка), М. Я. Плюща, В. С. Парасунова, А. А. Бурячка (з української лексики), М. М. Богдана (про мову М. Коцюбинського), Н. А. Титаренка (про мову М. Вовчка), А. Д. Очеретного (про говірки Уманщини), О. П. Біятенко та В. Г. Войцеховської (з синтакси).

Так само Київський ДПІ іноземних мов видає власні «НЗ КДПІ ІМ» (з статтями Є. І. Павленка про мову П. Тичини).

У «Наукових записках Кіровоградського ДПІ» (від 1951 до 1958 р. — 4 томи) надруковано праці викладачів: І. І. Слинька (про мову С. Величка) та А. В. Ружинського (про мову Л. Українки). Тутешні україністи: доц. Д. М. Білецький (вивчає мову І. Нечуя-Левицького) і Л. І. Добржанська (працює над мовою Т. Шевченка).

Луганський (раніше Ворошиловградський) ДПІ почав видавати свої «Наукові записки» ще з 1940 р. (спершу лише з російським заголовком: «Научные записки»); до 1959 р. вийшло їх 10 томів. Тутешня група викладачів (Олекса Безпалько, Борис Шарпило, зав. катедри української мови, доц. Ольга Маштабей, Є. В. Мороз, К. М. Пліско) працює головним чином над методикою викладання мови і складає практичні підручники для студентів педагогічних інститутів. Колектив з перших трьох названих склав для студентів педагогічних інститутів «Збірник вправ з історичної граматики української мови» (надрукований 1958 р. у київському Державному учбово-педагогічному видавництві «Радянська школа» — далі скорочуватимемо «РШ»; тираж збірника — 5 000).

Власні «Наукові записки» видає теж Луцький ДПІ (до 1956 р. — 5 томів), в історико-філологічній серії яких появилися праці В. Ф. Покальчука про північно-волинські говірки Сарненщини і про лексику Л. Українки і робота А. З. Омельковця про мову Н. Рибака.

Від 1946 р. видає і Львівський ДПІ «Наукові записки Львівського ДПІ» (до 1960 р. — 16 томів) з окремими випусками філологічної серії та збірниками наукових праць аспірантів; в них є праці: І. Є. Грицютенка (мова П. Мирного), Л. А. Булаховського (український наголос), Ф. Є. Ткача (мова документів Б. Хмельницького), Бронислава Кобилянського (лексика Шевченка, М. Черемшини, гуцульсько-покутські говірки), Ю. К. Редька (мова П. Грабовського, українські прізвища), Н. П. Корнієнка (мова І. Франка), С. С. Дідика (мова Я. Галана), Г. Ф. Шила (говірки Рівенщини).

Миколаївський ДПІ випустив до 1959 р. 6 томів «НЗ Миколаївського ДПІ» з працями Д. Т. Кротя та В. Т. Горбачука з синтакси. Говірки Миколаївщини вивчає тут І. Я. Журба.

До 1958 р. Ніженський ДПІ випустив 10 томів «НЗ Ніженського ДПІ», які спершу чомусь мали теж тільки російськомовний заголовок. Тутешні україністи-мовники з завідувачем катедри Ф. Я. Середою опрацьовують обласний словник Чернігівщини. Крім того,

А. Д. Батурський та І. В. Сенчук вивчають мову новіших письменників-чернігівців (О. Десняка, П. Воронька, С. Воскрекасенка та А. Малишка).

Одеський ДПІ видав до 1960 р. 25 томів «НЗ Одеського ДПІ», в історико-філологічних випусках яких зустрічаємо й низку україністичних праць: І. Й. Тараненка, А. А. Москаленка та В. П. Логвина (про говірки Одещини), Ю. Ф. Касіма, Н. О. Боровської, О. А Зарудняка та С. К. Богдана (з історичної синтакси), І. К. Букаревої (з історії української лексики). Завідувач катедри української мови А. А. Москаленко видав першим «Словник діялектизмів українських говірок Одеської области» (Одеса, 1958, тираж 1 000), подавши в нім понад 1 700 здебільша незнаних досі виразів з терену, окресленого лініями міст: Рашків-Гайворон-Ольвіополь-Одеса-Кілія; серед цих виразів бачимо низку рибальських термінів медитеранського походження, а далі — молдавських і тюркських запозичень, але з зрубом таки подільських слів, що зустрічаються і на Тернопільщині та Бережанщині.

Одеський ДПІ іноземних мов видає свої «НЗ Одеського ПІ ІМ» (від 1956 до 1958 р. 3 томи), в яких знаходимо статті Т. А. Бровченка (з української фонетики), І. Й. Тараненка (з лексики) та З. І. Іваненка (з синтакси).

Полтавський ДПІ випустив до 1959 р. 11 томів «НЗ Полтавського ДПІ» з працями В. Я. Матвеєвої (про лексику вишивкарства), М. Т. Безкишкіної (про лексику конопляpства на Сумщині), П. С. Дудика та М. Л. Семенюченка (з синтакси).

Рівенський ДПІ випустив до 1959 р. 4 томи «НЗ Ровенського ДПІ» з працями П. М. Фесуненка (про мову преси Рівенщини). Тутешні викладачі (Є. С. Регушевський, Б. Є. Заець, Б. І. Боднар) опрацьовують особливості говірок Рівенщини.

Кримський ДПІ у Симферополі, що здавна вже випускав власну російську серію: «Известия Крымского Педагогического Института им. М. В. Фрунзе» (до 1958 р. — 28 томів), впровадив, мабуть, від 1958 р. теж український титул: «Вісті Кримського ДПІ». Тутешні викладачі стали вміщувати тут статті і з українського мовознавства: Ф. З. Яловий і А. І. Йова (з української синтакси), В. М. Заханевич (про Л. Українку).

Слов'янський ДПІ публікує у філологічній серії своїх «НЗ Слов'янського ДПІ» (до 1957 р. — 2 томи) теж матеріяли з методики викладання української синтакси (статті І. М. Костенко).

Подібну проблематику заторкують і українознавчі статті стар. викладача О. М. Беляєва в «Наукових записках Сталінського ДПІ» (до 1956 р. — 4 томи).

У філологічній серії Станиславівського ДПІ» (до 1960 року — 4 вип.) вміщено статті А. Г. Кващука та О. М. Шляхова з сучасної української синтакси і І. Ф. Нелюбової з синтакси Галицько-волинського літопису.

Теж Сумський ДПІ видає «НЗ Сумського ДПІ» (до 1956 р. — 3 томи) з працями Л. П. Бови (Ковальчук) про говірки південної Житомирщини.

«Наукові записки» (спершу з російським заголовком) видає Харківський ДПІ (до 1957 р. — 77 томів). В їх філологічній серії зустрічаємо праці Т. В. Зайцевої (лексика «Кобзаря»), Г. І. Філіпової (говірки Прилуччини), Л. А. Лисиченка (говірки Куп'янщини та Харківщини), В. П. Забеліної (синтакса Самовидця), О. І. Бріциної (про П. Житецького), О. Я. Петренка (синтакса С Величка), А. В. Майбороди (з історичного словотвору) та Н. Я. Дніпровської, Г. О. Піскуна, К. М. Пліска, А. С. Колодяжного (з синтакси).

Також зукраїнізував після війни титул своєї серії «Наукові записки» і Харківський ДПІ іноземних мов (до 1958 р. — 4 томи), де вміщено праці М. Ф. Наконечного (про український правопис), Є. Г. Тичини (про чернігівські говори) та З. М. Веселовської (з історії українського наголосу).

Українсько-мовний заголовок поруч російського зустрічаємо і при «Наукових записках Херсонського ДПІ» (до 1957 р. — 8 томів). На українознавчі теми писали тут по-російськи ще 1949 р. (А. Л. Гуральник — з фонетики); зустрічаємо тут праці Я. Д. Нагіна (про говірки Херсонщини), І. І. Приймака (про говірки Сумщини), А. В. Богдановича та С. А. Овчарука (з синтакси).

Черкаський ДПІ видає «НЗ Черкаського ДПІ» (до 1958 р. — 12 томів) з працями завідувача катедри української мови Михайла Жовтобрюха (про говірки Черкащини та про мову міських книг Борисполя з XVII віку), В. Ф. Сича (з синтакси XVI-XVII вв.), Ф. А. Непийводи (про деклінацію в міських книгах Стародуба 1693 р.).

«Наукові записки Чернігівського ДПІ» (до 1959 р. — 4 томи) містять праці А. А. Берлізова (про рибальську лексику Нижнього Подністрів'я) та Н. А. Оксимець (про словотвір М. Вовчка).

Окремі томи п. н. «Студентські наукові праці» випустили в 1958 році ЛДУ (статті О. Ф. Захарків та І. П. Буланової про мову І. Франка і з синтакси), Львівський ДПІ (стаття Т. Я. Комарової з методики викладання російської мови), Станиславівський ДПІ (стаття М. О. Коваля з українсько-білоруської термінології) і Ужгородський ДУ (стаття С. Й. Поліщука з історії російської літературної мови). Студентське наукове товариство ЛДУ випустило й собі 1957 року І-ий том «Збірника студентських наукових робіт» (з статтями О. Ф. Захарків та В.

О. Голяка про мову І. Франка). У тезах доповідей на І-ій студентській науковій сесії Ужгородського ДУ 1949 р., присвяченій XI з'їздові ВЛКСМ, зустрічаємо дві статті (В. І. Добоша, П. І. Фединця), присвячені діялектології й мові Закарпаття. В 1959 р. Житомирський ДПІ видав «Студентські наукові записки» (з статтями Г. Гніздковської про прізвища на Житомирщині та Л. І. Боднарчука про лексику Л. Українки). Про «Студентські наукові праці КДУ», збірник 18 (1956) мова вже була. Київський ДПІ видав 1955 року «Збірник студентських наукових праць» (т. І, історико-філологічні науки) з статтями З. В. Бедрика (про військовоморську лексику в О. Корнійчука), О. І. Слісаренко (про старокнижні елементи в мові І. Кочерги), Л. І. Барановської та А. Р. Дердюк (про говірки сіл Волинської та Хмельницької областей). Одеський ДУ вбудував окремий «Збірник студентських робіт» (1956) з статтями В. П. Дроздовського (про мову Т. Шевченка) та інших у загальноуніверситетську серію «Праць ОДУ». Черкаський ДПІ видав 1958 р. І-ий збірник «Студентських наукових праць Черкаського ДПІ» з статтями В. О. Гончаренко та Н. О. Тодосієнко (про окремі говірки Черкащини та Київщини) і М. Поштаренка (про мову М. Вовчка).

Академічне видання виявилося... неакадемічним

Започатковане Академією Наук Української РСР в 1939 році, у зв'язку з 125-річчям з дня народження Т. Шевченка, академічне «Повне зібрання» його творів у десяти томах уже має свою «долю», як і багато інших українських книжок. Перший і другий томи цього видання з усією поетичною творчістю Шевченка, видані тиражем 10 100 примірників за загальною редакцією проф. Бориса Якубського, пішли частинно в книгарський продаж; невелика кількість примірників попала за кордон і є по деяких книгозбірнях Европи та США. Але незабаром ці томи з невідомих причин були вилучені з книгарського і бібліотечного руху, і сьогодні вони є бібліографічною рідкістю. Чергові томи цього видання, третій і четвертий, появилися аж через десять років, у 1949 році, і щойно після їх появи були видані другим «доповненим і виправленим» виданням: перший том — у 1951 році (з поезіями 1837-1847 рр.) і другий — в 1953 році (з поезіями 1848-1861 рр.). В той же приблизно час, у 1951 р., був виданий п'ятий том із «Щоденником» та автобіографією Шевченка. Шостий том з замітками, статтями, записами народньої творчости і «Букварем» появився багато пізніше, в 1957 році. До решти запляновних томів (VII-IX) мала ввійти образотворча спадщина Шевченка, а X том мали виповнити хронологія життя і творчости Шевченка, бібліографія його видань і зведені показники. Останнім часом цей плян змінено, і чотири останні томи видання мають охоплювати тільки малярську спадщину Шевченка. З усіх цих чотирьох томів АН УРСР змогла видати до сторіччя з дня смерти поета тільки VII том (у двох книжках) з малярськими і графічними творами Шевченка-художника. Три дальші томи мають вийти «в недалекому майбутньому».

Видані від 1949 року томи цього

нібито академічного повного зібрання творів Шевченка були реклямовані в радянських публікаціях, як найбільше досягнення радянського шевченкознавства і текстології; акад. О. І. Білецький визначив його навіть як монументальне, але про справжню наукову вартість публікації судити важко: томи, видані в 1949-1953 рр., в тому числі і друге видання I і II томів з поезіями, також з невідомих причин за кордон знову не потрапили (в бібліотеках США їх взагалі немає, а в паризькій Національній бібліотеці є тільки перший том другого видання).

Причину цього дивного небажання офіційних радянських кіл показати світові це «монументальне досягнення радянської науки в УРСР» і ознайомити з «академічним виданням» закордонних славістів та шевченкознавців виявив щойно тепер директор відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії Наук УРСР, член-кореспондент цієї академії Є. П. Кирилюк. З його доповіді, виголошеної 9-11 березня 1960 р. на дев'ятій науковій шевченківській конференції в Ленінграді і надрукованої п. н. «Питання Шевченкової текстології» в збірнику праць цієї ж конференції (в-во АН УРСР, Київ, 1961, стор. 26-64), виходить, що режимна цензура поклала свою руку навіть на це академічне видання, здійснюване Академією Наук Української РСР, вимагаючи усунути з нього невигідні для режиму твори Шевченка. І ще виходить, що і президія АН УРСР, і директор Інституту літератури, що ним був тоді акад. О. І. Білецький, були примушені погодитися на цю неприпущенну з наукового погляду вимогу, інакше кажучи, на захід, який можна визначити тільки як грубе фальшування літературної спадщини Т. Шевченка.

Але треба дати слово авторитетному і компетентному в цій справі Євгенові Прохоровичеві Кирилюкові. «Вихід у світ перших шести томів академічного видання, — говорить він у згаданій доповіді, — в яких зібрана літературна спадщина Шевченка, є фактом великого значення. В передмові „Від редакційної колегії" справедливо зазначено: „Це є перше видання творів Шевченка, в яке ввійде все відоме з творчої спадщини великого Кобзаря" (I, V). У видання були включені новознайдені твори поета „Пісня караульного у тюрмы" (з драми „Невеста"), „За що ми любимо Богдана?" (I, 170, 292)... Текст поезій Шевченка звірений з автографами та іншими авторитетними джерелами, очищений від численних нашарувань і перекручень, які допускалися попередніми редакторами... Разом з тим першому академічному виданню творів поета притаманні і деякі більш-менш істотні недоліки, які необхідно усунути в новому академічному виданні. В наслідок усім відомих обставин перше академічне видання виявилося неповним, тобто неакадемічним (підкреслення наше — *Б. К.*). У другий том не ввійшов загальновідомий вірш Шевченка „Якби то ти, Богдане п'яний", вперше опублікований у празькому виданні „Кобзаря" 1876 р. із спогадами Костомарова і Мікешіна (стор. 213). Після цього вірш передруковувався в усіх зарубіжних виданнях, а також у „Кобзарях", що видавалися в Росії після революції 1905 р., а також в усіх радянських виданнях до виходу в світ другого тома академічного видання в 1953 р. В останні роки вірш знову друкується в масових виданнях „Кобзаря" і, безумовно, повинен увійти в нове академічне видання».

Висловивши таке авторитетне і ревеляційне ствердження, Є. П. Кирилюк привів у дальшому низку недоліків у цьому «академічному» виданні, зокрема «грубих текстологічних помилок» у тексті поеми «Тарасова ніч», допущених нібито в томі I видання 1939 р. і виправлених у другому виданні цього тома в 1951 р., а також ряд помилок і перекручень, наявних уже в другому виданні. Закінчив Є. П. Ки-

рилюк свій критичний розгляд «першого академічного видання» ствердженням, що кількість наведених помилок і перекручень «можна значно збільшити» і що «всі вони свідчать про настійну необхідність у новому академічному виданні ще раз переглянути основний текст літературної спадщини Шевченка».

Авторитетна заява Є. П. Кирилюка про неакадемічність радянського «Повного зібрання» творів Шевченка і підтвердження ним факту усунення творів Шевченка не тільки з масових видань «Кобзаря», але і з «академічного» зібрання, дуже своєчасні і вимагають признання з кожного погляду, тим більше, коли з такою заявою виступає в офіційній публікації АН УРСР людина, яка ще рік тому в розгарі полеміки з українськими «буржуазними націоналістами» заявляла, що «жодного рядка (Шевченка) ми не ховаємо від народу» («Радянська Україна» від 9 березня 1960). Все ж таки деякі з тверджень Є. П. Кирилюка не згідні з фактичним станом і вимагають спростування.

Найперше: здійснюване тепер 10-томове академічне видання творів Шевченка не є першим радянським академічним виданням цих творів, як це твердить Є. П. Кирилюк. Перше академічне видання творів Шевченка було започатковане Українською Академією Наук за редакцією акад. С. Єфремова в 1927-1929 роках, і про нього Євген Прохорович у своїй доповіді навіть згадує, не називаючи проте академічним і знаючи добре, чому воно залишилося незакінченим...

Подруге: не відповідає правді твердження Є. Кирилюка, що вірш «Якби то ти, Богдане п'яний» передруковувався «в усіх радянських виданнях до виходу у світ другого тома академічного видання в 1953 році». Нам відоме, наприклад, видання «Кобзаря» з 1950 року з передмовою акад. О. Є. Корнійчука, в якому (без зазначення, що це видання вибраних творів Шевченка) бракує не тільки згаданого вірша про Б. Хмельницького, але і 29 інших віршів та поем, зокрема таких речей: «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Великий льох», «Стоїть в селі Суботові». А примітка Є. Кирилюка до цього твердження, що «вірш „Якби то ти, Богдане п'яний" був ще в першому томі академічного видання 1939 р.», показова для неохайности радянських дослідників: цей вірш був друкований не в першому, а в другому томі видання 1939 р. на стор. 283-ій.

І потрете: не відповідає дійсності твердження Є. Кирилюка, що «в останні роки вірш («Якби то ти, Богдане п'яний» — *Б. К.*) знову друкується в масових виданнях „Кобзаря"». Кожен може ствердити, що цього вірша, як і інших «крамольних віршів» Шевченка, немає ні у виданні за редакцією Н. Лісовенка (ДВХЛ, К., 1954, тираж 200 000), ні у тритомнику «Твори» (ДВХЛ, К., 1955, тираж 50 000), ні в «Поезіях», виданих двома томами в серії «Бібліотека поета» (в-во «РП», К., 1955, тираж 50 000), ні в «Кобзарі» з вступною статтею М. Рильського (ДВХЛ, К., 1956, тираж 100 000), ні в «Кобзарі» теж із статтею Рильського (ДВХЛ, К., 1957, тираж 300 000), ні в «Кобзарі» з передовою М. Рильського (ДВХЛ, К., 1958, тираж 30 000), ні в двох виданнях «Кобзаря» із вступними статтями М. Рильського (ДВХЛ, К., 1960 — тиражі 55 000 і 50 000), ні нарешті у виданих у трьох томах 1961 року «Творах» (ДВХЛ, тираж 25 000).

Такий фактичний стан. І він показує таки справді «неприваблиу картину» радянського шевченкознавства, його безпринципність, повний суб'єктивізм і свавілля, що ними Є. П. Кирилюк намагається таврувати працю «націоналістичних» текстологів і шевченкознавців, які навіть у сотній частині не мають тих можливостей роботи і дослідження, що їх має він і його співробітники в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка з усіма зібраними там багатими колекціями Шевченкових автографів, першодруків та інших матеріялів.

Б. КРАВЦІВ

НОТАТКИ

Після п'ятої сесії УНРади

Апогеєм аж триденної дискусії над звітними доповідями голови президії і голови ВО УНРади, панів Івана П. Багряного та Миколи А. Лівицького, були заключні слова обох згаданих доповідачів. Зваживши наші скромні еміґрантські обставини та вимоги, треба одверто ствердити, що і хід дискусії, і обидва заключні слова були задовгі, а до того ще й затемпераментні: наприклад, М. Лівицький відповідав своїм численним опонентам понад чотири години, при чому він входив в усі найдрібніші деталі і відповідно до цих дискусійних деталів модулював свій голос в усіх можливих скалях. Уже цей факт не дозволяв присутнім запрошеним гостям та представникам преси робити порівняння між сесією УНРади і сесіями будь-якого нормального парляменту.

Також і дискусія в більшій мірі обмежувалася випадами радше персонального характеру і розтрушуванням справ, докладно відомих уже раніше з газетної та циклостильної полеміки навколо «дворічної кризи в УНРаді». До речі, і попередня сесія, яка мала місце в березні 1957 року, була великою мірою присвячена наладнанню тодішньої... кризи.

Багато факторів складається на те, що про останню сесію писати важко, і то дуже важко. Якщо писати про неї багато, то дехто міг би це тлумачити як непрошену спробу втручатися в неполадки та спори між політичними середовищами, які творять УНРаду; писати ж про неї мало та коротко могло б означати легковаження цієї все ж таки важливої української політичної установи на чужині. Отже доводиться вибрати т. зв. золоту середину, не зважаючи на російське прислів'я, мовляв, «серединою дураки їздять», і рівноважити світла та тіні цієї сесії. Можливо, що тоді картина чи її фраґменти вийдуть пластичніше.

Факт, що на сторінках українських газет напевно появляться докладні хронологічні звіти про хід сесії, звільняє нас від обов'язку дати такий стислий звіт на сторінках нашого журнала.

*

Урочисте відкриття сесії відбулося в одній просторій викладовій залі мюнхенського «Дойчес Музеум», заповненій представниками громадських установ, прихильниками партій, що входять у склад УНРади або діють поза нею, запрошеними видатними громадянами і цікавою публікою. Присутність представників чужинецького світу була більше, ніж скромна. Всіх присутніх у залі 150-200 осіб. Картина дуже подібна до такої ж картини чотири роки і вісім місяців тому, коли відбулася четверта сесія УНРади — єдність місця, єдність дії і майже ті самі діючі персонажі.

У вступному слові І. Багряний заторкнув найактуальнішу проблему сучасности — ліквідацію колоніялізму, виразно підкресливши при цьому, що дух антиколоніялізму сьогодні найсильніший серед народів СРСР, поневолених російсько-більшовицьким імперіялізмом.

Політична доповідь президента д-ра Степана Витвицького була присвячена докладній аналізі становища на Україні, розвиткові міжнародньої політики і завданням української еміґрації, яку він зокрема закликав пильно стежити за всіма

процесами, що відбуваються на батьківщині. Об'єктивність в оцінці окремих явищ і дуже спокійний тон у з'ясовуванні їх визначили виступ сеньйора української політики.

Зачитані молитви панотців П. Дубицького та І. Леськовича, з одного боку, і усно виголошені та подані до відома надіслані привіти, з другого, були рамками цього національно-політичного урочистого вечора.

*

В такому тоні хотілося б писати про дальший хід сесії, ділові наради якої мали місце в залі готелю «Рехталер Гоф» проти мюнхенського головного залізничого двірця. Але такому намірові перешкодили дискутанти з опозиційних та коаліційних крісел, розташованих за партійними фракціями при окремих столиках. Хотілося при вході в залю нарад струсити з черевиків найменший порох будь-якого упередження і в прихильно-критичній настанові стежити за окремими виступами, щоб у них знайти те, що нас усіх політично єднає, що творить базу для національної концентрації всіх наявних на еміґрації політичних сил, а принаймні для координації нашої діяльности на зовнішньо-політичному відтинку; знайти те, що при відповідних обставинах могло б створити спільний знаменник для однієї української політичної визвольної концепції. І якби ви не намагалися були шукати конкретних зерен такої концепції в окремих, деколи навіть блискуче виголошених, промовах, ви (за дуже незначними вийнятками) не могли б знайти там те, чого вимагається від людей, які активно займаються політикою. В багатьох виступах було аж надто мало того, що звичайно окреслюється проблематикою політичною. Переважали передусім особисті випади та напади і дискусія про взаємини з... Американським комітетом визволення (АКВ). Ніби поза цим АКВ для політичних середовищ УНРади іншої зовнішньо-політичної проблеми немає.

Перед автором цих нотаток одна з дуже відповідальних осіб у системі УНРади коротко та влучно окреслила ціліть дискусії такими словами: «...а проблема України опинилася під плотом». Може, це окреслено загостро, але в глибокому почутті відповідальности і турботи за дальшу долю УНРади та її майбутньої політики.

В кулюарних розмовах прихильники «троїстої коаліції» (УНДС, УРДП та ОУН-С) виправдували низький рівень політичної дискусії навіть з боку власних партійців тим, що, мовляв, «опозиція загостро вистартувала свою критику» і що вона «знизила свої виступи виключно до критики політичної діяльности їй невигідних офіційних осіб». Така виправдувальна аргументація не переконує просто тому, що в усіх парляментарних системах опозиція завжди має окреме право на гостру критику, що є виявом справжнього громадського контролю над цілістю політичного життя. В політично вироблених суспільствах існують навіть домовлення між урядом і опозицією, на підставі яких опозиція гостро атакує уряд у справах, які для останнього є дуже важливими, зокрема якщо мова йде про справи закордонної політики. Такі домовлення бачимо передусім у парляментах англосаксів.

Гострота виступів опозиції аж ніяк не уповноважує офіційну коаліцію виступати так само гостро і брутально.

Опозиції в системі УНРади можна б хіба закинути, що свою критику діяльности ВО УНРади та президії вона спрямувала персонально на адреси панів М. Лівицького та І. Багряного, замість того, щоб дискутувати в площині політичних проблем та різниць у визвольній концепції. В наслідок такого стану речей питання державної самостійности України цілковито загубилося у взаємних особистих обвинуваченнях. Не зважаючи на це, «троїста коаліція» повинна була з сво-

го боку спрямувати дискусію на властивіші шляхи.

*

Не вільно нам уживати тільки темних кольорів для змалювання ситуацій під час п'ятої сесії УНРади. Об'єктивно треба визнати, що можна було спостерігати також світлі фраґменти. На жаль, тільки фраґменти.

Вже в першій частині дискусії над звітними доповідями інж. Дмитро Андрієвський (ОУН-С) намагався у своєму виступі звернути увагу на суттєві проблеми української політики. Згодом також інж. Федір Гаєнко (УРДП) та проф. Олександер Юрченко (УНДС) своїми речевими та спокійними з'ясовуваннями справ прагнули підвищити рівень нарад і покращити стиль дебат. Але ці спроби пройшли мимо уваги інших дискутантів. Два останні промовці «удостоїлися» навіть в'їдливої кваліфікації з боку новообраного голови президії УНРади (інж. Осипа Бойдуника — ОУН-С), що, мовляв, «по виступах декого можна пізнати, де він працює».

Також виступ у дискусії Михайла Добрянського (УНДО) здобув у спостерігачів позитивну оцінку, не зважаючи на те, що його промова тривала, може, задовго і мала в собі багато детальних елементів. Приємно вражали юридичні аргументації д-ра Любомира Макарушки і нового члена УНРади мґр-а Ониська (сбидва з УНДО).

Новий голова президії, який вів наради енергійно, не завжди демонстрував свою безсторонність, яка є необхідною, коли криза загострюється і коли дискусія сходить на побічні рейки, а то й на манівці. Багатьох спостерігачів та учасників сесії вразила його тенденційність, коли він не допустив до слова одного з речників опозиції, який хотів спростувати наклеп і виступити на оборону своєї чести. В таких випадках на всіх зборах і в усіх парляментах з місця дається слово ображеному, а не аж у зголошеній ним черзі. Ще дивовижніше було, коли цей голова пізніше з місця дав слово своєму співпартійцеві для спростування одного суб'єктивного твердження згаданого вище ображеного. Виходило б, що є дві міри в трактуванні опозиції та коаліції. Коли ми при цій темі, то треба на цьому місці нагадати, що голова ВО дуже спізнено спростував наклеп, до речі, висловлений його ж співпартійцем, хоч знав, що предмет наклепу був уже раніше зліквідований виконавчим органом УНРади.

Така практика справляє моторошне враження. Бо заки говорити про т. зв. консолідацію, треба насамперед і передусім якнайрішучіше дбати про політичну культуру в нашому громадському житті. Пишемо про це не з якихось особистих ураз до когонебудь, а тому, щоб така практика в нас більше не повторювалася.

*

Треба сказати декілька слів про «репліки» з залі нарад, які повторювалися зачасто і метою яких було «збити з пантелику» промовця.

Зрозуміло, що репліки оживлюють кожну дискусію. Неоспореною передумовою є: репліка має бути коротка, доцільна і дотепна. Але багатьом вигукам з «лавок опозиції чи коаліції» такої характеристики дати не можна. Дуже часто «репліки» переходили в діялог між промовцем і його опонентом. Найбільше вражало, що поруч проф. Панаса Феденка (УСП) зачасто «реплікував» голова ВО, М. Лівицький (УНДС), і робив це схвильовано та недипломатично. Він як голова ВО завжди мав право дементувати неправдиві твердження опонентів, але з цього права він не скористався ні разу.

Справді, варто, щоб члени УНРади, а також і інші політичні діячі, частіше безпосередньо прислухалися до дебатів у нормальних парляментах.

*

Три дні (від 19 і до 23 листопада) тривали дебати. Черговий день на-

рад «почався перервою». Що сталося? «Троїста коаліція» разом із своїми одномандатними прибудівками (СКТСУ та Аграрна партія), смакуючи до кінця перемогу своєї «математичної більшости» (разом 20 голосів), за ніяких умов не хотіла піти на домовлення з опозиційними партіями (УНДО, УСП та СЗСУ-СП) в справі майбутньої політики, що мало виявитися при обсаді відповідальних постів у системі УНРади. На пост віцепрезидента УНР в екзилі коаліція висунула І. Багряного, опозиція — дотеперішнього віцепрезидента, ген. Олександра Удовиченка. Стаття 15-та Тимчасового закону УНРади вимагає для правосильности постанов пленуму більшість голосів при присутності двох третіх членів УНРади. Зрозуміло, що опозиційні партії скористалися «правом на обструкцію», залишивши залю нарад.

Новообраний голова, хоч за фахом не правник, по-своєму намагався «інтерпретувати» згадану статтю і навіть провів голосування, не зважаючи на те, що на залі було тільки 20 осіб (замість потрібних 24), і що один з присутніх членів коаліції формально звернув йому увагу на це. Дійшло до найдраматичнішого пункту на сесії... Але дійшло до нього тільки через непоступливість коаліції і через дуже своєрідну поведінку керуючого нарадою. Чомусь у цьому контексті нагадалася поза Батісти з Куби. Це неґативний бік медалі. А позитивний? Таки знайшлася людина з незалежним політичним мисленням, яка поставила під сумнів спробу інтерпретувати правові норми від імени всіх. Така незалежна постава підбадьорює. Дивно тільки, що правник з іншої коаліційної фракції не підтримав цього сумніву. Невже і в демократичній фракції амбітний лідер вирішує про все? Навіть про інтерпретацію правових норм?

З педагогічних моментів не варто деталізувати дальшого ходу сесії. Безвихіддя зліквідувала фракція УНДО, повернувшись наступного дня на засідання і проголосувавши при цьому проти кандидатів «троїстої коаліції». В давніх парляментаристів перемогли парляментарні традиції, в чому, мабуть, передусім заслуга д-ра Л. Макарушки, колишнього українського депутата у Варшавському соймі.

*

В українському суспільстві на чужині панує слушна, мабуть, вимога до політичних середовищ, щоб завершити консолідацію. При цьому в деяких громадських колах мається на думці консолідація «на базі Української Національної Ради». П'ята сесія мала б продемонструвати і тривкість такої бази, і політичну доцільність саме так подуманої консолідації.

Чи сесія дала задовільну відповідь щодо вимоги суспільства?

Зважившись всі «за» і «проти», оцінивши передусім політичну атмосферу, яка постійно тиснула на хід дебат, і взявши до уваги стиль виступів, треба сконстатувати, що можливою та логічною є відповідь тільки неґативна. Конкретніше і точніше зформулювавши, п'ята сесія довела, що УНРада з теперішнім комплексом заплутаних у ній персональних та політичних справ такою базою для консолідації стати не в силі.

Жаліти треба, що сесія відбулася без офіційних спостережників таких поважних громадсько-політичних установ, якими за океаном є КУК та УККА. І це є ще одним недоліком останньої сесії УНРади. Бо ці спостережники приїхали б, побачили б і... розчарувалися б щодо реальної можливости такої сконцептованої чи бажаної ними консолідації.

Здається, що треба буде шукати інших можливостей та іншої бази.

В. П. СТАХІВ

Фестиваль у Західньому Берліні

У Берліні, який, не зважаючи на всі загрози свого політичного буття, є несамовито вітальним містом, закінчився 10 жовтня святочною прем'єрою «Амфітріона» Кляйста в «Шіллертеатрі» одинадцятий фестиваль. П'єсу поставив молодий і талановитий режисер Вальтер Шен.

Почався фестиваль 24 вересня оперою Моцарта «Дон Джованні» в будинку нової «Дойче Опер Берлін». Ззовні будівля виглядає трохи суворо, дуже тверезо. В народі називають її «Ді Кляґемауер», а абстрактну скульптуру проф. Ульмана перед нею — «шашликом». Заля є ідеальною, коли йдеться про акустику і про можливість бачити дію на сцені з кожного місця. Тих, що звикли до старих театрів, заля спершу відчужує; але це враження скоро зникає. Розв'язка сходів у фойє просто майстерна. Сходи ніби висять у повітрі і надають будівлі великої легкости. Майже цілком засклені стіни з втягненням краєвиду в конструкцію нагадують японську архітектуру. Виставлені пластики сучасних скульпторів, зокрема Ертеміджа, і абстрактні картини Ная спонукують публіку до досить різноманітних критичних зауваг.

Опера Клебе «Алькмена» з лібретом «Амфітріона» Кляйста в поставленні теперішнього інтенданта опери Зельнера, який був давніше інтендантом театру в Дармштадті, була бездоганна під кожним поглядом. Уже лібретто Кляйста — це краса; а музика Клебе, частинно атональна, частинно гармонізуюча, ілюструє дію знаменито.

В Академії Мистецтв, дуже модерній будові, яку запроєктував молодий талановитий берлінський архітект Вернер Дітман, відбулася виставка, присвячена Альфредові Керрові, славному критикові часів Веймарської республіки. Керр писав ще по війні в Англії, на еміграції. Дивно було читати памфлети і тенденційні вірші проти нацизму і фашизму. Ще раз можна було стверднти, як тенденційність і пропаґандивність обнижують рівень творів. Дуже вартісними є фота славних мистців на переломі 20-их і 30-их років. А назагал на виставці було, може, забагато інтимного елементу. Дуже гарну промову виголосив відомий критик Фрідріх Люфт. Він порівнював прецизність і ясність думки Керра з маршем Фльорестана в «Карнавалі» Шумана.

Малий театр «Трібюне», що святкує тепер своє 50-ліття, виставив «Народини» Гарольда Пінтера. Подекуди річ, може, загрубо тканa у своїй критиці тоталітаризму. Поставив п'єсу талановитий режисер Вольфґанґ Спір. Незабутня сцена, коли викінчену спеціяльними методами людину вороги свободи, які удають добродіїв людства, питають, чи він має якесь бажання, а ця зламана істота, це безвільне щось у відповідь махає руками, наче підтятими крилами, і відкриває беззвучно рот, як риба. Цілість має посмак і вимову страшних візій Орвела.

В експериментальній студії «Веркштатт» при театрі ім. Шіллера грано «Щасливі дні» Самуеля Бекета. Вистава була великим успіхом для Берти Древс і Рудольфа Фернау.

В театрі «Комедіе» на Курфюрстендаммі з видатним успіхом виставлено «Замок у Швеції», п'єсу Франсуази Саґан. Поставив цю річ дуже здібний режисер і актор Ґаррі Маєн.

В «Гебель-Театрі» (за нацистського режиму — «Фольксбюне») дав ґастрольний виступ французький молодий театр «Компані дю театр де ля сіте Вілірбан» під дирекцією Роже Пляншона. Він дуже добре виставив «Трьох мушкетерів» Дюма і «Жоржа Дандена» Мольєра. Цим разом Дандена представлено не як бідного П'єро, а як поміщика, що жениться з аристократкою, з чого виходять всякого роду комплікації. Незвичайно вдалі костюми. Високої кляси була гра Робера Ба-

зіля, що виконував ролю Дандена.

В цьому ж «Гебель-Театрі» гастролював також «Байрішес Штатсшаушпіль» з Мюнхену. Баварці дали п'єсу «Томас Мур» Роберта Больта. На нашу думку, вистава не вийшла дуже вдалою, хоч деякі берлінські критики оцінили її прихильно.

Порівняння п'єси Больта з «Бекетом» Ануї випадає на некористь першого.

Великою сенсацією для Берліну був приїзд Ігоря Стравінського з оперою із Мехіко. Ці виступи відбулися в «Театер дес Вестенс». Першого вечора ішла американська опера «Баляда про Вебі До». Вистава не була вдалою. Зате величезний успіх мав другий вечір з самим Стравінським, як диригентом власних творів, «Цар Едіп» і «Персефона». «Царя Едіпа» співано латиною, і це робило велике враження. Шкода, що не співали по-грецьки. Думаємо, що так було б ще краще. Співаки виступали в архаїчно стилізованих костюмах, з масками на обличчях. Ця анонімність якось нівелювала межі часу і робила цю старовинну трагедію дуже нам близькою. Маски дещо «птахуваті», як було тисячі років тому. Музика Стравінського в обох творах чудова.

В т. зв. «Театер ам Курфюрстендамм» гостив «Шаушпільгауз» з Бохуму, який поставив дуже рідко грану драму — «Короля Іоана» Шекспіра. Режисерові Гансові Шаля його праця не дуже вдалася. Макс Фріче створив прегарні декорації у фарбах синяво-зелених, фіялкових, червонавих з металевим блиском, незвичайно ефектовних і витончених.

Римська опера приїхала до Берліну з «Трубадуром» Верді і «Тоскою» Пуччіні. Драматичне сопрано і краса Фльоріяни Кавалліі, яка співала Тоску, доводили публіку до шалу. Давній соліст мілянської «Скалі», Джузеппе ді Стефано, прегарно співав партію Каварадоссі. Декорації були немов позичені з минулого століття.

Прем'єрою, дуже успішною і повною несподіванок, була «Аїда» Верді в поставленні Вілянда Вагнер. Зокрема був заскоченням сценічний образ у його цілості. Не видно було ніяких святинь, які звичайно були дотепер. по середині сцени стоя африканський тотем. Акцент по ставлено не на Єгипет, а на Африку. Вся дія опери відбувається місячному сяйві. Це значить, що протягом усієї вистави на сцені панує темрява, що глядача вже п двох годинах несамовито виснажу візуально; але виглядає це оригінально. Вагнер резигнує з балету замість нього в безконечність ідуть полонені фараона, а потому вояки переможці, належні до різних племен. Прегарно вдалася сцена в барці на Нілі. Головну ролю співала молода муринка Гльорія Деві, що має прегарний голос теплого тембру і великого діяпазону. Гідним партнером Деві був Джесс Томас як Радамес. Першорядною під кожним поглядом була Кріста Людвіґ, як Амнеріс. Її драматичний альт і гра були просто розкішні; в сценах розпуки вона незабутня.

В залі радіостанції «Зендер Фрає Берлін» дав вечір пісень геніяльний співак-баритон Дітер Фішер-Діскау. Про цей вечір можна говорити тільки в суперлятивах. Краса голосу, дикція, інтерпретація осягли тут вершини.

В «Гохшуле фюр Музік» Герберт Караян диригував «Реквіємом» Верді. Не знаємо, чи часто трапляється, щоб так відданий був дух твору. Сопрано Антонетти Стеллі було кришталевої чистоти.

У «Шльоспарктеатрі» (Берлін-Штеґліц) виставлено соціяльно-політичну сатиру Штернгайма «Tabula rasa».Хоч п'єса написана в 1914 році, однак вона дуже актуальна. Ідеться про те, як соціялістичний робітник-лицемір тишком-нишком спекулює акціями, а одночасно підбурює товаришів до страйку. Отже тип, що радо користає з благ системи, яку засуджує. Ролю цього спекулянта акціями та ідеями безконкуренційно грав Бернгард Мінеті. Ансамбль був чудово зіграний.

Виступав у Берліні «Молодий театр» з Лондону, давши драму Шекспіра «Юлій Цезар». Молоді актори грали в «блю джінсах». Дуже цікавий експеримент.

«Національний Фінський Театр» з Гельсінок виставив «Чайку» Чехова. Фінляндці називають свій стиль гри «атмосферичним реалізмом». Здається, що ще ніколи не віддано було так атмосфери Чехова, зокрема його епічної меланхолії. Актори грали по-фінськи, а проте враження було дуже сильне. Зокрема прегарно грав ролю Константина Тармо Мані.

І все це — в місті, яке від 13 серпня перебуває в стані політичної облоги!

Ірина О-к

Коли тільки їх не громили!

Тавруючи на XXII з'їзді КПРС у Москві Лазаря Кагановича за те, що він під час свого перебування на Україні в 1947 році на посту першого секретаря компартії України, «не маючи буквально ніяких підстав... обвинувачував у націоналізмі провідних письменників республіки» і доручав друкувати у пресі «розносні», тобто погромницькі, статті проти них, — Микола Підгорний, теперішній перший секретар КПУ, дякував Хрущову; мовляв, завдяки його «мужності і непохитній волі» продовжують тепер «активно боротися за справу партії» і Максим Тадейович Рильський, і багато інших діячів української літератури.

З виступу Підгорного може виходити, що представники режиму обвинувачували і громили українських письменників тільки в період повторного перебування Кагановича на Україні, тобто в 1947 році. Тим часом моральних знущань, не кажучи вже про розстріли, ув'язнення і заслання, зазнавали і зазнають українські письменники в Українській РСР не від вчора. Протягом усього безупинно прославлюваного сорокріччя радянської влади ці знущання та обвинувачення були щоденним хлібом українських радянських письменників.

Взяти хоч би Максима Тадейовича Рильського, ласкаво врятованого від провокацій з боку Кагановича в 1947 р. Хрущовим. Громили його за «втечу від сучасности», за «буржуазний націоналізм» вже з 1923 року, коли він був у гурті неокласиків. Обвинувачували Максима Тадейовича в цих же злочинах і в 1931-ому році, ув'язнивши його і ламаючи в ГПУ його моральний спротив немилому йому більшовицькому ладові. Але не уникнув Максим Тадейович моральних знущань і потім, коли він уже став на службу режимові. У зв'язках з «буржуазними націоналістами» і в підтримці «терористів» Зерова і Филиповича обвинувачували Рильського в 1933-34 роках, в період перебування на Україні реабілітованого тепер, як стійкого ленінця, Павла Постишева. В кадінні тиміяму перед Постишевим оскаржували Рильського вже після ліквідації Постишева Єжовим 1937 року, і тоді ж київська «Літературна газета» дошукувалася в ньому «несійманого злочинця», тобто «жовтоблакитника» або «петлюрівця», на підставі одного тільки рядка його вірша, що «поля жовтіють і синіє небо». Діставалося Рильському і в дальші роки, і до Кагановича, і після нього. А в нинішні дні, за панування в Кремлі Микити Сергійовича Хрущова, громив Рильського за мовний націоналізм Константин Паустовський на сторінках «Литературной газеты».

Або згадати Миколу Платоновича Бажана, теперішнього депутата верховної ради СРСР, члена ЦК КПУ,

довголітнього голову Спілки письменників України. Яких тільки обвинувачень не зазнав він у своїй письменницькій кар'єрі! У 20-ті роки його засуджували та виклинали за «націоналізм» і формалізм, виявлений у поезіях «Різьбленої тіні», в поемі «Гофманова ніч», в символічній для становища українських письменників під комуністичним режимом поемі «Сліпці», що її так і не дозволено йому надрукувати в цілості. Цькувала Бажана як буржуазного націоналіста партійна преса не тільки в 1934 р., за Постишева. З твердженнями, що Бажан належав до націоналістичних організацій і що в його творчості є «націоналістичні помилки», виступила київська «Літературна газета» в числі 45 за 1937 рік.

Громили не тільки за Кагановича і Леонида Соломоновича Первомайського, видатного українського поета єврейського походження. Обвинувачували його не тільки в космополітизмі. За писання «шкідливих віршів», за дружбу з «ворогами народу» та за інші «злочини» засуджувала Первомайського київська «Літературна газета» в числі 36 з 1937 року. Подібної скаженої атаки зазнав Первомайський уже в наші часи, за Хрущова — за те тільки, що в 50-ліття з дня свого народження, в 1958 році він виступив з поемою «Казка», в якій стверджував, що все своє життя він шукав і не міг знайти вимріяної казки, а зустрічав тільки насміх і приймав лише скам'янілий хліб.

Згадаймо нарешті Саву Овсійовича Голованівського. За тісний зв'язок з «ворогами народу» його засуджували в «Літературній газеті» (в числі 35 за 29 липня 1937 року) і тоді ж виключили з комсомолу. В 1947 році його «розносили» за «космополітизм». А зовсім недавно, протягом 1959 і 1960 року він зазнавав безнастанних атак на сторінках «Дніпра» та «Комуніста України» і на 4-му з'їзді письменників України в березні 1959 року за свої «невірні думки», зокрема за вірш «Операція» і за статтю «Народність у добу супутників», висновки якої, мовляв, «не відрізняються від теревенів українських буржуазних націоналістів».

Прикладів можна б наводити багато. І в 1934, і в 1937, і в пізніші роки були обвинувачувані та громлені як «вороги народу» і теперішні різномасті лавреати — Усенко, Нехода, Собко, Мінько, Кучер, Шеремет, Наталя Забіла, Смолич, Дмитерко, Полторацький, Шабліовський та інші.

Але для всіх їх, згаданих і незгаданих тут, доля була все ж ласкавішою, ніж для багатьох десятків реабілітованих і прославлюваних сьогодні за «ленінську стійкість» та «відданість партії» і проте знищених у 1937-38 і в 1942 роках українських письменників та критиків. Каючися і засуджуючи себе самих, як «провокаторів», «шпигунів», «бандитів», «підлих наймитів фашизму», були примушені іти на смерть брутально опльовані у своїй беззастережній вірі в режим і такі комуністи-письменники і комуністи-критики, як Іван Микитенко, Мирослав Ірчан, Іван Кулик, Григорій Епік, Борис Коваленко, Володимир Коряк та інші. Деякі з них, примушені не тільки признаватися до невчинених ними терористичних дій, але й вимагати засудження для себе самих, «оскаженілих собак», умирали, як, наприклад, Григорій Епік, ще перед розстрілом від розриву серця.

Але сьогодні Хрущови, Підгорні, Мазурови і Шелепіни скидають усю вину на мертвого Сталіна і на своїх же спільників у цих злочинних діях — на Молотових, Булганіних, Ворошилових і Кагановичів.

бкр

ЗМІСТ ЖУРНАЛА «СУЧАСНІСТЬ» ЗА 1961 РІК

ПОЕЗІЯ

АНДІЄВСЬКА Емма: Зміна погоди; Дерево; Хмари (7).
БАРКА Василь: Скорбота; Біженці; Символ; Два кораблі; Твердість; Передгроззя (6).
БІЛЯЇВ Володимир: Повія (7).
БОЙЧУК Богдан: Кривий танець; Індіянське літо (3); Казка (11).
ВОВК Віра: Горяна троянда; Хвилина; Аріка; Chichicastenango; Вибранці; Мехіко; Appassionata; Ададжо; Марко Проклятий; Убогий квітник (2).
ВІНГРАНОВСЬКИЙ Микола: Піч; Синій сон; За гай ступило сонце; Квітень (4).
КАЛИТОВСЬКА Марта: Записи з далекої пристані (12).
КИЛИНА Патриція: Молодий бузок; Дерево; Фараон каменів; Пропаґанда (1); Земні блага; Жінка хотіла затягнути нитку в голку (10).
МАЗУРЕНКО Галя: Окультна леґенда; Анахронізм; Шумлять і шумлять океани (5).
ОРЕСТ Михайло: Йому ще немає року; Баварський вересень; Долю яблуні коло мого вікна (12).
РУБЧАК Богдан: Дерево; Старий поет; Сьогодні вже не квіти (1); Лови на однорога (9).
СВІДЗІНСЬКИЙ Володимир: Заклинання (9).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

КАММІНҐС Е. Е.: Orientale (3), перекл. Б. Бойчука.
МАЧАДО Антоніо: Дві пісні (9), перекл. В. Бурґгардта.
ПАСТЕРНАК Борис: Гетсиманський сад (5), перекл. І. Костецького.
ПО Едґар А.: Крук (8), перекл. С. Гординського.
РІЛЬКЕ Райнер М.: Ти ран Христових Лавра; Нема спокою; Іти до тебе (4), перекл. Б. Кравцева.
РІЧ Віра: Пісня II (7), перекл. Б. Бойчука.
ШЕКСПІР Вільям: Весна; Орфей; Дми, дми, зимовий вітре; Зима (10), перекл. Я. Славутича.

ПРОЗА

АНДІЄВСЬКА Емма: Короткі історії (1).
БОЙЧУК Богдан: Поламані стежки. Драма (8).
КАЛИТОВСЬКА Марта: Карнавал з померлим (1).
КАЧУРОВСЬКИЙ Ігор: Моє ім'я (6).
КОСТЕЦЬКИЙ Ігор: Ґуґа, Ґоґа і Ґіґо (10).
РУБЧАК Богдан: Вечір з життя Ірини (7); Кімната Кйонґ-Су (11).
ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: Шляхи (2-5).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА

АНДРІЧ Іво: Драма в Олуяку (12).
ГЕМІНҐВЕЙ Ернест: Звеличення Швайцарії (8).
ЖІД Андре: З «Щоденника» (3), перекл. І. Кошелівця.
ЛЄЦ Станіслав: Афоризми (2, 12), перекл. БЕО.
ЛЯМПЕДУЗА Джузеппе Т.: Ґепард (9), перекл. М. Мещеряка.
МАШАДУ де АССІЗ Ж. М.: Собака з бляшанкою на хвості (7), перекл. В. Вовк.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, КРИТИКА, МИСТЕЦТВО, КУЛЬТУРА

БАРКА Василь: Хліборобський Орфей, або клярнетизм (2-5).
ГНІЗДОВСЬКИЙ Яків: Никифор (2).
ГОРБАЧ Олекса: Поет на межі двох націй і культур (7).
КАЙДА Володимир: Іво Андріч — лавреат премії Нобеля 1961 року (12).
КАЧУРОВСЬКИЙ Ігор: Вісниківство і російська поезія (3); Ілля Муромець в українській фолкльорній традиції (4); Побічні форми сонета (12).
КОСТЕЦЬКИЙ Ігор: Анатомія піднебесного (12).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Драматургія О. Корнійчука на тлі радянського літературного побуту (1); Андре Жід (5), Перекладна література в УРСР і роман Д. Т. ді Лямпедуза (9); Олександер Білецький (9).
КРАВЦІВ Богдан: Шевченкознавство в соцреалістичній дійсності (3); Удар в основу (5); Картографія України мазепинської і помазепинської доби (7); Бій за Миколу Чернявського (9).
КУБІЙОВИЧ Володимир: Три томи гаслової частини Енциклопедії Українознавства (5).
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Олександер: Карл Ґустав Юнґ (8).
МАРКЄВІЧ Зиґмунт: Т. Шевченко на тлі польсько-українського зближення (4).
МАРКУСЬ Василь: Українська культура в прокрустовому ложі (2).
МИКИТЧУК Василь: Як виникла «Українська загальна енциклопедія» (4).
ОДАРЧЕНКО Петро: Під знаком Зерова (2).
РАЙС Еманоїл: Філософія центру (1); Володимир Свідзінський (4).
РУБЧАК Богдан: Рішальні зустрічі (6).
СЛАВУТИЧ Яр: Олександер Герцен та Україна (9).
СОЛОВІЙ Юрій: Щоб продовжити дискусію (1).
СТАРЧУК Орест: Т. Шевченко і четверта державна дума (12).
СТРУТИНСЬКА Марія: Літературно-мистецький Львів крізь призму журнала «Наші дні» (10).
СУЛИМА Олександра: Перша збірка поезій Олеся (4).
ФИЛИПОВИЧ Олександер: Життєвий і творчий шлях Павла Филиповича (10).
ФІНДАЙЗЕН Ганс: Історія та символіка різдвяного дерева (1).
ЧЕРНОВ Павло: Замітки про політику перетривання і вік чесности (11).
ШАЛІ Валентина: «Білий доктор» Альберт Швайцер (9).

СУСПІЛЬСТВО, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА

БІЛАС Лев: Ідеологія як історія і як поезія (7); В'язні і наглядачі (11).
БОГАЧЕВСЬКА Марта: На студійній конференції (9).
ВИНАР Богдан: Сучасний стан економічної науки на Україні (12).
ВРЕЦЬОНА Євген: Мир і політика (3).
ГАЛАЙЧУК Богдан: СРСР, Китай і їхні сателіти (3).
ГОЛУБНИЧИЙ Всеволод: Про соціялістичні теорії національної проблеми (8).
ҐЛОВІНСЬКИЙ Євген: Чи можливий новий курс економічної політики СРСР? (8); «Осяйні вершини комунізму» (12).
ДОРОШЕНКО Володимир: Століття першої газети в Києві (10).
ЖУК Андрій: Українська кооперація на Західній Україні під Польщею (8); Лубенська конституція української держави (11).
ЛЕБЕДЬ Микола: На принципі обопільного визнання (6).
ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ Іван: Пам'яті небуденної людини — У роковини смерти Михайла О. Ветухова (1); В'ячеслав Липинський (6); Проти Росії чи проти радянської системи? (10).

МАЙСТРЕНКО Іван: Про ідеологічні розходження між СРСР і Китаєм (2); Ще про українсько-російські взаємини (7); Теоретичні основи національної політики КПРС (8); XXII з'їзд КПРС і будівництво комунізму (12).
МИТРОВИЧ Кирило: Автентичність — ідеал нашої доби (2); Раціональна та екзистенціяльна певність (6); Нові аспекти соціяльного життя (11).
ПЕТРОВ-СКІТАЛЄЦ Є.: Внутрішньонаціональне питання (10).
ПРОКОП Мирослав: До питання українсько-російських взаємин (6); Українська справа на тлі підготови війни 1941-1945 (7).
ПРОЦЮК Степан: Проблема потенціялу українського населення (6, 7); На бездоріжжі американської освіти (11).
РЕБЕТ Дарія: Програмовий «сучасник» і живий гуманізм (1); Культура чи політика? (4); З протиріч системи і суспільства (12).
СЕМЕНЕНКО Олександер: Наркомюст Скрипник (6).
СТАХІВ Володимир: На поворотах політики (1); Після двох пленумів (2); У пресовій конкуренції — тепер і колись (3); На неострівному острові (9); Молоді «критичні реалісти» в УРСР (9).
ЧЕРНОВ Павло: Міські газети в УРСР (5).

ПУБЛІКАЦІЇ

БОРЩАК Ілько: Хведір Вовк у Парижі (3).
ЖУК Андрій: Автобіографія Д. Антоновича (1).

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

БОЙЧУК Богдан: Нова англійська поезія (7).
Видання Нью-йоркської групи (1).
ГОЛУБНИЧА Лідія: Зауваги до перекладів Шевченкового «Заповіту» (5).
ГОРБАЧ Анна Галя: Німецькі голоси про антологію української прози (2); Хвильовий англійською мовою (2); Селекціонований довідник (6).
ГОРБАЧ Олекса: Українська топономастика і безграмотність (6); Післявоєнні мовознавчі публікації в УРСР (12).
ДОМАЗАР Сергій: Нове слово української філософії (4).
ІЗАРСЬКИЙ Олекса: Богдан Тобілевич, «Панас Карпович Саксаганський». Остап Лисенко, «М. В. Лисенко» (3); Спроба оцінити Короленка (7); Поема про колективізацію (8); Спроба синтетичної монографії про М. Кропивницького (9).
іс: Із спадщини М. Зерова (4); Про літературний процес у 19 столітті (4).
КАЧУРОВСЬКИЙ Ігор: Поезія мислі (3).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Про книжки, зміст яких не завжди відповідає назві (1); В. І. Пащенко, «Сучасна прогресивна література Франції». С. Скляренко, «Святослав» (2); «На маргінесі» (3); «Радянське літературознавство» в 1960 році (3); Revue des études slaves (6); Нові видання «На горі» (6).
КРАВЦІВ Богдан: Бібліографія у викривленому дзеркалі (5); Заплутавшися в незнанні (6); Праця про українську перекладну літературу XVII-XVIII стол. (6); Довідник з давньої літератури (7); Антологія української прози малої форми (8); Праці Шевальє українською мовою (9); З новин шевченкознавства (9, 10); «Кобзар» далі під цензурою (11); Десятиріччя «Фенікса» (11); Академічне видання виявилося... неакадемічним (12).
МАРКУСЬ Василь: УРЕ в порівнянні з іншими енциклопедіями (1); Другий том УРЕ (4); Солідний причинок до історії УРСР (4); Радянські

союзні республіки у зовнішніх взаєминах (5); Третій том УРЕ (8); Студія про національні меншини в Польщі (9).
Нова книга про терор на Україні (2).
РОМЕН Левко: Підручник за методою Славутича (11).
СТАХІВ Володимир: Директивна книга (3); Політичні пасквілі як література (7); Публіцистика науковця і державного мужа (10); Хрущов — продукт сталінської реторти (11).
ФІНДАЙЗЕН Ганс: Книга про зимові і весняні звичаї (2).
ЧЕРНОВ Павло: Неповні і спотворені інформації (4); Багато цифр — але про них треба знати (10).
Шевченківські видання (4).

НОТАТКИ

А. Г. Г.: Шевченкові роковини в молдавському журналі (5).
Б. Г.: Павільйон України в Загребі (10).
Без коментарів (10).
бкр: Розгардіяш з датами смерти знищених (5); Передані до «діючих фондів» (5); «Наукова біографія», побудована на помилках і перекрученнях (6); Фальшування фолкльорного матеріялу (6); Українознавство в Ленінграді (10): Налиті вщерть... підлабузництвом (10); Коли тільки не громили! (12).
В. Г.: До мовного питання в неросійських школах СРСР (2).
В. П. С.: Подолати чи забути минуле? (1); На пресовому відтинку (2); В ролі «козла відпущення» (4); З політичної проблематики (4); Маячіння про «мафію» (5); Пересунення і зміни в партійному апараті УРСР (6); Цитування трьох рядків (8); Наради партійного апарату в Києві (10); Про національний та інший склад делеґатів партійних з'їздів (11); Після п'ятої сесії Української Національної Ради (12).
Д. Р.: Пам'ятник і «трудящі за кордоном» (2).
є-я с.: На ковадлі критики (5).
ЖУК Андрій: До 40-літнього ювілею Українського вільного університету на еміґрації (10).
Заклик ПЕН-Центру письменників (10).
Знову без коментаря (11).
ік: Прокляте питання (5); «Література, невідома у Франції» (6); Під покривалом хрущовської ідилії (8).
ір-с: З політичної проблематики (4).
К. К. С.: Про взаємини з росіянами (2).
К. М.: За культурний центр у Франції (3); Шевченківський тиждень у Парижі (4); Смерть Мерльо-Понті (6); Сен-Жон Перс про поезію (8).
мг-с: З політичної проблематики (4).
Н. Н.: До проблеми євреїв на Україні (8).
О-К Ірина: Фестиваль у Західньому Берліні (12).
О. Ф. Г.: Мовна русифікація, або культурна політика СРСР (9).
РУДНИЦЬКИЙ Ярослав: Міжнародні наукові конгреси 1961 (9).
(—): «Прокляте питання». «Випадок крайньої необхідности»...? Герой серійної продукції (5).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ВРЕЦЬОНА Євген (11), ДБАҐАН Р., Станмор, Австралія (8), ЖУК Андрій, Відень, Австрія (1), ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ О. (7), ІВАНЮК Ілля, Канада (3), КАМЕНЕЦЬКИЙ Ігор, США (3), КРАЛЬКО Й., Великобританія (2), ОСАДЧУК Богдан, Берлін (2), ЧАПЛЕНКО Василь, США (11), Чернов Павло (7).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Д-р Ярослав ЛЕВИЦЬКИЙ (3), д-р Любомир Орест ОРТИНСЬКИЙ (9).

ЗМІСТ

Михайло Орест. Йому ще немає року, Баварський вересень, Долю яблуні коло мого вікна 3

Іво Андріч. Драма в Олуяку 5

Володимир Кайда. Іво Андріч — лавреат премії Нобеля 1961 року 12

Станіслав Лєц. Афоризми 14

Орест Старчук. Шевченко і четверта державна дума 17

Марта Калитовська. Записи з далекої пристані 31

Ігор Качуровський. Побічні форми сонета 33

Ігор Костецький. Анатомія піднебесного 44

Іван Майстренко. XXII з'їзд КПРС і будівництво комунізму в СРСР 51

Євген Ґловінський. «Осяйні вершини комунізму» . . . 57

Дарія Ребет. З протиріч системи і суспільства 66

Богдан Винар. Стан економічної науки на Україні 83

Критика і бібліографія. Післявоєнні мовознавчі публікації в УРСР (Олекса Горбач) — Академічне видання виявилося... неакадемічним (Б. Кравців) . . 101

Нотатки. Після п'ятої сесії УНРади (В. П. Стахів) — Фестиваль у Західньому Берліні (Ірина О-к) — Коли тільки їх не громили! (бкр) 116

Зміст журнала «Сучасність» за 1961 рік 124

Адреси наших представників

Австралія: **Fokshan Library & Book Supply**
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.

Аргентіна: **Cooperativa de Credito «Renacimiento» (para «Suchasnist»)**
Maza 150
Buenos Aires

Великобританія: **Ing. Jaroslaw Hawryliw**
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.

Канада: **I. Eliashevsky**
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: **G. Lopatynski**
875 West End Ave,
Apt. 14b
New York 25, N. Y.

Франція **M. Soroczak**
Citè Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire

Швайцарія: **Dr. Roman Prokop**
Mottastr. 20
Bern

Швеція: **Kyrylo Harbar**
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

Адреси для вплат:

Ukrainische Gesellschaft für Auslandstudien e. V. München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G., München 2, Lenbachplatz Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München Kto Nr.: 22278

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ
на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:
Австралія	0:6:0	3:0:0 фун.
Австрія	15,-	150,- шил.
Англія	0:5:0	2:5:0 фун.
Аргентіна	20,-	200,- пез.
Бельгія	30,-	300,- бфр.
Бразилія	50,-	500,- круз.
Венесуеля	2,50	24,- бол.
Голляндія	2,50	24,- гул.
США	0,75	7,50 дол.
Канада	0,75	7,50 дол.
Німеччина	2,50	24,- нм.
Франція	2,75	28,- ффр.
Швайцарія	2,60	26,- шфр.
Швеція	3,-	30,- кор.

Репрезентативне видання творів поезії і малярства

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

в мовах: англійській, французькій і німецькій — з паралельними українськими текстами

(вибране)

за редакцією проф. Юрія Луцького, в мистецькому оформленні арт. маляра Мирона Левицького — Видавництво Молоде Життя, Мюнхен — стор. 116 + 8 кольорових репродукцій, в полотняній оправі з витисками + охоронна сорочинка, в ціні дол. 5,— (п'ять) або рівновартість в іншій валюті.

Дохід з розпродажу цього видання призначений на закінчення ЕУ, що її видає НТШ, найстаріше українське наукове товариство. Тому висилаємо це видання передовсім усім прихильникам ЕУ й сподіваємося, що вони його щиро приймуть і поширять серед українського громадянства та у відповідних колах чужинецького світу на всіх континентах.

Належність і дальші замовлення слати на адресу Пласту в Торонто, Видавництва в Мюнхені, або до Комітетів і Представників в-ва ЕУ в поодиноких країнах.

Видавництво
Енциклопедії Українознавства

Приймається передплата на 1962 рік на журнал

«СУЧАСНІСТЬ»

місячник літератури, мистецтва, суспільного життя.

За 1961 рік у журналі взяли участь такі співробітники: Емма Андієвська, Василь Барка, Лев Білас, Володимир Біляїв, Марта Богачевська, Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Винар, Віра Вовк, Євген Врецьона, Богдан Галайчук, Яків Гніздовський, Лідія Голубнича, Всеволод Голубничий, Анна-Галя Горбач, Олекса Горбач, Святослав Гординський, Євген Ґловінський, Сергій Домазар, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Олекса Ізарський, Володимир Кайда, Марта Калитовська, Ігор Качуровський, Патриція Килина, Ігор Костецький, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Володимир Кубійович, Олександер Кульчицький, Микола Лебедь, Іван Лисяк-Рудницький, Галя Мазуренко, Іван Майстренко, Зиґмунт Маркєвіч, Василь Маркусь, Василь Микитчук, Кирило Митрович, Петро Одарченко, Михайло Орест, Богдан Осадчук, Мирослав Прокоп, Степан Процюк, Емануїл Райс, Дарія Ребет, Левко Ромен, Богдан Рубчак, Ярослав Рудницький, Яр Славутич, Юрій Соловій, Орест Старчук, Володимир Стахів, Марія Струтинська, Олександра Сулима, Юрій Тарнавський, Олександер Филипович, Ганс Фіндайзен, Василь Чапленко, Павло Чернов, Валентина Шалі та ін.

У справах передплати звертатися до видавництва і його представників за межами Німеччини.

Умови передплати й адреси представництв див. на попередній сторінці обкладинки.